

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MODERN ÜRDÜN ROMANINDA İBRAHİM
NASRALLAH'IN YERİ

Zehra Gülay ŞAHAN

2501161077

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Abdullah KIZILCIK

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ZEHRA GÜLAY ŞAHAN Numarası : 2501161077

Anabilim Dalı / DOĞU DİLLERİ VE
Anasanat Dalı / Programı : EDEBİYATLARI / ARAP DİLİ VE
EDEBİYATI Danışmanı : PROF. DR. ABDULLAH KIZILCIK

Tez Savunma Tarihi : 11.06.2019 Saati : 13:30

Tez Başlığı : " Modern Ürdün Romanında İbrahim Nasrallah'ın Yeri "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ABDULLAH KIZILCIK		Kabul
2- DOÇ. DR. ÖMER İSHAKOĞLU		KABUL
3- DOÇ. DR. KERİM AÇIK		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET YAVUZ		
2- PROF. DR. ALİ BULUT		

ÖZ

MODERN ÜRDÜN ROMANINDA İBRAHİM NASRALLAH'IN YERİ

Zehra Gülay ŞAHAN

Bu çalışmada modern Ürdün edebiyatının roman türünde İbrahim Nasrallah'ın yeri ele alınmıştır. Şair, romancı aynı zamanda bir sinema eleştirmeni, ressam ve fotoğraf sanatçısı olan İbrahim Nasrallah Arap dünyasında en çok okunan roman yazarlarından birisidir. Nitekim 2018 yılında *Harbu'l-Kelb es-Sâniye* romanı ile *Arabic Booker* adıyla bilinen *Uluslararası Arap Romanı Ödülü*'ne layık görülmüştür.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde Ürdün'ün siyasal ve kültürel tarihine dair genel bir bilgi verilmiştir. Zira her yazar kendi coğrafyasından ilham almaktadır. Nitekim içinde bulunduğu toplumun kültürü, yaşadığı dönemde meydana gelen sosyal ve siyasal gelişmeler ve değişimler yazarın öncelikle şahsına dolayısıyla eserlerine yansır.

Çalışmamızın birinci bölümünde modern Arap edebiyatı, öncelikle Ürdün'ü çevreleyen bir havzada incelenmiştir. Bu arada Mısır, Suriye, Lübnan ve Filistin'deki edebi faaliyetler özetlenmiştir. İkinci bölümde, Ürdün'de şiir ve nesir alanında yapılan çalışmalar en önemli simalarıyla tek tek ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, İbrahim Nasrallah'ın hayatı ele alınmış, eserleri hakkında bilgi verilmiş ve bilhassa romanları etraflıca incelenmiştir. Ayrıca modern Ürdün romanında İbrahim Nasrallah'ın yeri, edebî kişiliği, etkilendiği yazarlar ve aldığı ödüller hakkında bilgi verilmiştir.

Eserleri pekçok makaleye konu olup hakkında yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmış ve bunların bir kısmı da kitaplaştırılmıştır. Modern Ürdün edebiyatında önemli bir şahsiyet olan İbrahim Nasrallah'ın sekiz romanı, dört şiir koleksiyonu ile bazı eserlerinden seçkiler İngilizce, Almanca, İtalyanca, Danca, Farsça, İspanyolca, Rusça ve Fransızca gibi pek çok dile tercüme edilmiştir. Dünyanın birçok ülkesinde katıldığı şiir festivalleri ve konferanslarla büyük kitlelerin beğenisini ve

takdirini kazanmıştır. Bugüne kadar yayımlanan 21 şiir kitabı, 22 romanı, 2 çocuk kitabı ayrıca edebiyat ve sanat konulu 5 çalışması velhasılı toplamda 50 kitapla edebiyat dünyasına büyük katkıları olan İbrahim Nasrallah'ın ne yazık ki Türkçe'ye sadece bir kitabı tercüme edilmiştir. Diğer yandan beynel milel bir şöhrete sahip Nasrallah hakkında Türkiye'de yüksek lisans ve doktora düzeyinde akademik bir çalışma şu ana kadar yapılmamıştır. Bu tezi hazırlamaktaki temel amacımız ilim dünyasına bu kıymetli yazarı özellikle de romanlarını tanıtmaktır.

Anahtar kelimeler: Ürdün Tarihi, Modern Ürdün Edebiyatı, İbrahim Nasrallah, Arap Edebiyatında Roman, Ürdün Romanı.

ABSTRACT

IBRAHIM NASRALLAH'S PLACE IN THE MODERN JORDANIAN NOVEL

Zehra Gülay ŞAHAN

In this study, the place of Ibrahim Nasrallah in terms of Modern Jordanian literature is discussed. A poet, novelist, film critic, painter and photographer Ibrahim Nasrallah is one of the most widely read novelist in the Arab world. As a matter of fact, in 2018 Harbu'l-Kelb es-Sâniye novel and Arabic Booker was awarded the International Arabic Novel Award.

In the introduction part of our study, which consists of an entrance and three sections, an overview of Jordan's political and cultural history is given. Each author is inspired by his own geography. As a matter of fact, the culture of the society, the social and political developments and changes taking place in the period they live, are reflected primarily in the works of the author and hence in his works.

In the first part of our study, Modern Arabic Literature was examined in a basin surrounding Jordan. Meanwhile, literary activities in Egypt, Syria, Lebanon and Palestine are summarized. In the second chapter, the works in the field of poetry and prose in Jordan are handled one by one with the most important figures. In the third chapter, the life of Ibrahim Nasrallah was discussed and his works were informed and his novels were examined in detail. In addition, in the Modern Jordanian novel, the place of Ibrahim Nasrallah, his literary personality, the writers he was influenced and the awards he was given were given.

His works have been subject to many articles, and some of his studies have been made on master's and doctoral level and some of them have been published. The eight novels of Ibrahim Nasrallah, an important figure in modern Jordanian literature, four poetry collections and some of his works have been translated into many languages such as English, German, Italian, Danish, Persian, Spanish, Russian and French. She has won many accolades and poems for poetry festivals and conferences. Unfortunately, Ibrahim

Nasrallah, who has contributed a great deal to the world of literature with his 21 poetry books, 22 novels, 2 children's books, and 5 books on literature and art, has been translated into Turkish. On the other hand, Nasrallah beynel Milele with a reputation for academic study at the master's and doctoral level in Turkey has been made so far. Our main goal in preparing this thesis is to introduce this precious author, especially novels, to the world of science.

Key Words: Jordanian History, Modern Jordanian Literature, Ibrahim Nasrallah, Novel in Arabic Literature, Jordanian Novel.

ÖNSÖZ

Filistin asıllı Ürdünlü yazar İbrahim Nasrallah, bir şair olarak tanındığı edebiyat dünyasına yazdığı romanlarla da damgasını vurmayı başarmış çok yönlü bir şahsiyettir. Şair ve romancı kimliğinin yanında bir sinema eleştirmeni, ressam ve fotoğraf sanatçısı da olan Nasrallah, sadece Arap dünyasında değil Batı’da da ilgi ve takdirle takip edilmektedir. Kendisi ve eserleri hakkında pek çok makale ve edebi tenkit kaleme alınan ve üniversitelerde akademik çalışmalara konu olan İbrahim Nasrallah, şiir koleksiyonları ve romanları ile birçok ödüle layık görülmüş ve bu eserler İngilizce başta olmak üzere çeşitli dillere çevrilmiştir. Modern Arap edebiyatının en önde gelen simalarından biri olmasına rağmen İbrahim Nasrallah hakkında ülkemizde yüksek lisans ve doktora seviyesinde akademik bir çalışma şu ana kadar yapılmamıştır. Bu sebepten bu tezimizde modern Ürdün edebiyatında İbrahim Nasrallah’ın bilhassa roman türündeki yerini ele almaya çalıştık.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde İbrahim Nasrallah’ın doğup büyüdüğü Ürdün, siyasal ve kültürel açıdan genel olarak incelenmiştir. Birinci bölümde, Lübnan ve Filistin’de modernleşme süreci ve sonrasındaki edebi çalışmalar ve önemli isimler kısaca tanıtılmıştır. Modern Arap edebiyatının beşiği Mısır ve Suriye edebiyatı ise etraflıca anlatılmıştır. İkinci bölümde, modern Ürdün edebiyatında şiir, hikâye, roman ve tiyatro türlerinde ürün vermiş en önemli yazarlar eserleriyle tek tek ele alınmıştır.

Tezimizin asıl konusunu oluşturan Üçüncü bölümde ise İbrahim Nasrallah’ın hayatı, romanları, şiirleri ile çocuk kitapları, edebiyat, sinema eleştirisi, otobiyografi ve sanat konulu diğer eserleri tanıtılmıştır. Özellikle romanları konu, özet ve değerlendirme olarak üç alt başlıkta etraflıca incelenmiştir. Ayrıca İbrahim Nasrallah’ın bir şair ve romancı olarak edebi şahsiyeti, çok yönlü kişiliği, etkilendiği yerli ve yabancı yazarlar, aldığı ödüller, tercüme edilen eserleri ve modern Ürdün romanına katkısı değerlendirilmiştir.

Tezimizin metin ve dipnot bölümlerinde zikredilen tüm Arapça yazar ve eser adlarını okunuşuyla yazmaya zen gösterdik. İstifade ettiğımız Türkçe kaynaklardaki Arapça yazar, eser ve yayınevi adlarını orjinallerine bakarak tek tek karşılaştırdık. Yine metinde zikri geçen yazarların doğum ve ölüm tarihlerini belirttik. Henüz hayatta olanların ise sadece doğum tarihlerini verdik. Ayrıca çalışmamızın ekler bölümünde İbrahim Nasrallah’la yaptığımız bir röportaj, Türkçe tercümesi ile birlikte bulunmaktadır.

Tezimizin, modern Ürdün edebiyatı ve İbrahim Nasrallah hakkında ileride yapılacak çalışmalara öncülük etmesini temenni ediyor, eksik bıraktığımız yerlerin tamamlanacağına inanıyoruz.

Çalışmam boyunca büyük bir sabır, itina ve anlayışla bana yol gösteren ve güven veren danışman hocam saygıdeğeri Abdullah Kızılcık’a, kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Ömer İshakoğlu’na ve Araş. Görev. Yasemen Işık’a, tezime katkılarından dolayı sevgili arkadaşım Araş. Görev. Dr. Betül İzmirli’ye, bu süreçte maddî-manevî her an yanımda olan başta çok sevgili ailem, büyüklerim ve dostlarıma, en zor günlerimde çok büyük fedakârlıklarla bana destek olan biricik kızlarım Meryem Kudüs ve Merve Nurulhda Şahan ile değeri eşim Battal Gazi Şahan’a şükranlarımı sunarım.

ZEHRA GÜLAY ŞAHAN

İSTANBUL-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN ARAP EDEBİYATI

1.1. Mısır	14
1.2. Suriye	35
1.3. Lübnan	49
1.4. Filistin	56

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN ÜRDÜN EDEBİYATI

2.1. Şiir.....	63
2.2. Nesir	64
2.2.1. Hikâye.....	64
2.2.2. Roman	71
2.2.3. Tiyatro	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBRAHİM NASRALLAH'IN HAYATI, ESERLERİ VE MODERN ÜRDÜN ROMANINDAKİ YERİ

3.1. Hayatı.....	77
3.2. Eserleri	78
3.2.1. Romanları	78
3.2.2. Şiirleri	106
3.2.3. Diğer Eserleri	110
3.2.4. Tercüme Edilen Eserleri.....	111
3.3. İbrahim Nasrallah'ın Edebî Kişiliği.....	112
3.4. İbrahim Nasrallah'ın Etkilendiği Yazarlar	113
3.5. İbrahim Nasrallah'ın Aldığı Ödüller	116
3.6. İbrahim Nasrallah'ın Modern Arap Edebiyatındaki Yeri	118
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA.....	129
EKLER.....	148

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır.

آ : â	ا : a, e	أ, ؤ, ئ : '
إ : î	ي : i, î	ع : 'c
و : û	و : u, ü	غ : ğ

- 1-Şemsî ve kamerî harfler okundukları gibi gösterilmiştir. el-Mesrahiyye vb.
- 2-Nisbet yâ'sı 'î' şeklinde gösterilmiştir. el-'Arabî vb.
- 3-Kelime sonlarındaki med harflerinden sonra gelen harf-i tariflerde okunuşlar esas alınmıştır. fi'l-Edeb vb.
- 4-Kelime sonlarındaki kapalı ı'ler vakıf halinde 'a' veya 'e', vasıl halinde 't' olarak gösterilmiştir. Medresetu'l-Hadîse, el-Mektebe v.b.
- 5- Terkip halindeki isimler bitişik yazılmıştır. Abdullah, Nasrallah vb.
- 6- Arapça tamlamaların sonundaki i'rab alameti gösterilmiştir. Râbitatu'l-Kuttâbi'l-Urduniyyîn vb.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.y.	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
Ed	: Editör
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
Haz.	: Hazırlayan
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih yok
UNRWA	: Birleşmiş Milletler Filistinli Mültecilere Yardım Ajansı
vb.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl
y.y.	:Yayınevi yok

GİRİŞ

Ürdün'ün Siyasal ve Kültürel Tarihine Genel Bakış

Coğrafi bir sınırlamadan ziyade siyasi bir anlam ifade eden Ortadoğu¹ kavramı, en geniş tanımıyla Arap ülkelerine Türkiye, İran, Afganistan ve İsrail'in de eklenmesiyle elde edilen bir bölgenin adıdır.²

Tarih boyunca Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kültürel ve ekonomik bir köprü işlevi gören Ortadoğu bölgesi, günümüzde de jeopolitik nedenlerle dünya siyasetinde belirleyici bir coğrafya olmaya devam etmektedir. Dünyanın yumuşak karni³ olarak da adlandırılan bu bölge, dünya ticaret trafiğinin en önemli merkezlerinden biri olduğu için büyük güçlerin çıkar çatışmalarına sahne olmaktadır.

Ortadoğu ülkeleri arasında, kurulduğu ilk günden itibaren en yapay oluşum olarak adlandırılan Ürdün,⁴ resmi adı ile Ürdün Haşimî Krallığı, kuzeyde Suriye, kuzeydoğuda Irak, güneydoğu ve güneyde Suudi Arabistan, batıda İsrail ile çevrilidir. Yüzölçümü bakımından küçük bir ülke olan Ürdün, jeostratejik konumu ile önem kazanmaktadır. Yirminci yüzyılının başlarında çok düşük bir nüfus yoğunluğuna sahip olan Ürdün'ün nüfusu, Filistin, Irak, Suriye ve Yemen gibi ülkelere savaş, iç çatışma ve istikrarsızlıklar nedeniyle Ürdün'e gelen sığınmacılarla artmıştır. Ürdün'ün toplam nüfusunun % 70'i Filistinliler'den oluşur. Nüfusun % 90'dan fazlası Sünnî Müslüman olup % 6'sı Hristiyan'dır. Diğer Arap ülkelerinin aksine fosfat ve potas dışında yeraltı

¹ Tufan Karaaslan, **Ortadoğu'nun Coğrafyası**, Konya, Atlas Kitabevi, 1998, s. 3.

² Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası**, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2004, s. 16; Oral Sander, **Siyasi Tarih: 1918–1994**, Ankara, İmge Kitabevi, 1998, s. 66.

³ Ekrem Memiş, **Kaynayan Kazan Ortadoğu: Geçmişten Günümüze Ortadoğu Sorunları ve Çözüm Yolları**, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2002, s. 159.

⁴ Ürdün'ün “yapay” olarak nitelendirilmesinin nedeni 1921 yılında, bölgede İngiltere'nin koordinatörlüğünde oluşturulmuş bir devlet olmasından kaynaklanmaktadır. Onun için Ürdün, hangi ülkeden bakılırsa bakılsın, o ülkelerin kendi topraklarından kopan parçalardan oluşan bir bütün olduğu savunulmaktadır. Suudi Arabistan açısından bakıldığında kendisine ait topraklar, İsrail açısından bakıldığında 1917 Balfour ile İngilizlerin kendilerine vaat ettiği topraklar, Suriye açısından, Lübnan da dâhil olmak üzere oluşturulacak Büyük Suriye'nin toprakları, Filistinliler için ise, bünyesinde barındırdığı mültecilerden dolayı zaten Filistin toprakları olarak görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gudrun Kramer, **The Integration of the Integrist**, Ed. Ghassan Salamé, London, I. B. Tauris, 1994.

kaynakları bakımından fakir bir ülke olan Ürdün'ün gelişmiş bir sanayisi olmadığı için, ülke büyük oranda dış yardımlara bağımlıdır.⁵

Tarih boyunca çeşitli devletlerin egemenlikleri altına giren ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Ürdün toprakları, 1516'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Memlûklüler'i yenilgiye uğratmasıyla yaklaşık dört yüz yıl Türk egemenliği altında kalmış, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise bölge İngiliz mandasına bırakılmıştır.⁶ 1923'te Ürdün, İngiliz mandası yönetiminde *Mavera-i Ürdün Emirliği* adı altında özerklik kazanmış, 22 Mayıs 1946'da bağımsızlığını elde ederek **Abdullah bin Hüseyin**'in (1921-1951) liderliğinde *Mavera-i Ürdün Krallığı*'na dönüşmüştür.⁷

Ürdün, 1948–1999 yılları arasında ciddi bunalımlarla yüz yüze kalmıştır. Ülke iç sorunlarla olduğu kadar, en başta Filistin meselesi gibi dış problemlerle de uğraşmıştır.

İsrail'in 14 Mayıs 1948 tarihinde kurulmasının ardından Mısır, Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan İsrail'e savaş ilan etmiştir. Bir yıl kadar süren savaştan sonra İsrail, daha önce BM tarafından kendisine ayrılan bölgeden daha geniş bir alana sahip olmuştur. Birinci Arap-İsrail Savaşı, BM girişimleriyle sona erdirilmiş ancak yurtlarından göç eden Filistinliler, mülteci konumuna düşmüşlerdir. Bu tarihten sonra İsrail, özellikle Avrupa'dan ve Arap ülkelerinden göçen Yahudileri, Filistinlilerin terk ettikleri bölgelere yerleştirerek mültecilerin geri dönüşünü engellemeye çalışmıştır.⁸

Bu savaş sonrasında diğer Arap ülkelerine nazaran farklı bir tutum takınan Ürdün, İsrail ile beraber Filistin'de işgalci olarak anılmaya başlanmıştır. **Tarık Ali**'nin (d.1944) "*İsrail lideri Ben Gurion*⁹ (1948-1970), para yardımı ve BM tarafından

⁵ Cengiz Tomar, "Ürdün (Tarih)", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XLII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 356.

⁶ Tülay Sabutay, Özlem Engin, **Ürdün Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1997, s. 5.

⁷ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914–1922**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Ekonomik Yayınlar, 1994, s. 439–442.

⁸ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul, Alfa, 2005, s. 228-234.

⁹ 1886 yılında Polonya'da dünyaya gelen babası Siyonist bir örgüte üye olan Ben Gurion, daha okul yıllarında babasının yolunu takip ederek Siyonist örgütlerin içinde faaliyet göstermeye başladı. Henüz 20 yaşlarında iken, o dönem Osmanlı toprakları olan Filistin'e göç eden Ben Gurion, I.Dünya savaşı ile birlikte İngilizlerle işbirliği içerisine girdi. 1934 yılında ise bugünkü İsrail gizli servisi Mossad'ın ilk nüveleri olan Yahudi ajansını kurdu. Bu ajans İsrail Devletinin kurulmasında faaliyet gösterdi. Mayıs

Filistinlilere ayrılan toprakların yarısını (Batı Şeria) teklif ederek Ürdün Kralı Abdullah'ı resmen satın aldı."¹⁰ ifadesi bu bakımdan anlamlıdır. 1 Aralık 1948'de ikibin Filistinli delegenin katıldığı Jericho Kongresi'nde Filistin topraklarının Ürdün ile birleştirilmesine ve Kral Abdullah'ın bütün Filistin'in kralı olarak ilan edilmesine karar verilmiştir. İsrail ve Ürdün arasında 3 Nisan 1949'da varılan antlaşma ile Batı Şeria, Ürdün kontrolüne geçmiş ve ülkenin ismi Haşimi Ürdün Krallığı olarak değiştirilmiştir.¹¹

Gerçekte Ürdün, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması kararına diğer Arap ülkeleriyle beraber karşı çıkmıştır. Ancak BM'in Filistin'de biri Yahudi diğeri Arap yönetimine ait olmak üzere iki farklı devlet kurulmasına ilişkin *taksim* kararını, güç dengesinin Arapların aleyhine değişmesi nedeniyle desteklemiştir.¹²

Kral Abdullah'ın 1951 yılında Kudüs'te Cuma namazından çıkarken öldürülmesinin ardından yerine oğlu Talâl geçmiş ancak devleti yönetemeyecek kadar hasta olduğu için 1953'te tacını, oğlu Hüseyin'e devretmiştir.¹³

1952 yılında Mısır'da gerçekleşen Hür Subaylar Darbesi'yle iktidara gelen **Cemal Abdünnasır** (1952-1970), Ortadoğu'da İsrail'e karşı en etkin mücadeleyi veren bir lider olmuştur. Bu dönemde Mısır, bölgede çıkarları olan Avrupalı devletlere karşı blok oluşturmuş ve bu tavır Avrupalı güçler tarafından tedirginlik ile karşılanmıştır. Diğer taraftan Nil nehri sayesinde hayatını sürdürebilen Mısır, artan giderlerini karşılayabilmek ve topraklarını sulayabilmek için Asvan Sulama Projesi'ni faaliyete geçirmek istemiştir. Projenin gerçekleşmesi için Nasır, 1956 Temmuz'unda Süveyş Kanalını millileştirdiğini açıklamıştır. Bu durum Mısır ile bazı Avrupa devletlerini karşı

1948'de İsrail'in ilk başbakanı olarak İsrail'in kuruluş belgesini dünyaya deklare etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arı, **a.g.e.**, s. 229.

¹⁰ Tarık Ali, **Fundamentalizmler Çatışması: Haçlı Seferleri, Cihatlar ve Modernite**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Everest Yayınları, 2002, s. 126.

¹¹ David Kenneth Fieldhouse, **Ortadoğu'da Batı Emperyalizmi 1914-1958**, Çev. Merve Şahin, İstanbul, Tarih ve Kuram Yayınları, 2018, s. 303-337; Philip Robins, **A History of Jordan**, Cambridge, Cambridge University, 2004, s. 70-72.

¹² Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1914-1995**, Ankara, Alkım Yayınevi, t.y., s. 480-485.

¹³ Tomar, **a.g.e.**, s. 356.

karşıya getirmiştir. İsrail'in de Fransa ve İngiltere'nin yanında yer almasıyla İkinci Arap-İsrail Savaşı başlamıştır.¹⁴

1956 Kasım'ında İsrail'in Sina'ya saldırması üzerine, **Ürdün Kralı Hüseyin** (1952-1999), Mısır'ın yanında yer aldıklarını ve saldırıları şiddetle kınadıklarını açıklamıştır. Ardından Ürdün ordu komutanı İngiliz General **Glubb Paşa'yı** (1939-1956) görevden almış, orduyu millileştirmiş ve 36 yıllık Ürdün-İngiltere Antlaşmasını 12 Mart 1957'de iptal etmiştir.¹⁵

Savaş sonucunda İsrail'i destekleyen İngiliz ve Fransız birlikleri Mısır'dan çekilmek zorunda kalmış, Cemal Abdünnasır Arap dünyasında önemli bir lider olarak görünmeye başlamıştır. Nasır, milliyetçi sosyalist bir çizgide ülkesini kalkındırmaya çalışırken aynı zamanda sosyalist ülkelerle kurduğu iyi ilişkiler neticesinde önemli bir askeri güç oluşturmuştur. O, Arap devletlerini kendi liderliğinde ve sosyalist bir çizgide birleştirip, Filistin meselesini askeri yollarla çözmeyi hedeflemiştir.¹⁶

Nasır önderliğinde yükselen anti-emperyalist Pan-Arap milliyetçiliği, bölgedeki diğer Arap halkları gibi, Ürdün'de de ciddi bir desteğe ulaşmıştır. 1957 yılında Kral Hüseyin'e karşı Nasır yanlısı bir subay olan **Ebû Nuvvâr** (1925-1991) önderliğinde başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişimi gerçekleşmiştir.¹⁷

1958 yılında Mısır ve Suriye birleşerek ortak bir Arap Cumhuriyeti kurmuşlardır. Bu yeni rejim, başta Ürdün olmak üzere Irak ve Suudi Arabistan gibi ülkelerdeki monarşileri yıkmayı hedeflemiştir. Bu durum Ürdün'ü Irak ile birlik olmaya itmiş ve iki ülke aynı yıl Arap Birliği adıyla yeni bir federasyon kurmuşlardır. Ancak çok geçmeden cumhuriyet rejimi sloganları Irak'ı etkilemiş ve monarşi rejimi sona ermiştir. Aynı şeyin kendi başına gelmesinden endişe eden Kral Hüseyin İngilizlerden

¹⁴ Doğan Şentürk, **Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası: Saddam'ın Baas'ı**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2003, s. 167; Muzaffer Erendil, **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 157; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 492-500.

¹⁵ Şentürk, **a.g.e.**, s. 170-171; Erol Mütercimler, Mim Kemal Öke, **Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s. 183.

¹⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 504.

¹⁷ Nurten Çendek, "Ürdün'ün Dış Politikası: 1920-2006", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2008, s. 5.

yardım istemiştir. Bunun üzerine İngiltere, Ürdün'e yardım etmek amacıyla askeri kuvvet göndermiştir.¹⁸

Arap-İsrail çatışmaları, 1962 yılına kadar sürekli devam etmesine rağmen bölge ülkeleri arasında ciddi bir krize yol açmamıştır. Ancak 1962'den sonra bu durum değişmiş, özellikle *Filistin Kurtuluş Örgütü* (FKÖ) ile el-Fetih'in ortaya çıkması ve Cezayir'in Fransa'ya karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesinde başarılı olması, bu çatışmaların şiddetlenmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁹

Mısır devlet başkanı **Abdünnâsır**'ın, Mısır-İsrail sınırında bulunan BM barış gücünün çekilmesini istemesi ve Tiran Boğazı'nı İsrail'e kapatmasının akabinde İsrail, Mısır'la beraber Suriye ve Ürdün'e karşı 5 Haziran 1967'de büyük bir hava harekâtı başlatmıştır. Saldırıların ardından Mısır, Suriye ve Ürdün hava kuvvetleri hareket edemez hale gelmiştir. Bu savaş, altı gün sürmesi nedeniyle tarihe *Altı Gün Savaşı* olarak geçmiştir. Savaş 10 Haziran 1967'de tarafların ateşkese kabul etmesi ile sona ermiştir.²⁰

İsrail, hiçbir şekilde 1967 öncesine dönmeyeceğini ve kalıcı bir barışın ancak Arap ülkeleriyle görüşmeler sonucu olabileceğini açıklamıştır. Suriye ve Irak bunu tamamiyle redderken, Mısır ve Ürdün herhangi bir görüşmeye başlamanın ön şartı olarak, İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği topraklardan çekilmesini istemişlerdir. Altı gün savaşının sonunda topraklarını iki buçuk kat genişleten İsrail, Gazze Şeridi ve Sina yarımadasının tümünü, Batı Şeria'yı, Kudüs kentini ve savaştan önce Suriye'nin elinde bulunan stratejik Golan Tepeleri'ni ele geçirmiştir. Böylece savaş öncesinden çok daha üstün konuma yükselen İsrail, bundan sonra politikalarında bu kozu sınırsız olarak kullanmaya başlamıştır.²¹

¹⁸ Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 424-428; Adid Davişa, **Arap Milliyetçiliği**, Çev. Lütfi Yalçın, İstanbul, Literatür, 2004, s. 189-198.

¹⁹ Türel Yılmaz, **Uluslararası Politikada Ortadoğu: Birinci Dünya Savaşından 2000'e**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000, s. 147; Memiş, **a.g.e.**, s. 244-256; Randolph S. Churchill, Winston S. Churchill, **The Six Day War**, London, Heineman Book, 1967, s. 92.

²⁰ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 157; Erendil, **a.g.e.**, s. 78; John Bulloch, Adel Darwish, **Su Savaşları: Ortadoğuda Beklenen Çatışma**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s. 32-33.

²¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 701-710; Hourani, **a.g.e.**, s. 479-482.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nın sonuçları, Ortadoğu'daki gelişmelerde ve Arap-İsrail mücadelesinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Arap iktidarların, 1947 taksim kararından bu tarihe kadar temel politikaları, İsrail'in ortadan kaldırılması olmuşken bu savaşın sonunda amaçları, kaybedilen toprakların geri alınması şeklinde değişmiştir.²²

Savaşın başlamasına sebep olan Cemâl Abdünnâsır, büyük bir prestij kaybına uğrarken Pan-Arabizm fikri de çökmüştür. Filistinliler bu savaşın ardından kendi mücadelelerini devam ettirme kararı almış, Filistin Kurtuluş Örgütü de etkinliğini artırmaya başlamıştır.²³ Ürdün, savaştan kaçan Filistinliler nedeniyle en fazla mülteci barındıran ülke konumuna yükselmiştir. Bu göçmenler, Ürdün vatandaşlığı elde etseler de, zor koşullar altında yaşamlarını sürdürmek durumunda kalmışlardır.²⁴

Bu süreçte Ürdün yönetiminin soruna ilişkin temel tutumu, Güvenlik Konseyi'nin kararları çerçevesinde kapsamlı, adil ve barışçıl bir çözümün sağlanması ve bu bağlamda İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi yönünde olmuştur. Bununla beraber Ürdün, işgal altındaki topraklar konusunda İsrail ile anlaşarak oradaki halk ile temasını dolayısıyla da siyasi etkinliğini sürdürmüştür. Ayrıca Haşimi Krallığı, kamu hizmeti veren Filistinlilerin maaşlarını vermeye de devam etmiştir.²⁵

Ancak Ürdün'ün bu politikası diğer Arap devletleri nezdinde kabul görmemiştir. Ürdün yönetiminin, sorunun askeri yollarla çözülemeyeceğine dayalı açıklamalarının temel nedeni, Ürdün'ün askeri açıdan Mısır ya da Suriye kadar güçlü olmamasına dayanmaktadır. Bu nedenle Arap ülkeleri arasında Ürdün, sorunun diplomatik yollardan çözülmesini isteyen taraf olarak ön plana çıkmıştır.²⁶

1960'lı yıllardan sonra çatışmalardan kaçan binlerce Filistinli gerillanın Ürdün'e yerleşmesi ve İsrail'e yönelik saldırılarını buradan gerçekleştirmesi, Ürdün yönetiminin tepkisini çekmiştir. Diğer taraftan Nâsır'ın, Ürdün'deki Filistinli mültecileri, Haşimi

²² Ömer Turan, **Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu**, İstanbul, Akka Yayıncılık, 2002, s. 170–173; Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989, s. 259.

²³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 257.

²⁴ Süleyman Seydi, “Filistinli Mülteciler Sorunu”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No:10, 2004, s. 82.

²⁵ İbrahim Souss, Zvi Elpeleg, **İsrail-Filistin Diyalogu**, Çev. Nihal Önal, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, s. 76.

²⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 295.

krallığını yıkacak önemli bir güç olarak görüp kışkırtması, ülkeyi 1970 yılında bir iç savaşa sürüklemiştir.²⁷

George Habbâş'ın²⁸ (1926-2008) lideri olduğu *Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi* gerillaları, başkent Amman'a saldırarak birçok noktayı kontrol altına almışlardır. Bunun üzerine Amman'da dört gün sürecek kanlı çarpışmalar başlamıştır.²⁹ Arap Birliği'nin girişimleri ile 1970'de Ürdün hükümeti ve gerilla örgütleri arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Filistinli gerillalar, Ürdün topraklarında tam bir hareket serbestliği kazanmış, Ürdün hükümeti de gerillaların İsrail'e yönelik faaliyetlerine destek vereceğini kabul etmiştir. Ancak bu antlaşma sorunu çözmemiş ve çatışmalar yeniden başlamıştır.³⁰ Ürdün yönetiminin olayları kontrol altına almaya başladığı Eylül ayında Suriye birlikleri Ürdün'ün kuzeyinden girerek, Ürdün ordusuna müdahaleye başlamıştır. Bu durum iç savaşın seyrini değiştirdiği gibi, Kral Hüseyin'i de tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Bunun üzerine ABD, Suriye'ye sert tepki göstererek İsrail ile anlaşmış ve olayların büyümesi halinde müdahale edeceği uyarısında bulunarak Kral Hüseyin'e destek vermiştir. Bu gelişmeler sonrasında, Ürdün kuvvetlerinin Suriye ve Filistinli gerillalar karşısında başarı elde etmesi ile ateşkes ilan edilmiş, gerilla örgütleri ve Ürdün yönetimi arasında barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Filistinli gerillalar, şehir ve kasabalardan İsrail sınırındaki mevzilere çekilmeyi kabul etmişlerdir.³¹ Yapılan antlaşma sonrasında gerillalar ve Ürdün yönetimi arasında çatışmaların durmaması üzerine Kral Hüseyin, gerillalara karşı büyük bir askeri operasyon başlatmış, bunun sonucunda binlerce gerilla öldürülmüş, kalanlar ise Suriye

²⁷ A.e., s. 294.

²⁸ Bozguna uğramış Hristiyan Ortodoks Filistinli George Habbâş'ın "Irak, Suriye ve Ürdün'ü de içine alan birleşik devlet kurulmadıkça Batı dünyası ile işbirliği içerisinde olmak imkânsız olacak ve İsrail ile çatışmalarımız sürecektir." şeklindeki açıklamaları onu Filistin Kurtuluşu İçin Halk Cephesi liderliğine taşımıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alain Gresh, Dominique Vidal, **Ortadoğu: Mezapotamyadan Körfez Savaşına**, Çev. Hamdi Türe, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991, s. 63.

²⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 296.

³⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 172-173.

³¹ Ali Öner, **Çatışmalar ve Görüşmeler Sarmalında İsrail**, İstanbul, Mana Yayınları, 2012, s. 118; George Habbâş bu antlaşmaya sert tepki göstermiş, 27 Eylül'ü *Kara Eylül* ilan ederek bütün Avrupa'da kanlı eylemlere girişecek olan Kara Eylül adlı terör örgütünü kurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Armaoğlu, a.g.e., s. 299.

ve Lübnan'a kaçmıştır. Böylece Ürdün iç savaşı 1971 Temmuz'unda resmen sona ermiştir.³²

Ürdün'ün Filistinlilere yönelik bu türden şiddet politikaları Arap dünyasında büyük tepki toplamış ve Ürdün, Filistin davasına ihanet ile suçlanmıştır. Cezayir ve Suriye, Ürdün'le olan diplomatik ilişkilerini tamamen kesmiştir. Tüm bunların ötesinde iç savaş sonrasında Ürdün hükümetinin Filistin sorununa ilişkin tutumları, Filistin tarafından destek görmemiştir.³³

1973 savaşına gelinceye kadar Araplar ve İsrail arasında sınır çatışmaları devam etmiştir. Ancak 21 Ağustos 1969'da Mescid-i Aksa'nın yakılması, Ortadoğu'da durumu kontrol edilemez bir hale getirmiştir. BM Güvenlik Konseyi, İsrail'in, Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye yönelik aldığı tedbirleri derhal geri almasını istemiştir. Güvenlik Konseyi'nin bu kararından sonra İslam ülkelerini bir araya getiren *Rabat Zirvesi*'nde İsrail aleyhine birtakım kararlar alınmıştır.³⁴

Bu gelişmeler sonrasında tarafları yeniden savaşa götüren temel neden, İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmemesi ve bu konuda görüşmeye yanaşmaması olmuştur. 1970'de Nasır'ın ani ölümüyle General **Enver Sedat** (1969-1981) yönetime geçmiştir. Mısır ve Suriye, 6 Ekim 1973'te İsrail'in Sina Yarımadası ve Golan Tepeleri'ndeki birliklerine ani bir saldırı gerçekleştirmiştir. Bu dördüncü Arap-İsrail Savaşı'nın öncekilerden iki önemli farkı bulunmaktadır. Birincisi, Mısır tarafından başlatılan bu savaşın temel amacı İsrail'in haritadan silinmesi değil, 1967 savaşında kaybedilen toprakların geri alınmasıdır. İkinci farklılık ise bu defa İsrail'in değil, Araplar'ın sürpriz bir saldırı ile savaşı başlatmasıdır.³⁵

³² A.e.

³³ A.e., s. 300.

³⁴ Süleyman Özmen, *Ortadoğu'da Etnik Dini Çatışmalar ve İsrail*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001, s. 229-231.

³⁵ Souss, Elpeleg, a.g.e., s. 76.

Ürdün, doğrudan doğruya savaşa katılmamakla birlikte Suriye'ye destek vermiştir. Başlangıçta önemli ilerlemeler kaydeden Arap güçleri, ABD tarafından desteklenen İsrail karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁶

Savaş sonrasında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), iki temel prensip kararı kabul etmiştir. Buna göre, İsrail'e yardım eden ülkelere petrol ambargosu uygulanması ve petrol fiyatlarının % 40 oranında arttırılması kararı alınmıştır. Bu durum, petrolün Arap ülkeleri tarafından dış politika aracı olarak kullanımının en önemli örneğini oluşturmuştur. Sonrasında da, birçok krizde bu faktör dikkate alınmaya başlanmıştır.³⁷

Arap ülkeleriyle İsrail arasındaki bu dört savaş, Filistin-İsrail sorununa yönelik bir çözüm getirmemiştir. **Edward Said**³⁸ (1935-2003)'e göre İsrail ve Filistin bakış açılarının birbirine tamamen zıd oluşu, bu sorunu çözümsüzlüğe sürüklemektedir.³⁹

Mısır ile İsrail arasında 1978 yılında yapılan *Camp David* barış antlaşması görüşmelerine, Ürdün davet edildiği halde kendisine önceden danışılmadığı gerekçesiyle katılmamıştır.⁴⁰

Mısır'ın diğer Arap ülkelerinden habersiz olarak İsrail ile antlaşması üzerine Bağdat'ta Arap ülkelerinin katılımıyla bir konferans düzenlenmiştir. Mısır'ın dahil edilmediği bu görüşmeler sonucunda Mısır, Arap Birliği'nden çıkartılmış, Mısır'a verilen ekonomik destek kesilmiş bunun yerine Ürdün, Suriye ve FKÖ'ye on yıllığına maddi destek sözü verilmiştir.⁴¹

1970'lerde petrol fiyatlarındaki artışla birlikte yüzünü Körfez ülkelerine dönen Ürdün, seksenli yılların ortalarına kadar bu zengin Arap ülkelerinden gelen yardımlarla

³⁶ Fahir Armaoğlu, **20.yy. Siyasi Tarihi**, Ankara, Alkım Yayınevi, t.y., s. 715-723; Philip Robins, **A History of Jordan**, Cambridge, Cambridge University, 2004, s. 136

³⁷ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 141.

³⁸ Edward Wadie Said, karşılaştırmalı edebiyat profesörü, activist ve teorisyen. Amerikan vatandaşı Filistinli Hristiyan bir baba ile Lübnanlı Hristiyan bir annenin Filistin'de dünyaya gelmiş iki çocuğundan biridir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Edward Said, **Yersiz Yurtsuz**, Çev. Aylin Ülçer, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

³⁹ Roane Carey, **Yeni İntifada: İsrail'in Apartheid Politikasına Karşı Direnmek**, Çev. İstanbul, Everest Yayınları, 2002, s. 61.

⁴⁰ Robins, **a.g.e.**, s. 146.

⁴¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 745.

ekonomisini ayakta tutmuştur. Ancak Körfez Savaşı'nda Irak'ın yanında yer almasının ardından mali kaynakları tükenince⁴², İsrail ile barış sürecine girmiştir. Böylece ABD ile ilişkilerini düzelten Ürdün, daima Batı'ya yakın bir politika izlemiştir.⁴³

Bu siyaset, Kral Hüseyin'in 1999 yılında ölümünden sonra tahta geçen ve halen iktidarda olan oğlu **Kral II. Abdullah** döneminde de devam etmektedir. Ürdün, Batılı ülkelerle müttefik ilişkisi kurmuş ve dış politikasında bu durumu diğer Arap ülkelerine oranla daha ön plana çıkarmıştır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Amman yönetimini bölge siyasetlerinde önemli bir aktör olarak kabul etmişlerdir.

2011'de pek çok Arap ülkesinde başlayan ve bazı yönetimlerin devrilmesiyle sonuçlanan Arap Baharı, Ürdün'ün iç ve dış politikasında en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Ekonomik sıkıntılar, Arap Baharı kapsamında düzenlenen eylemlerin en önemli motivasyonu olmuş ve Ürdün halkı ekonomik iyileşme talebiyle sokağa çıkmıştır. Eylemlerin bir diğer önemli nedeni de siyasal haklar talebidir. Eylemciler, daha fazla politik temsil talebiyle de gösteriler düzenlemiştir. Bu nedenle Ürdün'deki eylemlerde çalışanlar, gençler ve işsiz kesimlerin yanında politik muhalifler de rol almıştır. Kral II. Abdullah'ın tahtı terk etmesi ve yetkilerini azaltması yönündeki talepler, daha sık ve güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Buna karşın acil bir çözüm olarak Kral, hükümet değişikliklerine gitmiştir. Ayrıca, akaryakıt ve yiyecek fiyatları düşürülmüş, 1952 tarihli Anayasanın kısmen tadili ile ülkede tedrici bir reform süreci başlamıştır.⁴⁴ Kral II. Abdullah, aldığı kararlarda zaman zaman başarısızlığa uğrasa da bu süreçte kendi ülkesinin düzen ve istikrarını korumayı başarmıştır. Kral'ın 1994 doğumlu büyük oğlu **Prens Hüseyin** 2 Temmuz 2009'da Veliaht Prens ilan edilmiştir.

45

⁴² Kadir Sağlam, **Körfez Savaşı ile Değişen Güç Dengeleri**, İstanbul, Elit Kitaplar, 1999, s. 161; Robins, **a.g.e.**, s. 176-178.

⁴³ Beril Dedeoğlu, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, İstanbul, Derin Yayınları, 2002, s. 89-91.

⁴⁴ Zafer Akbaş, Ürdün 2012,(Çevrimiçi) http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/10_jordan_2012.pdf, 5 Kasım 2018.

⁴⁵ Mücahit Armağan, “ Ortadoğu Barış Sürecinde Ürdün'ün Rolü”, Süleyman Demirel Üniversitesi **Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2006, s. 140.

Ürdün'ün siyasî tarihine dair genel bir bilgi verdikten sonra tüm bu gelişme ve değişmelerin tesirinde şekillenen Ürdün'ün, kültürel tarihine giriş yapabiliriz.

Ürdün, tarih boyunca Mısır, Filistin ve Şam başkentleri arasında hem ticari hem ilmi bir köprü vazifesi görmüş; bu durum, onuncu yüzyılda Fatimilerin Şam bölgesine nüfuzuna kadar da devam etmiştir. Bölgede Eyyubilerin hakimiyetinden sonra ilmi hayat yeniden canlanmış, alimler desteklenmiştir. Sünni eğitimin yaygınlaşması için Amman, Kerak, Aclun ve Salt'ta medreseler inşa edilmiştir. Bilhassa 1229 yılında **el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd**'un⁴⁶ (1227-1229) Kerak'ta müstakil bir emirlik kurmasıyla bu şehir, din ilimlerinin yanısıra fen ve tıp alanında da önemli bir ilmi merkez olmuştur. İlk medrese ve kütüphane de burada açılmıştır. el-Kâfiye yazarı **İbnü'l-Hâcib** (1175-1249), *Mirâtu'z-Zemân* adlı tarihiyle meşhur **Sıbt İbnü'l-Cevzî** (1116-1200), **Seyfeddin el-Âmidî** (1156-1233), **Tâceddin el-Urmevî** (1174-1255) bu şehre gelen meşhur alimlerden birkaçıdır. Ayrıca Ürdün'ün güneyindeki Akabe şehri de ilk dönem hadis alimlerinin uğrak yerlerinden biri olmuş, **İbn Şihâb ez-Zührî** (671-742) gibi pek çok meşhur hadis alimi burada yetişmiştir.

Memlûklüler döneminde ise ilim zirveye ulaşmıştır.⁴⁷ Amman, Salt, Aclun ve Hüsbân'da medreseler kurulmuştur. Memlûk Sultanı **el-Melikü'n-Nâsır Muhammed bin Kalâvûn** (1299-1341) Kerak'te Bimaristanü'n-Nasiri adlı bir hastane ve tıp okulu kurmuştur. Hadis sahasında **Muhammed bin Ahmed el-Aclûnî**, Fıkıh'ta **İbrâhim bin Muhammed bin Îsâ el-Aclûnî** (ö.1427), Kıraat alanında **Burhâneddin el-Kerakî** (ö.1449), Tasavvuf'ta **Muhammed bin Ali bin Ca'fer el-Aclûnî** (1319-1417), tıpta **Alemuddîn Tûmâ bin İbrâhîm eş-Şevbekî** (ö.1324), kimyada **Yûsuf bin Süleymân el-Kerakî** (ö.1330) Ürdün'de yetişmiş pek çok alimden yalnızca birkaçıdır.⁴⁸ Ürdün, tüm

⁴⁶ Cengiz Tomar, “el-Melikü'n-Nâsır, Dâvûd”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXIX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 76-77.

⁴⁷ Yûsuf Hasen Dervîş el-Ğavânime, **Dirâsât fî Târîhi'l-Ürdün ve Filistîn fi'l-'Asri'l-İslâmî**, Amman, Dâru'l-Fikr, 1983, s. 27-33.

⁴⁸ Yûsuf Hasen Dervîş el-Ğavânime, **et-Târîhu's-Siyâsî li'ş-Şarki'l-Ürdün fi'l-'Asri'l-Memlûkî el-Evvel**, Amman, Dâru'l-Fikr, 1982, s. 129-171.

bu ilmi faaliyetlere rağmen Dimeşk, Halep, Kudüs, Kahire gibi alimlerin ve kütüphanelerin çok olduğu ilim merkezlerinin gerisinde kalmıştır.⁴⁹

1830-1840 yıllarında Ürdün'ün, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** (1805-1847) yönetimindeki Mısır hakimiyetine girmesiyle Ürdün'de batılı tarzda ilk eğitim kurumları açılmıştır. Bu tarihe kadar Osmanlı idaresindeki Ürdün'de matematik, astronomi ve dini ilimler medreselerde ve ilim halkalarında öğretilmiştir. *Keşfu'l-Hafâ* yazarı **İsmâil bin Muhammed el-Aclûnî**⁵⁰ (1676-1749) bu dönemin önemli alimlerinden biridir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern eğitim kurumları yaygınlaştırılmış Rüşdiye ve İdadiler açılmış, ilk öğretim mecburi tutulmuştur.⁵¹ Ürdün'de ilk misyoner okulu ondokuzuncu yüzyılda Salt'ta Rum Ortodokslar tarafından açılmış, akabinde Katolik ve Protestanlar da çeşitli okullar açmışlardır.⁵²

1921'de Şarki Ürdün Emiri olan **I. Abdullah** (1921-1951) ilim meclislerine önem vermiştir. **Âdil Arslân** (1880-1954), **eş-Şeyh Mustafa el-Ğalâyînî** (1885-1944), **Fuâd el-Hatîb** (1880-1957), **Hayreddin ez-Ziriklî** (1893-1976), **Muhammed eş-Şuraykî** (1898-1970), **Mustafa Vehbî et-Tel** (1897-1949), **eş-Şeyh Sa'îd el-Kermî** (1852-1935), **Hasen Zeyd el-Kilânî** (1905-1979), **Abdûlmün'im er-Rifâî** (1917-1985), **Muhammed Ali el-Hûmânî** (1898-1964), **Sa'îd Durra** (1973-1903), **Fehmî Hâşim** (1891-1983) ve **Nedîm Mellâh** (1893-1973) gibi isimler Kral I. Abdullah'ın etrafındaki alim ve ediplerdir. Kral'ın 1924'te **Rızâ Tevfik**'in⁵³ (1869-1949) de aralarında olduğu ilmi ve edebi bir yayın organı olan *Mecma'u'l-Âdâb*'ı kurma çabası neticesiz kalmıştır. **Hayreddin ez-Ziriklî**'nin⁵⁴ Emir Abdullah'ın yanında kaldığı 1921-1923 yıllarını

⁴⁹ Tomar, "Ürdün (Kültür ve Medeniyet)", s. 357.

⁵⁰ Ali Yardım, "ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.I, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 327-328.

⁵¹ Ahmet Kazım Ürün, **Arap Ülkeleri Sosyokültürel Yapısı**, Konya, Çizgi Kitapevi Yayınları, 2016, s. 65

⁵² Tomar, **a.g.e.**, s. 358.

⁵³ Şair, yazar ve siyaset adamıdır. Gerek Sevr Antlaşması'nı imzalaması gerekse Milli Mücadele döneminde muhalif tavır takındığından, TBMM tarafından 150'likler listesine alındı. Kahire'de karşılaştığı eski dostu Emir Abdullah'ın davetine uyarak Ürdün'e gitti ve kralın divan tercümanı oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Uçman, "Rıza Tevfik Bölükbaşı", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 68-70.

⁵⁴ Kasım Kırbıyık, "Zirikli", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 460.

anlattığı *Âmân fi 'Ammân* adlı eseri, modern Ürdün edebiyat çalışmalarının öncülerindendir.

1948'de başlayan Arap-İsrail savaşları sonunda Arapların yenilgisi ve göç etmek zorunda bırakılan Filistinlilerin yerine Yahudilerin sistemli bir şekilde yerleştirilmesiyle, Ürdün binlerce Filistinli mülteciye ikinci vatan olmuştur. Bu sebepten Ürdün'de edebiyat ve kültür alanında Filistinlilerin ve Filistin meselesinin derin tesirleri vardır.

Şiir, Ürdün'de 1920'li yıllarda ortaya çıkan ilk edebi tür olmuştur. **Abdûlmün'im er-Rifâ'î** (1917-1985), **Husnî Ferîz** (1907-1990), **Yûsuf el-'Azm** (1931-2007) bu dönemin önemli şairleri arasındadır.⁵⁵

Ruks bin Zâid el-'Uzeyrî'nin (1903-2004) *Ebnâu'l-Ğasâsine* ve *İbrâhîm Bâşâ* adlı eseri Ürdün edebiyatında ilk tarihi kısa hikaye olarak kabul edilmiştir. Bu çalışma, 1823'te meydana gelen gerçek bir hikayeyi konu edinmiştir. **Subhî Ebû Ğanîme** (1902-1970), *Eğani'l-Leyl* adlı kitabıyla Ürdün'de kısa hikâye alanında eser veren ilk yazardır. Onu **Îsâ en-Nâ'ûrî** (1918-1985) ve **Fâlih el-Ğarâyibe** (1937-2003) gibi yazarlar takip etmiştir. Yine hikâye dalında **Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî**'nin (1914-1974) *Maa'n-nâs* adlı eseri 1955'te Amman'da yayımlanmıştır.

Roman dalında ise **Abdülhalîm 'Abbas**'ın (1913-1979) Filistin meselesini anlatan *Fetât min Filistîn*, **Şukrî Şa'sâ'a**'nın (1890-1963) *Zikrayât* ve **Teyşîr Zübâyân**'ın *Müzekkirâtü Fetâtin Şâride* adlı romanları bu alanda Ürdün'deki ilk çalışmalardır.⁵⁶ Ayrıca Arap dili âlimi **Nâsiruddîn el-Esed** (1922-2015) ve **Süleymân Mûsâ** (1919-2008) zikredilmesi gereken diğer isimlerdendir.⁵⁷

⁵⁵ Tomar, **a.g.e., a.y.**; Nebîl Haddâd, **er-Rivâye fi'l-Ürdün: Fedâ'ât ve Murtekezât**, Vizâratü's-Sekâfe, Amman, 2003, s. 13-14.

⁵⁶ el-Haddâd, **a.g.e.**, s. 13.

⁵⁷ **A.e.**

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN ARAP EDEBİYATI

Yazarlar ve şairler yaşadıkları dönemin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamından büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Modern Arap Edebiyatı da Mısır başta olmak üzere aşağıda sırasıyla ele alacağımız ülkeler bazında bu etkileşimden nasibini almıştır.

1.1.Mısır

Mısırlılar, Mısır için *Ümmü'd-Dünyâ* yani dünyanın anası tabirini kullanırlar. Nil'in sulayıp hayat verdiği bu topraklar, tarihin seyri içinde pek çok uygarlığa sahne olmuştur. Sırasıyla Romalılar, Araplar, Memlûklüler ardından Osmanlı hâkimiyeti döneminde Mısır, 1798'de Fransa'nın işgaline uğramıştır. **Kavalalı Mehmet Ali Paşa** (1805-1846) komutasında gönderilen Osmanlı ordusu, yerli kuvvetlerle birlikte 1803 yılında Mısır'ı Fransızlardan kurtarmayı başarmıştır.¹

Bazı Mısırlı yazarlar Fransız işgalini bir rönesans başlangıcı olarak görseler de² oryantalist **Sir Hamilton A. Rosskeen Gibb** (1895-1971) bu işgalin Mısır hayatında fazla iz bırakmadığı kanaatindedir.³

Ancak modern Arap edebiyatının ilk ürünleri, sonraları ortaya çıkacak olsa da, **Napolyon**'un (1804-1814) Mısır'ı işgal ettiği 1798 tarihi, modern Arap edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Zira matbaanın Mısır'a getirilmesi ve gazetelerin

¹ Ahmed Kazım Ürün, "Uygarlıklar Beşiği Mısır Arap Cumhuriyeti", Konya, **Konya Postası**, 1991, s. 7; Rahmi Er, **Modern Arap Edebiyatında Mısır'ın Yeri**, (Çevrimiçi) http://www.misirkultur.net/tr/article.php?id_article=17, 2 Kasım 2018; Fransızlar karşısındaki başarılarından ötürü Mısır Valisi Koca Hüsrev Paşa tarafından binbaşılığa yükseltilen Kavalalı Mehmed Ali Paşa, kargaşa ortamından faydalanarak Mısır'da hâkimiyeti tamamen ele geçirir. Böylece Mısır'da 1805-1952 tarihleri arasında Türk hanedanları dönemi başlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Haneî Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 62-65.

² Ahmed Heykel, **Tatavvuru'l-Edebi'l-Hadîs fi Mısır**, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 1978, s. 25.

³ J. Brugman, **An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt**, Leiden, E.J. Brill, 1984, s. 11.

yayımlanmasıyla Haçlı seferlerinden itibaren Batı ile Mısır arasındaki ilk yakınlaşma başlamıştır.⁴

Mehmet Ali Paşa döneminde Mısır'da her alanda pek çok köklü değişikliğe gidildi.⁵ 1809 yılından itibaren 300'den fazla öğrenci askeri ve teknik alanlarda Avrupa'da öğrenime gönderildi. 1816-1830 yılları arasında harbiye, tıbbiye ve mühendishane başta olmak üzere ilkokuldan üniversiteye Batı tarzı birçok mektep açıldı. Mehmed Ali Paşa'nın 1822'de Bulak'ta kurduğu matbaada çok sayıda Arapça ve Türkçe eser basıldı. Mehmed Ali Paşa yönetimle ilgili bazı eserleri şahsı için tercüme ettirdi. 1835'te **Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî**'nin (1801-1873) idaresinde bir dil okulu ve akabinde bir tercüme bürosu açıldı. Resmi nitelikli *el-Vekâiu'l-Mısriyye* gazetesi de yine et-Tahtâvî yönetiminde 1828'de Türkçe-Arapça olarak çıkmaya başladı. Sonrasında Suriye ve Lübnanlı hristiyan Arap yazarların Mısır'a yerleşmeleri gazete ve dergi sayısındaki artışı etkiledi.

Hidiv⁶ **İsmail Paşa** (1863-1879) döneminde ise resmi okulların yanı sıra yabancılar ve yerli gayri müslimler pek çok özel okul açtı. Bu durum Mısır'daki misyonerlik faaliyetlerinin artmasına neden oldu. Müslümanların da çocuklarını bu okullara göndermeleriyle bu kurumlar, Batılılaşma'nın güçlü birer kalesi haline geldi. Batı tarzı okullarda okuyan ve yabancı dil öğrenen ayrıca yurt dışında eğitim gören öğrenciler, ülkelerinde kültürel bir rönesans gerçekleştirmek istiyorlardı. Mısır'da modern Arap edebiyatının ortaya çıkması et-Tahtâvî'nin etrafında toplanan bu kişilerin çabalarının bir ürünüdür.

Mısır'daki bu edebi hareket Suriye-Lübnan yazarları olarak bilinen pek çok Suriyeli hristiyanın Mısır'a göçüyle önem kazandı. Mısır hidivlerinin nisbi

⁴ Ömer ed-Desûkî, **Neşe'tu Nesri'l-Hadîs ve Tatavvuruhû**, Kahire, Dâru'l Fikr el-'Arabî, 2007, s. 5.

⁵ Ahmet Savran, **19.yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991, s. 15-30.

⁶ Mısır'ı yöneten Paşalara 1867'den itibaren "hidiv" ünvanı verildi. Farsça'da kavmin büyüğü ve emir anlamına gelmektedir.

hoşgörüsünden yararlanarak çeviri hareketini başlatan bu öncü gruba Suriyeli edebiyatçıların da katılımıyla Kahire, edebi hayatın merkezi oldu.⁷

Batı'dan yapılan çevirilerin gazete ve dergilerde yayımlanmasıyla çeviri hareketi hız kazandı.⁸ Daha çok *el-Ehrâm*, *el-Mukattam*, *el-Hilâl*, *el-Muktataf* gibi gazetelerde yayımlanan bu tercümelerin altında **Necîb el-Haddâd** (1867-1899), **Nesîb el-Meş'alânî** (ö.1897), **Tanyûs Abduh** (1869-1926), **Nikola Rizkullâh** (1869-1915) gibilerin imzaları vardı. Bir taraftan klasik dil ve edebiyat çalışmaları sürdürülürken diğer taraftan da Batılılaşma'nın etkisiyle hikâye, roman ve tiyatro gibi bu coğrafyada daha önce tanınmayan edebi türlerde eserler yazılmaya başlandı.⁹

1882'de İngilizlerin Mısır'ı işgali, eğitim ve öğretim faaliyetlerine büyük sekte vurdu. Bu dönemde gayri müslim okullarının sayısında büyük artış görüldü. 1920 yılında Kahire'de Amerikan Üniversitesi açıldı.¹⁰

Üstadu'l-cil lakaplı **Ahmed Lutfî es-Seyyid** (1872-1963) liderliğinde kurulan *Hizbu'l-Ümme* ve yayın organı *el-Cerîde* etrafında toplanan aydınlar Avrupa medeniyetine ve bunun değerlerine, özellikle de hümanizme vurgu yaptılar.

Öte yandan yine Batılı fikirlerin etkisiyle Marksist-sosyalist düşünce ortaya çıktı ve daha sonra Arapçılığı da içine alan bir sosyalizm anlayışına dönüştü. Kıpti yazarlardan **Selâme Mûsâ** (1887-1958) gibi bazı sosyalist aydınlar, toplumun laikleşerek Batılılaşması ve Avrupa-Akdeniz kültür dairesi içine girmesi gerektiğini savunuyorlardı.

1920'li yıllarda *el-Cerîde* grubundan **Muhammed Huseyn Heykel** (1888-1956) ve **Tâhâ Huseyn** (1889-1973) gibi aydınlar firavunlar dönemi kültürünü vurgulayan çalışmalar içerisine girdiler.

1952'de *Hür Subaylar* tarafından gerçekleştirilen devrim, Mısır'daki fikri hayatı çeşitli yönlerden etkiledi. Basın ve yayın organlarının büyük bir kısmının 1960'ta

⁷ Menahem Milson, Modern Mısır Romanının Bazı Özellikleri, Çev. Rahmi Er, **İlim ve Sanat Dergisi**, No:26, İstanbul, 1989, s. 63.

⁸ 'Azîze Merîden, **el-Kıssa ve'r-Rivaye**, Şam, Dâru'l Fikr, 1980, s. 33-41.

⁹ et-Tâhir Ahmed Mekî, **el-Kıssatu'l-Kasîra: Dirâse ve Muhtârât**, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 1985, s. 25.

¹⁰ Bu üniversite, halen İslam dünyasına yönelik çalışmaları ile sadece ABD için değil Avrupalılar için de önemli bir merkezdir.

devletleştirilmesi ve geri kalanlar üzerinde sıkı bir denetim uygulanması, kültürel faaliyetlerin büyük ölçüde sistemin propagandasına dönüşmesine yol açtı.

Nasır döneminin 1967 yılında İsrail yenilgisinin gölgesi altında sona ermesi, Mısır kültür ve düşünce hayatı için farklı gelişmelere sebep oldu. **Enver Sedat**'ın basın üzerindeki sansürü kısmen hafifletmesiyle birlikte yakın geçmişe bilhassa 1952 sonrası döneme eleştirel çalışmalar yapılmaya başlandı.

Modern Arap edebiyatının seyrini belirleyen yazarların yetiştiği bir ülke olarak Mısır'ın, edebiyat tarihindeki yerini şiir türünden başlayarak özetle değerlendirelim.

Gerek Fransa'nın Mısır'ı işgali gerekse ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Lübnan, Suriye ve Filistin'den Kuzey ve Güney Amerika ülkelerine göçlerin yaşanması, Batı şiir ve edebiyatının yakından tanınmasına dolayısıyla da Arap şiirinin gerek biçim gerekse içerik olarak klasik kalıplarını zorlayan modern şiir anlayışı ve akımlarının doğmasına neden olmuştur.

Klasik Arap şiiri kalıpları, modern hayatın ihtiyaç ve gerçeklerini dile getirmede yetersiz görülerek, Amerikalı **Walt Whitman** (1819-1892) ve İngiliz **Gerard Manley Hopkins**'in (1844-1889) temsil ettiği hür şiirin tesiriyle serbest şiir, mensur şiir, nesir kasidesi, mürsel şiir gibi şiir çeşitleri ortaya çıkmıştır. Şiirlerde sömürgecilik, reform, vatan özlemi, yoksulluk, cehalet, hastalıklar ve ileri milletlere yetişme çağrısı gibi temalar işlenmiştir.

Mısır'da şiir sanatı, ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, kadîm şiirin en güzel örneklerini, sanat ve üslûp açısından taklit ederek ihya etmeyi amaçlayan, bunun yanında Arapların mâruz kaldığı sömürgecilik, zulüm ve sefalet gibi çağdaş konuları ele alan bir akımla yeni bir hüviyet kazandı. Bunda klasik Arap dili ve edebiyatına dair pek çok eser ve antolojinin bu dönemde birbiri ardına yayımlanmış olmasının da payı vardır.

Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin (1839-1904) başı çektiği *İhyâ (Diriliş) hareketi*¹¹ (Neo-klâsik şiir) **İsmâîl Sabrî Bâşâ**'da (1854-1923) *muhakkak şiir* örnekleriyle devam

¹¹ Savran, a.g.e., s. 84-85

ederek **Ahmed Şevkî** (1868-1932) ve **Hâfız İbrâhim** (1872-1932) gibi büyük isimlere ulaşmış, birçok Arap ülkesinde temsilci bulmuştur.¹²

Mahmûd Sâmi el-Bârûdî'nin edebiyattaki amacı, kendi döneminin klâsik sonrası şiir geleneğini yapmacılıktan kurtarmak ve gerçek şiir zevkini kazanmada klâsik Arap Edebiyatını model olarak almaktır. Ona göre modern şairin üzerine düşen Abbasi döneminin kıymetli ürünlerini yaratıcı olarak taklit etmektir.¹³ Neo-klâsik şairlerin, eskiyi taklit ederek bir yenilik getirmedikleri iddia edilse de şiirlerde işlenen toplumsal içerik bu akımın Arap şiirine kazandırdığı en önemli şeydir.¹⁴

Bununla birlikte, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında **Şeyh Hasen el-Attâr** (1766-1835), **Ali el-Leysî** (1820-1895) gibi şairlerin biçime önem veren, sanat yapmada aşırıya kaçan, yaşamla bağlantısı az olan *post-klâsik* geleneği sürdürdükleri dikkate alındığında, *neo-klâsik* şairlerin en azından **Beşşâr b. Burd** (ö.783), **Ebû Nuvâs** (756-813), **Ebû Temmâm** (805-845), **el-Buhturî** (820-897) ve özellikle de **el-Mütenebbî** (915-965) gibi büyük klâsikleri yeniden keşfetmiş ve taklit etmiş olmaları sağlıklı bir buluş ve daha tutarlı bir taklit anlamına gelmekteydi.¹⁵

Abdullâh Fikrî'nin (1832-1889) *el-Makâmetu'l-Fikriyye*'si, **'Aişe et-Teymûriyye**'nin (1840-1902) *Netâicu'l-Ahvâl*'i ve özellikle **Muhammed el-Muveylîhî**'nin (1858-1930) *Hadîsu 'Îsâ b. Hişâm*'ı ile **Hâfız İbrâhim**'in (1872-1932) *Leyâlî Satîh*'i klasik bir tür olan *makâme*'nin¹⁶ canlandırılma çabası olarak kabul edilir.¹⁷

Hem klasik Arap edebiyatı hem de modern Fransız edebiyatı üzerine sağlam bir eğitim alan ve modern Arap şiirinde romantizmin öncüsü olarak kabul edilen Lübnan

¹² İsmail Durmuş, "Şiir", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXIX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 153.

¹³ Mustafâ Bedevî, **Muhtârât mine's-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-Hadîs**, Beyrut, Daru'n-Nehâr li'n-Neşr, 1969, s. 11

¹⁴ Aysel Ergül Keskin, **Şiirin Galib Aşkın Devrik Kralı Nizâr Kabbânî'de Aşk ve Kadın**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2006, s. 17

¹⁵ Rahmi Er, **Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004, s. 11-39.

¹⁶ Makâme, hayali bir kahramanın başından geçen olayların hayali bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden (makâmât) meydana gelen edebî bir tür olup bu konuda yazılan eserlerin ortak adıdır. Ayıntılı bilgi için bkz. Erol Ayyıldız, "Makâme", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 417.

¹⁷ Nergiz Yavaşoğlu, "Ğâlib Helesâ ve el-Hamâsîn Adli Romanın Tahlili", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2014, s. 8.

asıllı şair **Halîl Mutrân** (1872-1949), modern Arap şiirine Batı tarzı serbest vezinli ilk kimliğini kazandıran kişidir. Kendi dönemine kadar kaside, anlamın ikinci plana itildiği, kafiyeyle bağlı kalma zorunluluğu olan bir yapıya sahipti. Mutrân ile birlikte şiirler anlama önem veren bir yapıya kavuştu.¹⁸

Yirminci yüzyılın başında *Neo-Klasik* harekete eleştirel gözle yaklaşan ve kendilerine *el-Mezhebu'l-Cedîd* adını veren genç şairler grubu ortaya çıktı.¹⁹ Bunlar eski kalıpların dışına çıkan yenilikçi ve modern bir şiir anlayışıyla, yeni klasikçileri dil ve üslup açısından klasikleri taklit etmekle suçladı. **Abdurrahmân Şukrî** (1886-1958), **İbrâhîm Abdulkâdir el-Mâzinî** (1890-1949) ve **Abbâs Mahmûd el-Akkâd**'ın (1889-1964) başını çektiği bu gruba göre şiir yazıldığı dönemin duygu ve düşüncelerini yansıtmalıydı.²⁰ Daha sonra *Dîvân Ekolü* diye bilinecek olan bu şairler, **William Wordsworth** (1770-1850), **Percy Shelley** (1792-1822), **Leigh Hunt** (1784-1859) ve **Thomas Babington Macaulay** (1800-1859) gibi İngiliz edebiyatının önde gelen isimlerinden etkilendiler. Fransız işgalinden sonra yoğun bir Fransız kültürü etkisine maruz kalmış olan Mısır'daki Arap edebiyatı için bu yeni bir durumdu. Bu etkilenmede İngilizlerin Mısır'ı 1882'de işgali ile ülkede hemen hemen tüm eğitim kurumlarında İngilizce'nin hâkim olmasının tesiri vardır.²¹

Dîvân ekolü şairleri, şiire çok önemli anlamlar yüklüyor, şairin yöneticileri öven ya da sıradan olayları işleyen kasideler yazmak suretiyle değerini küçültmemesi gerektiğini savunuyor ve bu bağlamda neo-klâsikleri şiddetle eleştiriyorlardı. Onlara göre şairin esin kaynağı kitaplar değil doğa ve kişisel olarak hissedilmiş deneyim olmalıydı.

Dîvân Ekolü şairlerinin Arap şiirine en önemli katkılarından birisi de 1920'li yıllarda neo-klâsizme yönelttikleri eleştiriler sonucunda, romantizmin önünü açmış olmalarıdır.²²

¹⁸ J. Brugman, **a.g.e.**, s. 56-62.

¹⁹ Keskin, **a.g.e.**, s. 18.

²⁰ Brugman, **a.g.e.**, s. 94-150.

²¹ es-Sevretu'l-'Urâbiyye, State Information Service, (Çevrimiçi) www.sis.gov.eg/Newvtr/egyptionrevoution/keam.html, 2 Aralık 2018.

²² Keskin, **a.g.e.**, s. 19-20.

Topluluk, Abdurrahmân Şukrî'nin İngiliz şiirinden yaptığı intihallerin İbrâhim el-Mâzinî tarafından ortaya çıkarılması üzerine kısa zamanda dağıldı.

Mısır'da *Dîvân Ekolü* tarafından geliştirilen, Amerika'da **Cibrân Halîl Cibrân** (1883-1931) ve diğer göçmen şairlerce önemli ölçüde ileri letilen romantizm, 1930'larda Arap dünyasında zirveye ulaştı. Arap ülkelerindeki bağımsızlık mücadelelerinin sekteye uğraması, genel bir hayal kırıklığı, hoşnutsuzluk, kötümserlik ve ümitsizlik havası doğurmuş, bu da Arap şairlerin romantik ürünlerinde kendini açıkça gösterdi.

Bu dönemde **Ahmed Zekî Ebû Şâdî**'nin (1892-1955) kurduğu *Apollo dergisi* etrafında 1932'de yeni bir şairler topluluğu teşekkül etmiştir.²³ Bu topluluğun ünlü temsilcileri **Ahmed Muharrem** (1877-1945), **İbrâhîm Nâcî** (1898-1953), **Ebu'l-Kasım eş-Şâbbî** (1909-1934), **Alî Mahmûd Tâhâ** (1901-1949), **Hasen Kâmil es-Sayrafi**'dir²⁴ (1908-1984). Dönemin önemli romantik şairleri arasında **İlyâs Ebû Şebeke** (1913-1947) ve **Muhammed Abdulmu'tî el-Hemşerî** (1908-1938) de görülmektedir. Derginin 1934'te yayın hayatının sona ermesiyle serbest nazım, Arap şiiri üzerinde etkili olamamıştır.²⁵

II. Dünya Savaşı ve 1948 yılında yaşanan Filistin trajedisinin ardından yazar ve şairler eserlerinde daha gerçekçi öğelere yer vermeye başlamışlardır. Toplumcu gerçekçilik hemen hemen tüm şair ve yazarları etkilemiştir. Artık, eserlerde tabiat ve güzellikleri yerine, kent yaşamı, fakirlik, kırsal kesim gibi daha gerçekçi konular işlenmeye başlanmıştır. Böylece modern Arap şiiri romantizm ve sembolizmden sıyrılarak realizme yönelmiştir. Bu dönemde Mısır şiirinin 1940'lı ve 1950'li yıllarda diğer Arap ülkelerinin şairlerinden, özellikle serbest nazmın Irak'taki temsilcilerinden olan **Nâzik el-Melâike** (1923-2007) ve **Bedr Şâkir es-Seyyâb**'dan (1926-1964) etkilendiği görülür.²⁶

²³ Derya Adalar, "Apollo Grubu: Bir Modern Arap Şiiri Ekolü", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.II, No:47, 2007, s. 61-81.

²⁴ Durmuş, **a.g.e., a.y.**

²⁵ Mehmet Ali Kılav ARAZ, "Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Eleştirmenler", **Eskiye** 26, 2013, s. 184.

²⁶ Zafer Ceylan, "Modern Arap Edebiyatında İlk 'Serbest Şiir' Deneyimleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.I, No:55, 2015, s. 185-206.

Arap şairlerini 1950’li ve 60’lı yıllardan sonra tek bir akım ya da ekol temsilcisi olarak sınıflandırmak oldukça zordur. Bu dönemden sonra pek çok şair romantizm, sembolizm ve realizm gibi Batı kaynaklı akımların her birini şiirlerinde içi içe kullanmışlardır. Şairlerin eserlerindeki bu çeşitliliğin artmasında Batı şiirini çok yakından tanımalarının ve Arap toplumunun bu yıllarda içinde bulunduğu sosyo-politik durumun etkisi büyüktür.

Modern anlamda hikâye ilk defa Mısır’da doğmuş sonra diğer Arap ülkelerine yayılmıştır. Arap edebiyatının geleneksel anlatı biçimlerinde izleri bulunan kısa hikâye, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa edebiyatlarından yapılan çeviriler yoluyla tercümeden taklide, taklitten de orjinallığe doğru gelişip yirminci yüzyılın ilk yarısında olgunlaşmıştır.²⁷ Daha sonraki dönemlerde bu tür, destani etkilerden sıyrılıp yapı itibarıyla Batı tarzı modern küçük hikâyeye dönüşmüştür.²⁸

Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından modern bilimleri öğrenmek üzere Paris’e gönderdiği öğrenci heyetlerinin başında giden **Rifâ’a et-Tahtâvî** Mısır’a döndükten sonra **François Fenelon**’un (1715-1961) ünlü romanı *Telamak*’ı *Mevâki’u’l-Eflâk fî Vekâi’i Telîmâk* adıyla Arapça’ya çevirmiş ve 1828’de kurduğu *el-Vekâi’u’l-Mısriyye*²⁹ gazetesinde yayımlamıştır.³⁰ Bu kitapta dürüst ve adil yöneticilerin elinde bir ülkenin nasıl mamur edilebileceğinin örneklerini vermiştir.³¹

Bu eser, Arapça’ya Batı dillerinden çevrilen ilk müstakil eser olarak Arap edebiyatında kısa hikâye türünün gelişimine katkı sağlayacak ilk girişim olmuştur.³²

²⁷ Rahmi Er, “Modern Mısır Tiyatrosu (I)”, *Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXXIII, No:1-2, 1990, s. 123.

²⁸ Hüseyin Yazıcı, “Hikâye”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.XVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 481.

²⁹ Mehmet Yalar, *Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Bursa, Emin Yayınları, 2009, s. 78-79; Hüseyin Yazıcı, *The Short Story in Modern Arabic Literature*, Cairo, General Egyptian Book Organization, 2004, s. 25.

³⁰ Ahmet Kazım Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, İstanbul, Çizgi Kitapevi, 2015, s. 27-28; Nâsiruddîn el-Esed, *el-Hayâtu’l-Edebiyyetu’l-Hadîse fî Filistîn ve’l-Ürdün Hatte’s-Sene 1950*, Amman, Muessesetu Abdi’l-Hamîd Şumân, 2000, s. 135; Pierre Cachia, *An Overviev of Modern Arabic Literature*, Edinburgh, Edinburgh University, 1990, s. 31-32.

³¹ Erol Ayyıldız, *Mısır Romanının Doğuşu ve Muhammed Huseyin Heykel’in Zeynep Adlı Romanının Tetkiki ve Tahlili*, Bursa, Fatih Yayınevi, 1992, s. 10.

³² Yasemen Işık, “Modern Ürdün Edebiyatında Kısa Hikâye Türünün Doğuşu ve Gelişimi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2017, s. 67.

Geleneksel Arap kültürü ile yetişmiş olan et-Tahtâvî'nin, 1826'dan 1831'e kadar kaldığı Fransa'ya dair izlenimlerini anlattığı *Tahlîsu'l-İbrîz fî Telhîsi Bârîz*³³ adlı kitabı modern Arap edebiyatının ilk örneğidir.³⁴

Abdullah Nedîm'in (1843-1896) *et-Tenkît ve't-Tebkît* adlı gazetesinde yayımladığı hikâye benzeri yazılar, modern anlamda kısa hikâye türüne benzer tarzda yazılan ilk denemelerdir. İlk kadın yazarlardan Lübnan asıllı **Lebîbe Hâşim**'in (1880-1947) eğlendirirken düşündüren bir hikâyesi 1898 yılında **İbrâhîm el-Yâzîcî**'nin (1847-1906) sahibi olduğu *ez-Ziyâ* adlı gazetede yayımlanmıştır.³⁵

Makâme'ye benzemekle beraber modern kısa hikâye türüne ilk adım olması bakımından **Muhammed Lutfî Cum'a**'nın (1886-1953) *Leyali'r-Rûhi'l-Hâira* ve 1904 yılında romantik bir üslupla kaleme aldığı *Buyûtu'n-Nâs* adlı hikâyeleri önemlidir. 1910 yılında **Sâlih Hamdî Hammâd**'ın (1865-1913) yayımladığı *Ahsenu'l-Gasas* adlı hikâye koleksiyonu ile **Mustafâ es-Sâdık er-Râfî**'nin (1880-1937) *Miskîne* adlı hikâyesi modern kısa hikâye tarzında ilk denemelerdir.³⁶

Mustafâ Lutfî el-Menfelûtî'nin (1876-1924) hikâyeleri, Modern Arap edebiyatında kısa hikâyenin ilk örnekleri olarak kabul edilir. en-Nazarât adlı çalışması makame türünden modern hikâyeye geçişi sağlayan özellikler taşır. Çoğunluğu Fransızca'dan çevrilen romantik ve trajik hikâyelerden oluşan *el-Âbirât* adlı eseri ise 1915 yılında yayımlanmıştır. Yazar kendisine tercüme edilen Fransız edebiyatından hikâyeleri, Mısır halkının arzularına göre değiştirip yalın bir dil, romantik bir üslub ve yeni bir kurguyla sunmaya çalışmıştır.³⁷ Kadının toplumsal konumu, modernizm, dini ve ahlaki değer yargıları gibi konular el-Menfelûtî'nin hikâyelerinde daha çok geleneği koruyabilme gayreti içinde kurgulanmıştır. el-Menfelûtî aralarında **Necîb Mahfûz**'un

³³ Bu kitapta yazar, Fransa'da kaldığı süre içerisinde Batı'nın hayat ve giyim tarzını, yemek çeşitlerini, kanunlarını ve Mısır hükümetinin nasıl olması gerektiğini ele almıştır. Bu eser, Avrupa'yı ziyaret edenlerin, izlenimlerini anlattıkları öyküleyici anlatıma sahip kitapların ilki olarak kabul edilir.

³⁴ Ahmet Kâzım Ürün, **Necip Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2002, s. 4.

³⁵ Muhammed Yûsuf Necm, **el-Kıssa fî'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Hadîs 1870-1914**, Beyrut, Dârü's-Sekâfe, 1961, s. 130.

³⁶ Yazıcı, **a.g.e.**, s.29-31.

³⁷ John A. Haywood, **Modern Arabic Literature 1800-1970: An Introduction, With Extracts in Translation**, London, Lund Humphries, 1971, s. 127; Cachia, **a.g.e.**, s. 36.

(1911-2006) da bulunduğu pek çok yazarı etkilemiştir. **Hâmid Hifnî Dâvûd** (d.1918) onun çağdaş nesirde, yeni klasik ekolün öncüsü olduğunu ileri sürmektedir.³⁸

Muhammed Teymûr (1892-1921), hukuk öğrenimi için üç yıl kaldığı Paris'te üniversite eğitiminden çok edebiyat ve sanatla ilgilenir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Mısır'a dönen yazar, burada bir süre gazetecilik ve tiyatro oyunculuğu yapar. Kısa hikâye ve tiyatrodaki öncü kabul edilen Teymûr, milli bir edebiyat oluşturmaya çabalar. Hikâyelerinde kahramanlarını orta tabakadan seçer ve mükemmel çevre tasvirleri yapar. **Maupassant**'tan (1850-1893) ve **Çehov**'dan (1860-1904) etkilenen yazar realist bir tavır içinde görülür. 1917 yılında yayımlanan *fî'l-Kıtâr* adlı eseri Batı tarzı modern hikâyenin ilk örneğidir.³⁹ Çok genç yaşta vefat eden Muhammed Teymur'un hikâyeleri, denemeleriyle beraber 1922 yılında *Mâ Terâhu'l- 'Uyûn* adıyla neşredilmiştir.⁴⁰

Yine bu dönemde yaşamış olan Suriye asıllı **Îsâ 'Ubeyd** (ö.1923) hikâyelerinde daha çok kadın ve sorunlarını ele almıştır. Eserlerindeki tahlil ve tasvirleriyle **Emile Zola**'ya (1840-1902) benzetilen yazar üslup bakımından Teymûr'a benzemektedir. Îsâ 'Ubeyd'in *Muzekkîrâtü Hikmet Hânım*, *İhsân Hânım* ve 1922 yılında yayınladığı *Sürayyâ* adlı hikâyeleri en meşhur eserleri arasındadır.

Eserlerinde insan psikolojisine, sosyolojik tespitlere, kadın erkek ilişkilerine ve buna dair sorunlara yer veren Îsâ 'Ubeyd'in kardeşi **Şehâte 'Ubeyd** de (ö.1961) edebi bir tür olarak kısa hikâyeyi önemli bir konuma getirmiştir.⁴¹ 1922 yılında sekiz hikâyeden oluşan *Ders Mu'lim* adıyla bir koleksiyon yayımlamıştır.

Modern Arap hikâyeciliğinin ikinci dönemi olan I. Dünya savaşı yıllarında Arap kültürünün vazgeçilmez değerlerini yeniçağa taşımak ve edebiyatta millileşmek çabasına giren bir grup yazar, kısa hikâyenin gelişimine ciddi bir hız kazandırmıştır. Kendilerine

³⁸ Hâmid Hifnî Dâvûd, *Târihu'l-Edebi'l-Hadîs*, Cezayir, Dîvânu'l-Matbu'ât el-Câmi'iyye, 1993, s. 89

³⁹ Musa Yıldız, "Arap Edebiyatında İlk Modern Kısa Öykü: Muhammed Teymûr'un fî'l- Kıtâr'ı", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl:II, No:4, 2002, s. 46; Yûsuf eş-Şârûnî, *Dırâsât fî'l-Kıssatî'l-Kasîra*, Şam, Dâru Talâs, 1989, s. 91.

⁴⁰ et-Tâhir Ahmet Mekkî, *el-Kıssatu'l-Kasîra: Dırâse ve Muhtârât*, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 1985, s. 91-92.

⁴¹ Seyyid Hâmid en-Nessâc, *Tatavvuru Fenni Kıssatî'l-Kasîra fî Mısır*, Kahire, Mektebetu Ğarib, 1990, s. 119.

el-Medresetu'l-Hadîse (Yeni Ekol) adını verecek olan bu yazarlar Muhammed Teymûr'un kardeşi **Mahmûd Teymûr**, **Mahmûd Tâhîr Lâşîn** (1895-1954), **İbrâhîm el-Mısırî** (1900-1979), **İbrâhîm el-Mâzinî** (1889-1949), **Yahyâ Hakkî** (1905-1992) ve **Huseyn Fevzî** (1904-1962) gibi isimlerdir.⁴² Eserlerini *el-Fecr* adlı gazete aracılığıyla halkla buluşturan bu yeni ekolün öncüleri Fransız yazar Maupassant ile Rus yazarlar Çehov, Turgenyev (1818-1883), **Tolstoy** (1828-1910), **Puşkin** (1799-1837), **Gogol** (1809-1852), **Dostoyevski** (1821-1881) ve **Gorki**'den (1868-1936) etkilenmişlerdir.⁴³

İnsan hayatıyla ilgili hikâyelere ağırlık veren **Mahmûd Teymûr**, kardeşinin yolundan giderek hikâyeyi çok daha ilerilere götürmüştür. *eş-Şeyh Cum'a*, *Kısas Uhrâ* gibi eserleri sadece Arap ülkerinde değil Avrupa'da da rağbet görmüştür. Bu arada hikâye türüne özel sayfalar ayıran dergi ve gazeteler 1930'lardan sonra yayımlanmaya başlamış, *er-Rivâye* dergisi ise tüm sayfalarını hikâyeye tahsis etmiştir.⁴⁴

İbrâhîm el-Mâzinî, eserlerinin herkes tarafından okunması amacıyla edebî Arapça ile halk dilini birbirine yaklaştırmıştır. *Fi't-Tarîk*, *Mine'n-Nâfize* gibi eserlerinde kadın erkek ilişkilerini başarıyla anlatmıştır.

İkinci dünya savaşının ardından her alanda meydana gelen değişimler hikâye türünde de gerçekçi bir tavrın gelişmesine yol açmıştır. Kadın hakları, zengin-fakir ayrımı, siyasî meseleler hikâyelerde öne çıkan temalardır.⁴⁵ Bu dönemde **Tâhâ Huseyn**, **Muhammed Huseyn Heykel** ve **Yûsuf es-Sibâ'î** (1918-1978) gibi şahsiyetler eserleriyle kendilerinden söz ettirmişlerdir.

Arap dünyasının en meşhur yazarlarından **Tâhâ Huseyn**'in sembolizm ve romantizm akımlarının etkisi altında yazdığı *el-Mu'azzebûn fî'l-'Ard* adlı eseri ile bir kısmı tercüme bir kısmı da kendine ait telif hikâyelerden oluşan *el-Hubbu'd-Dâi* ve *Hutbetu's-Şeyh* gibi koleksiyonlarında, Mısır halkının yaşadığı zor şartları ve sosyal

⁴² Yûsuf Hasen Nevfel, *el-Kıssa ve'r-Rivâye Beyne Cili Tâhâ Huseyn ve Cili Necîb Mahfûz*, Kahire, Daru'n-Nahda el-'Arabiyye, 1977, s. 85-86.

⁴³ Mekkî, *a.g.e.*, s. 87-88.

⁴⁴ YAZICI, *a.g.e.*, s. 481.

⁴⁵ *A.e.*

değişimi tasvir etmeye çalışmıştır. Yazar, eserlerinde sosyal adaletin önemi üzerinde durmuştur.⁴⁶

1950'li yıllara gelinceye kadar daha çok siyasi içerikli eserler kaleme alan **Muhammed Huseyn Heykel**'in bu tarihten sonra yayımlanan en önemli hikâyeleri arasında *Hâkezâ Hulikat* ve 'Ubey's adlı hikâyeleri zikredilebilir.⁴⁷

Daha çok kısa hikâye türünde eser veren **Yûsuf es-Sibâ'î**, Mısır insanının günlük yaşantısını, dönemin siyasi ve sosyal konularını *Atyâf*, *Habâya's-Sudûr*, *Suver Tıbku'l-Asl* ve *el-Vesvâsu'l-Hannâs* gibi hikâyelerinde sanatsal bir üslupla değerlendirmiştir. Yûsuf es-Sibâ'î'nin hikâyelerinde en çok dikkat çeken özellik ölüm ve hayat kavramlarını yarı felsefi yarı realist şekilde tahlil etmiş olmasıdır.⁴⁸

Mısır hikâyeciliğinin üçüncü ve olgun dönemi olarak kabul edilen 1950'li yıllar ve sonrasının en önemli yazarlarından olan **Necîb Mahfûz** hikâyelerini *Dünya'llah*, *Beyt Seyyü's-Süm'a*, *Tahte'l-Mizalla* gibi eserlerde toplamıştır. Küçük bir çocuğun iç dünyasını yeni bir üslupla anlatan **Yûsuf İdrîs**'i (1927-1991), felsefi içerikli hikâyeleriyle **Tevfik el-Hakîm**'i (1898-1987) ve manzum fabl tarzında sembolik bir hikâye olan *Dîvânu'l-Et'fal*'in yazarı **Ahmed Şevkî**'yi (1868-1932) de bu dönemde zikretmek mümkündür.⁴⁹

1952 devrimi başlangıçta toplumcu gerçekçi yazarların işlediği sorunları ortadan kaldırmak üzere gerçekleşmiş gibi görünse de 1960'lı yıllarda bu akımın sonunu getirmiştir. Hükümet aleyhinde yazanlar hapse atılmış geride kalan yazarlar ise eserlerinde sembolizme yönelmişlerdir.

Dünyadan vazgeçme, geri çekilme, içe kapanma gibi konular bu dönemde yeni gerçekçiler veya altmışlar kuşağı denen yazarların hikâyelerinde işledikleri durumlardır. Bu hikâyelerde dış dünya o kadar acımasızdır ki onu değiştirmek için yapılan her hareket boşunadır ve başarısız olmaya mahkûmdur. Bu durumu, o dönem yazarlarından olan **Sabrî Mûsâ**'nın (1932-2018), *el-Cidâr* adlı öyküsünde görebiliyoruz. Bu türün

⁴⁶ YAZICI, *The Short Story in Modern Arabic Literature*, s. 41; Cachia, *a.g.e.*, s. 172-177.

⁴⁷ en-Nessâc, *a.g.e.*, s. 211-226.

⁴⁸ eş-Şârûnî, *a.g.e.*, *a.y.*

⁴⁹ YAZICI, *a.g.e.*, s. 482.

öncüleri **Süleymân Feyyâd** (1929-2015), **Sun‘ullâh İbrâhim** (d.1937), **Muhammed el-Busâtî** (1937-2012), **Yahyâ et-Tâhîr Abdullah** (1938-1989) ve **İbrâhim Aslân**’dır (1935-2012).⁵⁰

Modern Mısır edebiyatında kısa hikâyenin edebi bir tür olarak gelişimine katkı sağlayan diğer yazarlar arasında, hikâyelerinin büyük bir kısmı özellikle Mısır köy edebiyatı üzerine yazılmış olan *Reml*, *el-‘Arabatu’l-Ahîra*, *‘Azrâ’* ve *Vahş*, *Zevcetü’s-Sayyâd* gibi koleksiyonlarıyla bilinen **Mahmûd el-Bedevî** (1908-1986), *Ahlâm Sağîra* adlı hikâyesiyle tanınmış yazar **Abdurrahmân eş-Şerkâvî** (1920-1987), *Te’allettu’l-Hub* adlı ödüllü hikâyesiyle **Nevâl es-Sa‘dâvî** (d.1931) gösterilebilir.

Bunların dışında *Semîra Hânım*, *Nâr* ve *Rimâd*, *el-Misbâhu’l-A‘mâ* gibi hikâye koleksiyonları olan **Yûsuf Cevher** (1912-2001), 1959 yılında yayımladığı ilk hikâyesi *Nihâyetu’s-Sekîr*’in ardından *Hikâyâtü’l-Ğarîb*, *Zikru mâ Cerâ*, *Ahrâşu’l-Medîne*, *Simâru’l-Vakt* ve *Şatfu’n-Nâr* gibi hikâye koleksiyonlarıyla tanınan **Cemâl el-Ğîtânî** (1945-2015), kin, intikam, aşk, eli açıklık, bireyin ruhsal sorunları gibi konuları başarılı tasvirleriyle birleştirdiği *Hâffetu’l-Cerîme* adlı koleksiyonu ve aile, köy hayatı, aşk, savaş gibi temaları işlediği *Huyûtu’n-Nûr* adlı hikâye koleksiyonuyla **Muhammed Abdulhalîm Abdullah** (1913-1970) gibi yazarlar sayesinde modern Arap hikâyeciliği altın çağını yaşamıştır.⁵¹

Modern anlamda roman sanatına gelince, **Menahem Milson** bu türün Arap edebiyatına ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Suriye ve Lübnanlı yazarların Avrupa’dan romanları tercüme ve adapte edip gazetelerinde tefrika halinde yayımlamalarıyla girdiğini iddia eder. **Enîs el-Makdîsî** (1885-1977) ise çağdaş romanın iki kaynağı olduğunu ileri sürer. Birincisi makâme türünden eserler diğeri ise Batı dillerinden Arapça’ya çevrilmiş eserlerdir.⁵²

Başlangıçta Mısır romanı incelendiğinde iki akımla karşılaşılırdı. Birinci akımda didaktik unsur ön planda olup roman unsurlarına çok az rastlanırken ikincisinde didaktik

⁵⁰ Yavaşoğlu, **a.g.e., a.y.**

⁵¹ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 47-55.

⁵² Milson, **a.g.e.**, s. 63-68.

unsurla roman öğeleri eşit oranda görülürdü.⁵³ İlk dönemlerde Mısırlı aydınlar roman dendiği zaman eğitici öğretici olanları kastederler bunun dışında kalanlara roman gözüyle bakmazlardı.⁵⁴

Öğretici roman türünün öncüsü olarak **Rifâ‘a Râfi‘î et-Tahtâvî** ile **Ali Bâşâ Mubârak** (1823-1893) kabul edilmektedir. Bu yazarlar, okuyucuya bir roman sunmayı değil onların aydınlatılmasını amaçlamaktaydılar.⁵⁵ et-Tahtâvî’nin daha evvelde de bahsettiğimiz *Telimâk*⁵⁶ adlı eseri modern Arap edebiyatında sadece hikayeciliğin değil romancılığın da ilk hareket noktasını oluşturmaktadır.⁵⁷

Didaktik roman alanında Tahtâvî ile aynı paralelde yürüyen Ali Mubârak da *‘Alemlü’l-Dîn* adlı dört ciltlik bir roman yazmıştır. Bu eser roman türü ve tekniğine yakınlığı bakımından *Tahlîsu’l-İbrîz*’den daha üstün olmakla birlikte üslup olarak ondan daha sadedir.⁵⁸

Tercüme eserlerin Arap romancılığına katkısı büyük olmakla beraber o dönemin mütercimlerinin, dili iyi bilmediklerinden tercümede pek çok hatalar yapıp orijinal metne sadık kalmadıkları ve eseri kendi zevklerine göre yeniden şekillendirdikleri görülür.⁵⁹ 1884-1914 yılları arasındaki romanların çoğu, edebi değeri düşük, dolayısıyla entelektüel olmayan bir okuyucu kitlesine hitap eden türden aşk ve macera konulu çevirilerdir.⁶⁰ Ayrıca edebiyat tarihçisi **Luis Şeyho** (1859-1927) da Batı dillerinden yapılan ilk dönem roman çevirilerinin edebî değer taşımadığını, bu tercüme metinlerin faydasız ve ahlak dışı olduklarını dile getirir.⁶¹

⁵³ Rahmi Er, “Taha Hüseyin ve Üç Romanı”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1988, s. 2.

⁵⁴ Abdulmuhsin Tâhâ Bedr, **Tatavvuru Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse fî Mısır 1870-1938**, Kahire, Dâru’l-Me‘ârif, 2017, s. 7.

⁵⁵ Ahmed Heykel, **Tatavvuru’l-Edebi’l-Hadîs fî Mısır**, Kahire, Dâru’l-Me‘ârif, 1994, s. 39,79.

⁵⁶ Orijinal adı *Les aventures de Télémaque* olan bu eser Fransız yazar François Fénelon tarafından yazılmış didaktik bir romandır.

⁵⁷ Rahmi Er, “Roman (Arap Edebiyatı)”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 164-166.

⁵⁸ Ayyıldız, **a.g.e.**, s. 25, 32.

⁵⁹ Şükran Fazlıoğlu, “Modern Mısır Romanında Türk İmajı (1798-1914)”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2001, s. 142.

⁶⁰ Er, **a.g.e.**, **a.y.**

⁶¹ Fazlıoğlu, **a.g.e.**, **a.y.**

On dokuzuncu yüzyıl modern Arap edebiyatına şiirde olduğu gibi nesirde de, klasik Arap edebiyatının bilhassa Abbasi döneminin ürünlerini ihyâ etme girişimi damgasını vurmuştur.⁶² Bu sebepten roman türündeki ilk denemeler klasik anlatım türü olan makameyi canlandırma girişimi şeklinde ortaya çıkmıştır. **Rifâ'a Râfi'î et-Tahtâvî**'nin *Tahlîsu'l-İbriz*, **Ali Bâşâ Mubârak**'ın *'Alemu'd-Dîn*⁶³ adlı çalışmalarına klasik Arap edebiyatında görüldüğü biçimiyle makame demek güçse de **Abdullah Fikrî**'nin *el-Mekâmetu'l-Fikriyye*'si, **Âişe et-Teymûriyye**'nin *Netâicu'l-Ahvâl*'i buna örnek olarak zikredilebilir.⁶⁴

İbrâhim el-Müveylihî'nin (1863-1906) *Hadîsu 'Îsâ bin Hişâm*'ı, **Bedî'uzzemân el-Hemedânî**'nin (1048-1140) makamelerini çağrıştırmaktadır. Mehmed Ali Paşa döneminden sonraki elli yıl içinde Mısır'da yaşanan sosyal ve ahlaki olumsuzlukları eleştiren bu eser ilk sanatsal roman kabul edilen *Zeyneb*'e giden yolda önemli bir kilometre taşıdır.⁶⁵ el-Müveylihî'nin makame tarzını seçmesi bilinçli bir tercihtir. Zira kendisi bazı Batı dillerini ve Batı edebiyatını iyi bilmektedir.⁶⁶ Çağdaş Mısır edebiyatında nil şairi olarak bilinen **Hâfız İbrâhîm**'in *Leyâlî Satîh*'i de yine makame tarzında bir çalışmadır.⁶⁷

Bu dönemde şiirde şöhrat kazanıp anlatı türünde eser veren *Emiru's-Su'arâ* lakaplı **Ahmed Şevkî**'yi de zikretmek gerekmektedir. İkinci Ramses dönemini ele aldığı *'Azrâu'l-Hind*, *Lâdyâs el-Fâtine* ve eski bir İran efsanesini anlattığı *Varakatu'l-Âs* adlı eserleri öncü çalışmalar içinde söylenebilir.⁶⁸

Eserlerini toplumcu bir anlayışla yazan Lübnan asıllı Hristiyan yazar **Ferah Antûn** (1874-1922) da bazı Fransızca romanları Arapça'ya tercüme etmiştir. Kudüs'ün

⁶² Yavaşoğlu, **a.g.e., a.y.**

⁶³ Rahmi Er, "Taha Hüseyin ve Üç Romanı", s. 2.

⁶⁴ Rahmi Er, "Roman(Arap Edebiyatı)", s. 164-166.

⁶⁵ Mustafa Ali Ömer, **el-Kıssa ve Tatavvuruhâ fi'l-Edebi'l-Mısriyyi'l-Hadîs**, Kahire, Dârü'l-Me'ârif, 1982, s. 120-125.

⁶⁶ Dâvûd, **a.g.e.**, s. 88.

⁶⁷ Ayyıldız, **a.g.e.**, s. 65-66.

⁶⁸ Ayyıldız, **a.g.e.**, s. 61-62.

Hz.Ömer döneminde fethini ele aldığı *el-'Urşelîmu'l-Cedîde*⁶⁹ ile sosyal ve felsefi konuları işlediği *el-Müdünü's-Selâse* yazarın önemli eserlerindendir.⁷⁰

Selîm el-Bustânî'nin (1848-1884) *Zâtu'l-Hıdr* gibi tarihle romantik zevki bütünleştiren eserleri Arap tarihi roman türünün ilk örnekleridir.⁷¹ Tarihi roman alanında en parlak yazar olan Lübnan kökenli **Corcî Zeydân**'ın (1861-1914) 1891-1914 yıllarında yayımladığı, Arap ve İslam tarihinin çeşitli dönemlerini kapsayan yirmi iki romanı, modern Arap romanının doğuşunda ve gelişmesinde önemli bir yer tutar. Yazarın edebiyatçı kimliğinden çok tarihçi kimliğini öne çıkararak oluşturduğu bu eserler roman türüne itibar kazandıran ilk ürünlerdir. Ancak romanlarını milli bir tarih bilinciyle yazmadığı görülmektedir. Eserlerinde İslam tarihinin şan ve şeref dolu dönemlerini değil de kritik ve hassas durumlarını konu edinmiştir.⁷²

Bustânî ile Curcî Zeydân'ın açtığı çağır, daha sonra hemen hemen bütün Arap ülkelerinde roman sahasında ilk girilen yol olmuştur. Tarihi roman geleneği **Ali el-Cârim**'le (1881-1949) başlamış **Âdil Kâmil** (d.1916), **Muhammed Ferîd Ebû Hadîd** (1893-1967), **Muhammed Sa'îd el-İryân** (1905-1964), **Ali Ahmed Bâkesîr** (1910-1969), **Abdülhamîd Cûde es-Sehhâr** (1913-1974) ve **Necîb Mahfûz** gibi yazarların çalışmalarıyla olgunlaşmıştır.⁷³

Kadın yazarlardan **Zeyneb Fevvâz** (1860-1914), **Lebîbe Hâşim** ve tarihi içtimai dram türünde eser veren Lübnan göçmeni hristiyan yazar **Ya'kûb Sarrûf** (1852-1927) da roman sahasında diğer önemli isimlerdir.⁷⁴

1920'li yılların başlarında *Yeni Ekol (el-Medresetu'l-Hadise)* üyelerinin, *el-Fecr*'de neşrettikleri nitelikli telif ve çeviri hikâyelerle roman yazarlığına ilgi artmıştır.⁷⁵ Bu yeni edebi tür, çeşitli sosyal ve siyasal görüşleri ifade etmede bir araç olarak kullanılmıştır.

⁶⁹ Savran, **a.g.e.**, s. 168.

⁷⁰ Enîs el-Makdîsî, **el-Funûn el-Edebiyye ve A'lâmuhâ fi'n-Nahdati'l-'Arabiyye**, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1980, s. 530-532.

⁷¹ Rahmi Er, "Taha Hüseyin ve Üç Romanı", s. 14.

⁷² Ayyıldız, **a.g.e.**, s. 70.

⁷³ Rahmi Er, "Roman(Arap Edebiyatı)", s. 164-166

⁷⁴ Er, **a.g.e.**, **a.y.**

⁷⁵ Er, **a.g.e.**, **a.y.**

Mahmûd Hayrat'in (1879-1948) *el-Fetâtu'r-Rîfiyye* adlı romanıyla, Arap edebiyatı ilk kez Mısır köylüsünün duygularıyla tanışmıştır. Bu roman *Zeyneb*'in ortaya çıkışını hazırlayan gerçek bir başlangıçtır. *el-Fetâ er-Rîfî* adlı romanı ise *Zeyneb*'le genel anlamda çok büyük bir benzerlik göstermektedir.⁷⁶

Muhammed Huseyn Heykel'in kaleme aldığı *Zeyneb*, Modern Arap romanında bir dönüm noktası kabul edilmiştir.⁷⁷ Bu romanda dikkat çeken husus Mısır köy hayatının realist bir tasvir içinde anlatılmasıdır. Heykel, 1914'te eserini yazarken entelektüel çevrenin roman türüne bakışı hala olumsuz olduğundan çalışmasını *Mısri Fellâh* takma adıyla yayımlamıştır. Ayrıca çalışmasına roman değil *Menâzir ve Ahlâk Rîfiyye* adını vermiştir. *Zeyneb*'in o zamana kadarki ürünlerden farklı yapısı, önemli sosyal temaların sağlam kurgusu ve trajik sonuyla dikkatleri üzerinde toplayıp olumlu tepkiler almasıyla, yazar, ikinci baskısını gerçek kimliğiyle yapmıştır.⁷⁸

Zeyneb, roman öğelerini büyük oranda içinde barındırdığı için gerçek anlamda ilk Mısır romanı kabul edilse de Yûsuf Hasen Nevfel, Tâhir Hakkî'nin '*Azrâu Denşuvây* adlı romanı gibi bundan önce de aynı özelliklere sahip başka çalışmalar bulunduğunu iddia etmektedir.⁷⁹

Zeyneb'in ikinci baskısıyla başlayan çağdaş Mısır romanı, daha sonraki kuşak yazarları tarafından gerek şekil gerekse içerik olarak geliştirilmiştir. Heykel'in *Zeyneb* adlı romanından sonra Mısır'da görülen ilk roman 'Îsâ 'Ubeyd'in *Sûrâyâ* adlı eseridir.⁸⁰

Arap Edebiyatında büyük şöhret kazanmış '*Amîdu'l-Edeb* lakaplı **Tâhâ Huseyn**'in⁸¹ otobiyografik türde kaleme aldığı *el-Eyyâm*'ı yayınlamasından sonra, küçümşenen roman türü artık entelektüeller arasında bir moda haline gelmiştir. Taha Huseyn'in *Du'a'u'l-Kerevân*'ı ile üç kuşak bir aile hayatını konu alması bakımından öncü kabul edilen *Şeceretu'l-Bu's*⁸² gibi eserleri bugün de ilgiyle okunmaktadır.⁸³

⁷⁶ Rahmi Er, "Taha Hüseyin ve Üç Romanı", s. 15-16.

⁷⁷ Ayyıldız, **a.g.e.**, s. 154.

⁷⁸ Rahmi Er, "Roman (Arap Edebiyatı)", s. 164-166.

⁷⁹ Nevfel, **a.g.e.**, s. 58.

⁸⁰ Ahmed Heykel, **el-Edebü'l-Kasâî ve'l-Mesrahî**, Kahire, Dâru Ğarîb, 2010, s. 116.

⁸¹ Şevkî Dayf, **el-Edebu'l-Arabiyyi'l-Muâsır**, Kahire, Dâru'l- Meârif, 1992, s. 277-287.

⁸² Nevfel, **a.g.e.**, s. 109-119.

⁸³ Er, **a.g.e.**, **a.y.**

İbrâhîm Abdulkâdir el-Mâzinî'nin hal tercümesi tarzında yazılmış *İbrâhim el-Kâtib* adlı eseri, Zeyneb'in bir uzantısı olmakla birlikte, daha çok *el-Eyyâm*'dan etkilenmiş gibidir.⁸⁴

Tevfik el-Hakîm'in ailenin portresini vermede başarı sağlayan ilk romancı sıfatını kazandığı '*Avdetu'r-Rûh*,⁸⁵ *Yevmiyyâtu Nâib fi'l-Eryâf*, '*Usfûr mine'ş-Şark* adlı eserlerini Abdülmuhsin Tâhâ Bedr biyografik romanlar kategorisine koymaktadır.⁸⁶

İlk psikanalitik eser ise **Abbâs Mahmûd el-Akkâd**'ın *Sâra* adlı romanıdır. Kendinden sonra gelecek olan tüm analitik eser yazarlarında Akkâd'ın etkisi büyüktür.⁸⁷

Mahmûd Tâhir Lâşîn ise *Havvâ bilâ Âdem* adlı eserinde sosyal eleştiriyi konu edinerek okuyucuyu fakir sınıfın sorunlarıyla karşı karşıya getirmektedir.⁸⁸

Hikâye dalında ün kazanmış **Mahmûd Teymûr** (1894-1973) yedi roman kaleme almıştır. Bunlardan *el-Atlâl* ve *Nidâu'l-Mechûl* en meşhur olanlarıdır.⁸⁹

Eleştirmen kimlikleriyle öne çıkan Tâhâ Huseyn, Abbâs Mahmûd el-Akkâd ve İbrâhîm Abdülkâdir el-Mâzinî'nin yanı sıra tiyatro yazarlığıyla meşhur Tevfik el-Hakîm'in öncü ürünleri, her ne kadar kullanılan teknik ve kurgulama açısından başarıyı yakalamada birbirinden çok farklı olsalar da iki dünya savaşı arasında Batı kökenli edebi bir tür olarak romanın, makâme formunun yerini almak üzere benimsenmesini, şiirin yanında saygın bir edebi tür olarak görülmesini ve roman türünün öne çıkmasını sağlamıştır. Bu yazarların romanları, çoğunluğu romantizm olmak üzere, realizm, natüralizm, rasyonalizm ve sembolizm gibi farklı edebi akımların izlerini taşımaktadır.

Arap romanı en olgun ürünlerini çok köklü siyasal ve sosyal değişimlere sebep olan II. Dünya Savaşı sonrası dönemde vermiştir. Şiire göre daha kolay anlaşılır olması,

⁸⁴ Rahmi Er, **Modern Mısır Romanı**, Ankara, Hece Yayınları, 2015, s.90; Jacob M. Landau, **Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. yüzyıl)**, Çev. Bedrettin Aytaç, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 22.

⁸⁵ Rahmi Er, "Taha Hüseyin ve Üç Romanı", s. 22.

⁸⁶ Abdülmuhsin Tâhâ Bedr, **a.g.e.**, s. 372.

⁸⁷ Halit Zevalsiz, "AKKAD, Abbâs Mahmûd", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.II, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 267-269; Şevkî Dayf, **a.g.e.**, s.210.

⁸⁸ **A.e.**, s. 265-282.

⁸⁹ Heykel, **a.g.e.**, s. 191-202.

siyasal, sosyal ve ekonomik problemleri işlemeye daha elverişli bulunması da romana olan ilginin artmasını sağlamıştır.⁹⁰

1948'te başlayan Arap-İsrail savaşları ve bunların neticesinde gelen yenilgiler ile radikal milliyetçiliğin yükselişi gibi Arap dünyasında yaşanan çoğu olumsuz gelişmeler realist romana merkezi bir yer kazandırdı. 1988'de Nobel edebiyat ödülüne layık görülen **Necîb Mahfûz**, konusunu eski Mısır tarihinden alan romanlarla başladığı yazarlığını II. Dünya Savaşı'nın ardından toplumcu-gerçekçi romanlarla sürdürdü. Sosyal içerikli romanları arasında *Zükaku'l-Midak* ve *el-Kâhiratu'l-Cedîde* adlı eserleri zikredilebilir. 1960'lı yıllarda ise 1952 devrimiyle iş başına gelen yeni yönetimin başarısızlığı yüzünden uğradığı hayal kırıklığını sembolik-eleştirel bir üslup ve yaklaşımla kaleme aldığı romanlarla ifade etme yoluna gitti. Halen Necib Mahfuz, eserlerinin pek çok dile çevrilmesiyle Mısır romanının dünya çapındaki temsilcisi durumundadır.⁹¹

Abdülhamîd Cûde es-Sehhâr, Necîb Mahfûz gibi önce tarihi sonra da toplum gerçeklerini konu alan romanlar yazmıştır. Bu minvalde yazan bir diğer şahsiyet ise **Âdil Kâmil**'dir. Ayrıca 1940'ların sonuna doğru **Yûsuf es-Sibâî**, **Muhammed Abdulhalîm Abdullah** (1913-1970) ve **İhsân Abdülkuddûs** (1919-1990) gibi isimlerin romantizm akımının etkisi altında fedakâr, kaderine terk edilmiş ve orta tabakaya mensup kahramanların hikâyesini anlatan aşk ve sevgi konulu romanlarının, halkın beğenisini kazandığını da belirtmek gerekir.⁹² *Lakîta* adlı eseriyle Muhammed Abdulhalîm Abdullah, *Arap Dil Kurumu* ödülüne layık görülmüştür.

Özellikle sosyalizmin gelişmesiyle romanda toplumcu gerçekçilik adeta moda akım haline geldi. **Abdurrahmân eş-Şerkâvî**'nin *el-'Ard*, *el-Fellâh*, *Kulûb Hâliye* ve **Yusuf İdris**'in *el-Haram* adlı romanları sosyal içerikli romanlar arasında zikredilebilir.⁹³

1960'lardan itibaren çok sayıda kadın edebiyatçı da roman ve kısa hikâye yazarları arasında kendisini gösterdi. **Latîfe ez-Zeyyât** (1923-1996), **Neval es-Sa'dâvî**,

⁹⁰ Rahmi Er, Roman(Arap Edebiyatı), s. 164-166.

⁹¹ Er, a.g.e., a.y.

⁹² Leyla Yakupoğlu, "Necip Mahfûz'un es-Sülâsiyye'si (Üçleme) İle Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Kiralık Konak Adlı Romanının Karşılaştırılması", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2013, s. 55.

⁹³ Er, a.g.e., a.y.

Elife Rif'at (1930-1996) ve **Selvâ Bekr** (d.1949)bu dönemde öne çıkan kadın yazarlardır.⁹⁴

1970'lerden itibaren pek çok yazar çeşitli roman biçim ve stratejileri denedi. Bu yenilikler, romanlarda şiirsel bir dille açık bir üslup ve form kullanımları şeklinde kendini gösterdi. Bu alanda **Edward el-Harrât** (1926-2015), **Bedr ed-Dîb** (1926-2005), **Mahmûd Kâsım** (d.1949) ve **Sun'ullâh İbrâhim** önemli isimlerdir.⁹⁵

Mısır'ın modern anlamda tiyatro⁹⁶ ile tanışması ise yine Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle başlar. Napolyon'un beraberinde bulunan sanatçılar, özellikle **General Moneux**'nün çalışmaları sonucu kurulan tiyatro ve kulüplerde Fransız subayları eğlendirmek amacıyla bazı romanları sahnelemişlerdir.

Bu tarihten önce Mısır'da modern anlamda bir tiyatro olmasa da karagöz, gölge oyunları, halk ozanlarının atışmaları ve taklitleri gibi şekil bakımından bugünkü tiyatroya benzeyen bir takım etkinlikler vardı. 1770'li yılların sonunda Kahire'yi ziyaret eden Danimarkalı **Carsten Niebuhr**'un (1733-1815) verdiği bilgilere göre Arapça diyaloglu bu temsiller açık havada ve bir evin avlusunda olup, gösterimlerde kadın rollerini erkekler oynarlardı.

Modern tiyatronun belki de ilk tohumları sayılabilecek *el-Muhâzibûn* grupları ise ondokuzuncu yüzyılın başlarında görülmüştür. Bu tür gruplar düğün, sünnet töreni gibi merasimlerde çeşitli temsiller sunmuşlardır. Bu gruplardan birisinin Mehmet Ali Paşa'nın torunun sünnetinde sahne alması içeriği bakımından önemlidir. Bu piyeste devletin çarpıklıkları Mehmet Ali Paşa'nın önünde mizahi bir dille sergilenmiştir.

Başlarda tiyatro ile ilgili her hangi bir düzenleme yapmaya ihtiyaç duyulmasa da 1829 yılından sonra özellikle yabancı tiyatroların çoğalması sebebiyle ilk olarak İskenderiye'deki İtalyan tiyatrosu ile ilgili altı maddelik bir genelge yayımlanmıştır.

Mısır'da oyuncular ve eserleriyle tamamiyle Araplara ait ilk tiyatronun kurulması 1870 yılında İtalyan kökenli yahudi bir aileye mensup olan **Ya'kûb Sannû'**

⁹⁴ **A.e., a.y.**

⁹⁵ **A.e., a.y.**

⁹⁶ Modern Mısır Tiyatrosu için bkz. Rahmi Er, "Modern Mısır Tiyatrosu (1)", **a.g.e.**; Rahmi Er, "Modern Mısır Tiyatrosu (2)", (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1253/14364.pdf>, 04.11.2018.

(1839-1912) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazdığı pek çok oyunda Moliere'den esinlendiği için Mısır'ın Moliere'i olarak lakaplandırılan Sannû', yazdığı tiyatro eserlerinde toplumsal ve siyasi konuları ele almıştır. Daha çok Mısır ve Avrupa unsurlarını birbirine karıştırdığı komedilerden bazıları şunlardır; *Ğandûru Mısır*, *Ğazvetu Ra's Tûr*, *Zevcetü'l-Eb*, *Zubeyde ve el-Berberî*. Bunların dışında Batıdan da **Moliere**'in (1622-1673) *Cimri*'sini sahnelemiştir.

1875-1914 yılları arasında gösterimi yapılan oyunların büyük bir bölümü, Batıdan yapılan çeviri ve adaptasyonlardan oluşur. Batılı yazarlar arasında William Shakespeare ve Moliere en çok yararlanılan isimlerdir. **Necîb el-Haddâd**'ın tercüme ettiği *L'avere* (Cimri) ve **İskender Hakbâlî**'nin çevirdiği *Le Medecin Malgre Lui* (Doktor), **Süleymân el-Kardâhî** (1882-1909) tarafından sahnelenmiştir. Bunun yanında **Muhammed Osman Celâl**'in (1828-1898) manzum olarak Mısır halk diline uyarladığı *Les Femmes Savantes* (Öğrenilmiş Kadınlar) , *Uecole de Maris* (Kocanın Okulu), *Uecole de Femmes* (Kadın Okulu) adlı oyunlar *Erbe'a Rivâyât min Tiyâtrât* başlığı altında tek cilt halinde yayımlanmıştır.

Mısır'da toplum sorunlarını ele alan ilk çalışma olarak **İsmâil Âsım**'ın (1840-1919) 1894 yılında yayımlanan *Sıdku'l-İhâ* adlı eseri kabul edilir. Toplumun çarpık yönlerini ele alan bu melodram eserde yer yer makâme unsurlarına da rastlamak mümkündür.⁹⁷

Ünlü şair **Ahmed Şevkî** de çok iyi bildiği klasik dil ve edebiyatı kullanarak bir komedi yazmıştır. **Tevfik el-Hakîm** ile **Mahmûd** ve **Muhammed Teymûr** kardeşler de tiyatro alanında çok sayıda eser veren yazarlardandır. Modern Mısır tiyatrosundaki telif eserlerin çoğu sadece temsil için kaleme alınmış olup okuyucuya ulaşmamıştır.

⁹⁷ Yavaşoğlu, **a.g.e.**, s. 11.

1.2. Suriye

Fransızlar'ın, Mısır'ı işgaliyle beraber yeni eğitim kurumlarının açılması, matbaaların kurulması, gazetelerin yayımlanması, çevirilerin başlaması ve Avrupa'ya öğrenim görmek için öğrenci gönderilmesi, Batı edebiyatının Mısır'dan sonra Suriye - Lübnan bölgesinde de tanınmasını sağlamıştır. Her ne kadar bu tarihten önce, önemli bir Hristiyan nüfus barındırması dolayısıyla bu bölge ile Avrupa arasında ilişkiler söz konusu idiyse de bu ilişkiler, Arap dünyasında etki bırakacak boyutta değildi.⁹⁸

Yirminci yüzyılın başlarına kadar Osmanlı yönetiminde olan Suriye, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik orduların yenilgisiyle 1920 senesinde Fransız mandasına girdi. 1941'de kısmî istiklâlini kazanan Suriye, 1946 senesinde tam bağımsızlığını ilân etti. 1963'ten itibaren *Baas Partisi* tarafından yönetilen ülkede, 1970'lerden bugüne Esed ailesi iktidardadır.⁹⁹ Suriye, 2011 yılındaki iç savaşa kadar Arap dünyasında edebi faaliyetlerin en yoğun olduğu birkaç ülkeden birisi olmuştur.¹⁰⁰

Suriye'de modern anlatı türündeki ilk çalışmalar, ondokuzuncu yüzyılın ortalarında görülmeye başlamıştır. **Circî Cebrâil Buleyt el-Halebî**'nin (1670-1732) *Racul zû-İmraeteyn* adlı eseri Batı edebiyatından yapılan ilk çeviri olarak kabul edilmektedir. Daha sonra **Muhammed Kürd Ali** (1876-1953), **Yûsuf Elyân Serkîs** (1856-1929) ve **Halîl Mîhâil Bedevî** (1863-1933) gibi isimlerin çevirileriyle, modern Batı edebiyatının ürünleri tanınmaya başlamıştır.¹⁰¹

Firansîs el-Marrâş (1835-1874), **Rızkullâh Hassûn** (1825-1880), **Ahmed Fâris eş-Şidyâk** (1805-1887), **Numân el-Kasâtîlî** (1855-1920) ve **Şükrî el-Aselî** (1868-1927)

⁹⁸ Mevlüt Kula, "Modern Suriye Hikâyesine Genel Bir Bakış", **Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, No:7, İstanbul, 2011, s. 18.

⁹⁹ Ömer Osman Ömar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, s. 314-320. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer İshakoğlu, **Suriye Tarihi: Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)**, İstanbul, Kabcacı Yayıncılık, 2012, s. 64-82; Hüseyin Yazıcı, "Suriye'de Kısa Öykü", **Şarkiyat Mecmuası**, No:19, İstanbul, 2011-2, s. 119-142.

¹⁰⁰ Çağatay Özdemir, Suriye'de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?, (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/301340>, 16 Aralık 2018; Hüseyin Yazıcı, **The Short Story in Modern Arabic Literature**, Cairo, General Eyptian Book Organization, 2004, s. 69-80.

¹⁰¹ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 69.

gibi yazarların eserleri hikâye tarzındaki ilk denemelerdir. **Ahmed Fâris eş-Şidyâk**'ın *es-Sâk 'alâ's-Sâk fî-Mâ Huve'l-Fâryâk* isimli çalışması sanatsal değeri yüksek olmasa da hikâye türünde ilk örnek olması bakımından önemlidir. **Şâkir Mustafa** (1921-1997) ise Fransîs el-Marrâş tarafından kaleme alınan *Durru's-Sadef fî-Ğarâ'ibi's-Sudef* adlı çalışmanın ilk hikâye olduğu görüşündedir.¹⁰²

Suriye'nin içinde bulunduğu şartlar, edebiyatın gelişmesine ve bir aydın grubunun ortaya çıkmasına fazla imkân vermemektedir. Şam'da yayım ve dağıtım imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle edebî içerikli gazeteler geç denilebilecek bir tarihte görülmüştür. **Hannâ 'Anhûrî** (1864-1890) ve **Selîm 'Anhûrî** (1856-1933) tarafından yayımlanan *Mirâtu'l-Ahlâk* adlı ilk edebî gazete kısa bir zaman sonra kapanmıştır.¹⁰³

Gazeteciliğin öncü isimlerinden **Edîb İshâk** (1856-1885) gibi yeni düşüncelere açık öncü kuşağın birçok temsilcisi, fikirlerini özgürce ifade edemeyince Suriye'yi terk edip Beyrut, Mısır ve Paris gibi şehirlerde mücadelelerini sürdürmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁴

1908 yılında *İkinci Meşrutiyet*'in ilan edilmesi ve birçok yazarın ülkesine geri dönmesiyle gazete ve dergi sayısında ciddi bir artış olmuş böylece edebi, fikri ve kültürel hayat canlanmıştır.¹⁰⁵

Gazetelerin ortaya çıkışı ile Suriye'de düşünce ve kültür hayatı gelişmiştir. Tarihi içerikli hikâye ve romanlar günlük gazete ve dergilerde yayımlanmaları sayesinde okuyucuyla buluşmuştur. **Rizkullâh Hassûn**'un çıkardığı *Mirâtu'l-Ahvâl*, Suriye'de yayımlanan ilk Arapça gazetedir.¹⁰⁶

Suriyeli ilk bayan gazeteci olan **Mariyânâ Marrâş** (1848- 1919), **Butrus el-Bustânî**'nin (1819-1883) *el-Cinân* adlı dergisi ile **Halîl Serkîs**'in (1882-1915) *Lisânu'l-*

¹⁰² Kula, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁰³ **A.e.**

¹⁰⁴ Ahmet Savran, **19. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991, s. 26.

¹⁰⁵ Ömer ed-Dekkâk, **Fünûnu'l-Edebî'l-Mu'âsir fî Sûriyye**, Beyrut, Dâru's-Şarki'l-'Arabî, 1971, s. 16.

¹⁰⁶ Hannâ el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî**, Beyrut, el-Matbaa el-Bûlîsiyye, 1960, s. 910; ed-Dekkâk, **a.g.e.**, s. 15.

Hâl adlı gazetesindeki yazılarında, yaşadığı dönemin sorunlarına bilhassa kadının toplumsal problemlerine dikkat çekmiş ve bunlara çözüm yolları aramıştır.¹⁰⁷

Muhammed Kürd Alî (1876-1953) tarafından yayımlanan *el-Muktebes* adlı dergide Batı'nın edebî ve bilimsel yayımlarından çeviri, araştırma ve makaleler yanında klasik Arap edebiyatı ürünleri de bulunmaktaydı. Bu dergi **Refik el-'Azm** (1865-1925), **Abdülkâdir el-Mubârek** (1876-1945), **Fâris el-Hûrî** (1873-1962), **Ahmed Şevkî** (1868-1932), **Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî** (1863-1936), **Mustafa Sâdık er-Râfi'î** (1880-1937), **Emîn er-Reyhânî** (1876-1940) ve **Ma'rûf er-Rusâfi** (1875- 1945) gibi Arap edebiyatının önemli kalemlerinin görüşlerini ifade ettikleri bir platform olmuştur.¹⁰⁸

Suriye'nin önemli yazar ve şairlerinden **Mârî el-'Acemî** (1888-1965) tarafından çıkarılan *el-'Arûs*, Suriye'de toplumsal uyanışın ve bilincin yükselmesinde önemli bir rol oynamış ilk kadın dergisidir.¹⁰⁹ Bu dergide Batı dillerinden tercüme edilmiş makale, öykü ve romanların yanı sıra hanımları ilgilendiren kişisel gelişim bilgileri sunulmuştur.¹¹⁰ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, gazete ve dergilerin birçoğu yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır.¹¹¹

Modern Suriye edebiyatında şiir türünün önemli bir yeri vardır. 1930'lara kadar Suriye'de edebiyat demek şiir demektir. Çoğunlukla klasik Arap şiirine hem şekil hem de içerik bakımından çok benzeyen bu şiirlerin **Hayreddîn ez-Ziriklî**'nin (1893-1976) şiirlerinde olduğu gibi geniş halk kitleleri üzerinde tesiri büyük olmuştur.¹¹²

Modern Suriye edebiyatında şiir alanında en önemli isimlerden birisi **Emîn el-Cundî**'dir (1766-1841). Yaşadığı asrın en büyük şairi olarak görülen el-Cundî siyasi, sosyal ve dini içerikli şiirler yazmıştır. Ayrıca **Abdülkâdir el-Cezâirî** (1808-1883) , **Rızkullâh Hassûn** (1825-1880), **Kostaki el-Hımsi** (1858-1941), **Muhammed el-Bezm**

¹⁰⁷ Ömer İshakoğlu, "19. Yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü Ve Zeynep Fevvez", **Şarkiyat Mecmuası**, No:21, 2012, s. 49; Filib Dî Tarrâzî, **Târîhu's-Sahâfeti'l-'Arabiyye**, C.II, Beyrut, el-Matba'atu'l-Edebiyye, 1913, s. 241.

¹⁰⁸ Sâmi el-Keyyâlî, **el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Mu'âsir fî Sûriye (1850-1950)**, Kahire, Dârü'l-Me'ârif, 1968, s. 30.

¹⁰⁹ ed-Dekkâk, **a.g.e.**, s. 19.

¹¹⁰ İshakoğlu, **a.g.e.**, **a.y.**

¹¹¹ Kula, **a.g.e.**, s. 22.

¹¹² el-Keyyâlî, **a.g.e.**, s. 255.

(1887-1955), **Halîl Merdem Bek** (1895-1959), **Şefîk Cebrî** (1898-1980) ve **Mîhâîl es-Sakkâl** (1824-1885) da dönemin önemli şairlerindendir.

Son dönemin en önemli şairlerinden **Adonis** olarak meşhur **Ali Ahmed Saîd** (d.1930) Arap şiirinin kendi kimliğini koruyarak dünya şiiriyle ilişki kurmasına çalışmış bir yazardır. 1971 yılında Suriye -Lübnan En İyi Şair Ödülü'nü, 1986'da Brüksel'de Uluslararası Şiir Bienali Büyük Ödülü'nü kazandı. 1983 yılında Paris'te Stephen Mallarme Akademisi üyesi seçildi. 1986 yılında da şiir dünyasının en önemli ödülllerinden olan Le Grand Prix des Biennales de Poésie Ödülü'nü aldı. Şiirleri 10 ayrı ülkede yayımlandı. Uluslararası Nâzım Hikmet Şiir Ödülü'nün ilkin kazanan şair Adonis halen Paris'te yaşamaktadır.¹¹³

Bu dönemin bir diğer önemli ismi **Nizâr Kabbânî**'dir (1923-1998).¹¹⁴ Orta halli bir ailenin çocuğu olarak Şam'da doğdu. Arap tiyatrosunun kurucularından **Ahmed Ebû Halîl Kabbânî** ile (1835-1902) *Semerâtu'l-Funûn* dergisinin kurucusu **Abdülkâdir Kabbânî**'nin de (1848-1935) mensup olduğu bir ailedendir. Çocukluk ve gençlik yıllarında resim ve müzikle uğraşan Kabbânî 1939 yılından itibaren şiir yazmaya başladı. Hukuk Fakültesi öğrencisi iken yayımladığı *Kâlet lî es-Semrâ* adlı şiir kitabı ile muhafazakâr çevrelerin tepkisini çekti. Bu eser şekil ve muhteva açısından geleneksel Arap şiir tarzından bir sapma olarak değerlendirildi. Kabbânî şiirlerinde genellikle kadın, cinsellik ve siyaset temalarını ele aldı. 1967 Haziranında Araplar'ın İsrail karşısında uğradıkları yenilginin öfkesiyle *Hevâmiş 'alâ Defteri'n-Nekse* adlı şiir kitabını kaleme aldı.¹¹⁵

Suriye'de hikâye türü 1937-1949, 1950-1958, 1959-1967 ve 1967'den günümüze kadar olmak üzere dört aşamada gelişmiştir. Fransızlara karşı verilen istiklal mücadelesi ve yabancı dil bilen yazarların pek çoğunun başta Mısır diğer Arap ülkelerine göç etmesi nedeniyle tercüme faaliyetleri hem az olmuş hem de istenilen seviyede olmamıştır. Bu

¹¹³ (Çevrimiçi) <https://www.antoloji.com/adonis/hayati/>, 28 Şubat 2019.

¹¹⁴ Cengiz Tomar, "Suriye (Kültür ve Medeniyet / Osmanlı'lardan Günümüze)", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 559; Dekkâk, **a.g.e.**, s. 302-304, 310-311.

¹¹⁵ Süleyman Tülücü, "Kabbânî, Nizâr", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, Ek-C.I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 699-700.

nedenle Suriye hikâyeciliği Mısır ve Lübnan'dan biraz daha geç başlamıştır.¹¹⁶ Suriyeli yazar **Şâkir Mustafa**, modern edebi türlerin ilk olarak Mısır ve Lübnan'daki çalışmalar kanalıyla Suriye'de yayıldığı kanaatindedir.¹¹⁷

Osmanlı Devleti'nde yirminci yüzyılın başlarında *Kânûn-i Esâsî*'nin ilânı, gazete ve dergilerin çoğalmasıyla Suriye'de kısa hikâye önem kazanmaya başlamıştır.¹¹⁸

Muhsin Yûsuf'a (d.1939) göre, hikâye türünde ilk eserler 1930'ların başında görülmektedir. Bu yıllarda **Muhammed en-Neccâr** (1902-1962), **Ali Hulkî** (1911-1984), **Fuâd eş-Şâyib** (1911-1970), **Cebrâil Se'âde** (1922-1997) ve **İlyân Deyrânî** (1909-1991) gibi Suriyeli yazarlar önemli eserler telif etmişlerdir. Bu yıllarda kaleme alınan ilk öykülerde daha çok vatan teması işlenmiştir. Suriye'de kısa öykücülüğün temellerini atan **Ali Hulkî** ve **Muhammed en-Neccâr**, kitaplarındaki özenli üslup ve anlatımları ile Suriye öykücülüğünü ileri bir düzeye taşımışlardır. Ayrıca bu yazarlar, Şam orta sınıfının günlük yaşamını konu edinerek, toplumun farklı problemlerine dikkat çekmeyi amaçlayan yerli bir kısa hikâye oluşturmaya çalışmışlardır.¹¹⁹

Muhammed en-Neccâr'ın hikâyelerinin konusu toplumun farklı kesimleri arasında yaşanan aşk hikâyeleridir. Gazeteci üslubuyla yazdığı hikâyelerinde daha çok kısa ve sade bir üslup kullanmıştır.¹²⁰ en-Neccâr'ın *fî Kusûri Dimeşk* adlı eseri Suriye'de modern anlamda yazılan ilk hikâye kabul edilmiştir.¹²¹

Suriye'de, ilk hikâye denemeleri yapan **Ali Hulkî**'dir. Hulkî, ilk defa *Rebî' ve 'l-Harîf* adlı hikâye kitabını yayımlamıştır.¹²² *Fetâtu 'l-Hânât* adlı hikâyesinde, toplumdaki ahlakî çöküş ve insanların ikiyüzlülüğünü işlemiştir. *Mûnûlûc Mensûr* adlı hikâyede ise,

¹¹⁶ Kula, **a.g.e., a.y.**

¹¹⁷ Yazıcı, “**Suriye’de Kısa Öykü**”, s. 120.

¹¹⁸ Sedat Şensoy, “Ömer el-Hammûd’un “Sukûtu Hirakle” Adlı Öyküsü”, **Marife**, No:2, Konya, 2013, s. 139-159.

¹¹⁹ Muhammed Tasa, “Çağdaş Suriye Öykücülüğüne Genel Bir Bakış”, **Hece Öykü**, No:27, Ankara, 2008, s. 47, (Çevrimiçi) http://hece.com.tr/pdf/Dosya_Cagdas_Suriye_Oykusu.pdf, 25 Şubat 2019; Mücahit Küçükşarı, “Tevfik Yûsuf el-Avvâd’ın “er-Rağîf” Adlı Romanında Türk İmajı”, **Mütefekkir**, C.III, No:6, Aksaray, 2016, s. 307, (Çevrimiçi) <http://mutefekkir.aksaray.edu.tr/mutefekkir/article/view/133>, 20 Ocak 2019.

¹²⁰ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 119-142; Tasa, **a.g.e.**, s. 2

¹²¹ Kula, **a.g.e.**, s. 28.

¹²² Jacob M. Landau, **Modern Arap Edebiyatı Tarihi**, Çev. Bedrettin Aytaç, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 65.

Fransa'ya eğitim almak için giden bir gencin başarısızlıklarla dolu hayatı üzerinden kültür çatışmasını ele almaktadır. *eş-Şeyhu'l-Verâ* hikâyesinde ise, din adamlarındaki ahlakî çöküntü ve yozlaşmayı konu edinir. Ali Hulkî, romantizmden realizme geçişte bir öncü olmuş ve kendisinden sonraki yazarlar tarafından takip edilmiştir.¹²³

1930'lu yıllardan sonra eğitim amacıyla Avrupa'ya gönderilen pek çok öğrencinin, burada edindikleri tecrübeleri yazıya dökmeleri ve çeviriler yapmalarıyla bu alanda önemli ilerlemeler sağlanmıştır.¹²⁴

Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı 1946'dan sonra, ülkede her alanda yaşanan hızlı değişim ve gelişmeler sonucunda, siyasî ve sosyal hedeflere ulaşmada, hikâye aranan bir tür olmuş ve bir ifade aracı olarak ön plana çıkmıştır.¹²⁵ Hikâyelerde, millî meselelerden adet ve geleneklere, yoksulluk ve işsizlikten kuşak çatışmasına kadar pek çok konu işlenmiştir. **Abdüsselâm el-Uceyî** (1918-2006), **Hannâ Mîne** (1924-2018), **Ülfet el-İdlibî** (1912-2007), **Murâd es-Sibâî** (1914-2001), **Ğâde es-Semmân** (d.1942) ve **Zekeriyyâ Tâmir** (d.1931) gibi birçok büyük edebiyatçı, yazın hayatına bu dönemde hikâye ile başlamıştır.¹²⁶

Kırkklı yılların sonlarına gelindiğinde **Sa'îd Hûrâniyye** (1929-1994), **Şevkî Bağdâdî** (d.1928), **Samîm eş-Şerîf** (1927-2012), **Mevâhib Keyyâlî** (1918-1978), **Hasîb Keyyâlî** (1921-1993), **Nasruddîn el-Bahra** (d.1934), **Adnân ed-Dâ'ûk** (1932-1986), **Âdil Ebû Şeneb** (1931-2012) gibi öncü bir nesil, kısa hikâye yazma üslûp ve tekniklerini geliştirerek bugüne kadar uyula gelen yazım yöntemleri haline getirmişlerdir. Bu kuşak, hikâyeyi, basit anlatımdan, zengin içerikli sanatsal anlatımlı yeni bir edebi türe dönüştürmüştür. Bu dönemde hikâyeye realizm hâkimdir.¹²⁷

1950'li yıllarda Suriye siyasal, kültürel ve sosyal patlamalara sahne olmuştur. Bu yıllarda genç yazarların, hikâyeyi, siyasi ve sosyal çekişmelerde bir araç olarak kullandıkları görülür. Ellili yılların sonundan itibaren hikâyelerinde birden fazla anlatıcı

¹²³ Kula, **a.g.e.**, s. 30; Yazıcı, **The Short Story in Modern Arabic Literature**, s. 70-71

¹²⁴ Yazıcı, "Suriye'de Kısa Öykü", s. 126.

¹²⁵ Yazıcı, "Hikâye", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 481.

¹²⁶ Kula, **a.g.e.**, **a.y.**

¹²⁷ Şensoy, **a.g.e.**, **a.y.**; Yazıcı, **a.g.e.**, s. 127.

tipini ve şimdiki zaman kipini kullanan yeni bir kuşak ortaya çıkmıştır. Bu neslin en önde gelen hikâyeleri arasında **Zekeriyâ Tâmir**, **George Sâlim** (1933-1977) ve **Nedîm Mer'aşlî** (1926-1999) gibi isimler gelmektedir.¹²⁸

Suriye'de modern hikâyenin gelişimine katkıda bulunan isimler arasında *el-Bedâî*, *el-Hubbu'l-Evvel* ve *Dem'atu Salâhaddîn* gibi hikâye koleksiyonlarında bağımsızlık, Fransız işgaline karşı direniş ve Arapların birliği gibi konuları işleyen **Halîl Hindâvî** (1906-1976) ve sosyal konuları ve günlük hayatı ele alan hikâyeleriyle **Mîşel Eflak** (1910-1989) gelmektedir. Ayrıca *Me'a'n-Nâs* ve *Ahbâr mine'l-Beled* adlı hikâye koleksiyonlarında sosyal eşitlik ve Filistin sorununu işleyen **Hasîb el-Keyyâlî** *Hikâye Basîta*, *el-Mârid*, *Min Hikâyât İbni'l-'Am* gibi koleksiyonları kaleme almıştır. el-Keyyâlî hikayelerinde genellikle Arap insanının günlük hayatı ve sorunlarıyla ilgilenmiş ve bunlara çözümler aramıştır.¹²⁹

Modern Suriye hikâyesinin gelişme seyrinde, **Abdüsselâm el-Uceylî**'nin (1918-2006) katkısı önemli yer tutmaktadır. el-Uceylî, geniş birikimiyle hikâyelerinde ele aldığı konuları gerçekçi bir tarzda işlerken bir fikri ulaştırma kaygısı içinde olmuştur. *Bintu's-Sâhira* koleksiyonunda, bilim ve hurafe ile hayal ve gerçek ikilemi önemli yer tutmaktadır. Abdüsselâm el-Uceylî'nin en çok üzerinde durduğu konulardan birisi de Filistin sorunudur. *el-Hubb* ve *'n-Nefs* koleksiyonundaki *Kefenu Hammûd* hikâyesinde, Filistin sorununun aslında bir ahlâk sorunu olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu hikâye, **Mahmûd el-'Atraş**'ın (1903-1978) da işaret ettiği gibi Arap insanının yaşanan acılar, yenilgiler ve felaketler sonucu, millet olarak amaçsız ve bilinçsiz şekilde geleceğini göremediği ve hedefini kestiremediği bir dönemin hikâyesidir.¹³⁰

Suriye hikâyesinin gelişmesinde önemli katkıları olan isimlerden birisi de **Zekeriyâ Tâmir**'dir¹³¹. *Sahîlu'l-Cevâdi'l-Ebyad*, *Rabî fî'r-Ramâd*, *er-Ra'd* ve *Dimeşku'l-Harâik* adlı hikâye koleksiyonları başta olmak üzere hikâyelerinde,

¹²⁸ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 130-131.

¹²⁹ **A.e.**, s. 127.

¹³⁰ Kula, **a.g.e.**, s. 31-37.

¹³¹ Faruk Bozgöz, "Suriyeli Öykücü Zekeriyâ Tamir ve Edebi Dünyası", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No:1, Ankara, 2003, s. 90-110; Zekeriyâ Tâmir hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ahmet Bostancı, **Çağdaş Arap Edebiyatçısı Zekeriyâ Tâmir: Edebi Kişiliği ve Hikayeciliği**, İstanbul, Nûn Yayıncılık, 2007.

Suriye'nin altmışlı yıllarında yaşanan toplumsal hayal kırıklığı, amaçsızlık ve otoriter devlet anlayışını ele almaktadır.¹³²

Eserlerinde kadın ve çocuk hakları, geleneksel değerler ve sosyal eşitlik gibi konuları işleyen **Ülfet el-İdlibî** Suriye hikâyeciliğinin öne çıkan kadın yazarlarından birisidir. Kısa hikâye dalında ödüllü ilk hikâyesi *el-Karâru 'l-Ahîr* ile yazarlığa başlayan el-İdlibî'nin, *Kısas Şâmiyye* ve *Vedâ 'an Yâ Dimaşk* adlı koleksiyonları vardır.¹³³

Suriye hikâyesinin önemli isimlerinden birisi olan **Fâris Zerzûr** (1930-2004), *Hattâ 'l-Katrati 'l-Ahîra* koleksiyonunda suçluluk ve günahkârlık duygusunu işlemiştir.¹³⁴

Bu türde dikkat çeken kadın yazarlardan **Ğâde es-Semmân**, *Leylu 'l-Kurabâ* ve *Lâ Bahra fî Beyrût* adlı koleksiyonlarında, kadın sorunları yanında yeni nesillerin daha duyarlı olması için Filistin trajedesini de eserlerinde işlemiştir.¹³⁵

Yetmişli yıllara gelindiğinde hikâye yazarlarının sayısında artış görülmektedir. Bu dönemin önemli yazarları arasında **Muhammed Kâmil el-Hatîb** (d.1948), **Abdullah Ebû Heyf** (1929-2008), **Sâmî Hamza** (d.1948), **Subhî Desûkî** (d.1957), **Halîl Câsim el-Hamîdî** (d.1945), **Velîd Mi'mârî** (d.1941), **İskender Nu'me** (d.1936), **Muhammed Hâlid Ramazân** (d.1938), **Muhsin Yûsuf** (d.1939), **Züheyra Cebbûr** (d.1948) ve **Muhammed Nedîm** (1908-1994) gibi isimler zikredilebilir. Bu yazarlar önceki neslin tekniklerini geliştirmiş ve bunlara yenilerini eklemiştir.¹³⁶

Seksenli ve doksanlı yıllara gelindiğinde ise önceki dönem tekniklerine sahip çıkıp bunları geliştirmeye özen gösterdikleri görülür. Hikâye yazarı sayısında büyük bir artış meydana gelmiştir. Bunda dönemin gazete ve dergilerinin bu türden eserleri rahatça yayımlama imkânı sunmalarının katkısı vardır. **Muhammed Velîd el-Hâfız** (d.1944), **Memdûh Azzâm** (d.1950), **Muhammed Bâkî Muhammed** (d.1955), **Muhammed el-Hâc Sâlih** (d.1946), **Tâceddin Mûsâ** (d.1957), **Nâzım Mühennâ** (d.1960), **Enîse**

¹³² Kula, **a.g.e.**, s. 37-39.

¹³³ **A.e.**, s. 39-41; Yazıcı, **The Short Story in Modern Arabic Literature**, Cairo, General Eypian Book Organization, 2004, s. 75.

¹³⁴ Kula, **a.g.e.**, s. 41-43.

¹³⁵ **A.e.**, s. 44-46.

¹³⁶ Muhammed Tasa, "Suriye Öykücülerinden Mâcid Reşîd el-Uveyyid'in "Sıcak Bir Yaz"ı", **Marife**, No:2, Konya, 2006, s. 135.

Abbûd (d.1957), **Süheyl eş-Şe'âr** (d.1972) ve **Usâme İsber** (d.1963) bu dönemde dikkat çeken isimlerdir.

Doksanlı yılların sonları ve ikinci milenyumun başlarında eserleri yayımlanmış Suriye'li hikâyecilerden bazıları ise şunlardır: **Âsım el-Bâşâ** (d.1948), **Sehbân Kadrî el-Ömer** (1900-1962), **Mârî Raşû** (d.1942), **Neyrûz Mâlik** (d.1946), **Muvaffak Mes'ûd** (d.1967), **Firâs Süleymân Muhammed** (d.1969) ve **Mahmûd Za'zûr** (d.1957).¹³⁷

Suriye'de roman türüne gelince bilindiği üzere bu alanda ilk çalışmalar Mısır'da görülmüştür. İlk dönem Suriyeli roman yazarları çalışmalarına, Mısırlı önemli yazarları okuyarak başlamışlardır.¹³⁸ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, başta Fransızca olmak üzere, diğer Avrupa dillerinden Arapça'ya tercüme ile pek çok roman yayımlanmıştır. Sonraları yazılan Arapça romanlar, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi dergi ve gazetelerde seçki olarak yayımlanmıştır. Yabancı dillerden tercüme edilenlerin tam tersine, ilk Arapça romanlar Suriye'de ortaya çıkmıştır. Bunların pek çoğu yabancı dil bilen ayrıca İngiltere, Fransa, Rusya, Amerika ve Mısır gibi ülkelere seyahat etmiş ve oralarda eğitim almış kişilerdir. İlk dönem yazarları, içerik olarak modern hikâyeye yakın, ancak üslup bakımından klasik Arap edebiyatına bağlı kalarak ilk denemelerini kaleme almışlardır. Bu yazarlar roman ve hikâyelerinde toplumsal, ahlaki konuları, yerleşik adet ve gelenekleri ve kadının özgürlüğü meselelerini ele almış, Arap tarihini yeniden canlandırmaya çalışmışlardır.¹³⁹

Başlangıçta Suriye'de tarihî hikâye ve roman yazımı öne çıkmaktaydı. Tarihî içerikli ürün veren yazarlardan **Ma'rûf el-Arnâût** (1892-1948), Fransızca'dan yaptığı çevirilerle kendi yazılarını, günlük gazete ve dergilerde yayımlamıştır. Daha sonra *Fete'l-'Arab* adlı bir gazete çıkarmaya başlamış ve buradaki yazılarıyla, Suriye'de tarih bilincinin oluşmasına ve bağımsızlık düşüncesinin yerleşmesine büyük katkı sağlamıştır.¹⁴⁰ Hz. Peygamber'in hayatını ele aldığı *Seyyidu Kureyş* adlı eseri tarihî romanlarının ilkidir. el-Arnâût daha sonra *Ömer b. el-Hattâb* ardından *Târik b. Ziyâd* ve

¹³⁷ Tasa, a.g.e., s. 138.

¹³⁸ Ömer Dekkâk, *Târîhu'l-Edebi'l-Hadîs fi Sûriyye*, Halep, Menşûratu Câmî'ati Haleb, 1976, s. 146.

¹³⁹ Savran, a.g.e., s. 164-165; İshakoğlu, *Suriye Tarihi: Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2012, s. 209-212.

¹⁴⁰ Kula, a.g.e., s. 28.

Fâtıma el-Betûl adlı tarihî romanlarını yazmıştır. Romanlarında gerçek ile hayal iç içe geçmiş, olayları birebir aktarmak yerine etkili bir üslupla kurgulamıştır.¹⁴¹

Fransis el-Marraş (1836-1873), ondokuzuncu yüzyılda romantizm akımını takip eden yazarlardan olup kendisinden sonra gelen Cibrân Halîl Cibrân gibi bazı yazarları etkilemiştir. Modern Arap Edebiyatının ilk roman denemelerinden kabul edilen *Ğabetu'l-Hak* adlı eseri, felsefi ve sosyal içerikli bir romandır. *Durru's-Sadeğ fi Ğaraibi's-Sadeğ* adlı romanı ise tesadüfî olaylar üzerine kurgulanmıştır.¹⁴²

Mîhâil es-Sakkâl'ın *Letâifu's-Semer fi Sükkani'z-Zuhre ve'l-Kamer* adlı eseri Suriye'de yazılmış ikinci felsefî romandır.¹⁴³

Suriye'nin ilk roman yazarlarından **Nu'mân el-Kasâtîlî**, *Enîs ve Enîse*, *Murşid ve Fitne*, *el-Fetâtu'l-Emîne* ve *Ummuha* adlı eserlerinde eski yeni çatışması ortasında yaşanan aşk hikâyelerini konu almıştır.¹⁴⁴

Bir diğer roman yazarı **Şükrî el-Aselî** Meclisi Mebusan'daki Arap milletvekillerinin en önde gelenlerindendir.¹⁴⁵ Viktor Hugo'nun *Sefiller* romanını çağrıştıran *Fecai'u'l-Bâisin* adlı romanı, kendi ifadesiyle üslup ve konuyu işleyiş bakımından bu eserden tamamen farklıdır. *Netâicu'l-İhmâl* adlı romanında Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla gelen özgürlük ortamında toplumda oluşan yozlaşmayı eleştirmiş, gerçek özgürlüğün ifade özgürlüğü olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁶

Suriyeli gazeteci ve siyaset adamı **Abdülhamîd ez-Zehrâvî** (1871-1916) tarihi roman sınıfına girebilecek ilk eseri *Hadîce Ümmü'l Mü'minîn*'de Hz. Hatice'nin hayatı ile Arap toplumunun tarihini ele alır.¹⁴⁷

Eleştirmenler ve araştırmacılar **Şekîb el-Câbirî**'nin (1912-1996) romantik üslupla yazmış olduğu *Nehem* adlı romanın, Suriye romanı için tam anlamıyla sanatsal

¹⁴¹ İshakoğlu, **a.g.e.**, s. 245-257; İlknur Emekli, “Çağdaş Suriye Romancılığında Halîm Berekât ve Toplumcu Gerçekçi Romanlarının Çözümlemesi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Erzurum, 2013, s. 22.

¹⁴² İshakoğlu, **a.g.e.**, s. 213-223.

¹⁴³ **A.e.**, s. 224-231.

¹⁴⁴ **A.e.**, s. 231-234.

¹⁴⁵ Muhammed Kürd 'Alî, **Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları**, Çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006, s. 180.

¹⁴⁶ İshakoğlu, **a.g.e.**, s. 234-239.

¹⁴⁷ **A.e.**, s. 240-244.

bir başlangıç olduğunu düşünmektedirler. Bu romanının Suriye Arap Romanında, romantizm akımı için gerçek bir özgürlük hareketi olduğu hususunda tüm Suriyeli roman yazarları hemfikirdir. Ayrıca el-Câbirî'nin başlatmış olduğu bu akımın örneklerini **Fuâd eş-Şâyib** (1970-1911) ve **Vidâd es-Sekâkinî**'nin (1913-1991), romanlarında da görmek mümkündür. Bu romanlar diğer ekollerin üstünlüğüne rağmen altmışlı yıllara kadar yayımlanmayı başarmıştır.¹⁴⁸

Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte çok sayıda roman peş peşe yayımlanmaya başladı. **Bedî' Hakkî**'nin (1922-2000) *Cufûn Teshaku's-Suver* ve *Ahlâmu'r-Rasîfi'l-Mecrûh* adlı romanları bu dönemde yazılan romanlardandır.¹⁴⁹

Halîm Berakât (d.1933) *el-Kımemu'l-Hadrâ* adlı ilk romanı yayımlandığı zaman henüz üniversite ikinci sınıf öğrencisidir. Biyografik bir eser olan *Tâ'iru'l-Hûm* romanı en iyi 100 Arap romanı arasında yer almıştır. *'Avdetu't-Tâ'ir ile'l-Bahr* isimli romanı ise 1967 Arap-İsrail savaşlarıyla ilgili düşüncelerinin bir yansımasıdır. *el-Medînetu'l-Mülevvene* adlı son romanını ise otobiyografik tarzda kaleme almıştır. Yazar, yayımlamış olduğu bu romanlarında anlatımını daha da zenginleştirmek için sosyoloji alanındaki bilgilerinden de faydalanmıştır.¹⁵⁰

Çağdaş Suriye romanında sosyalist ve realist yönelimin en önemli temsilcisi olarak kabul edilen **Hannâ Mîne**'nin *el-Mesâbihu'z-Zurk* romanı bu alanda kaleme alınan ilk deneme kabul edilir. Bu eserinde İkinci Dünya Savaşı boyunca Lazkiye şehrinde bir mahallede yaşanan olaylar ve savaşın geride bırakmış olduğu sosyal, ekonomik ve ahlakî etkileri işlemiştir. *eş-Şirâ'* ve *'l-Âsife*, *es-Selc Ye'tî Mine'n-Nâfize*, *eş-Şems fî Yevmin Ğâ'im* ile otobiyografik tarzda kaleme aldığı *Bekâyâ Suver* ve *el-Mustenka'* yazarın diğer romanlarıdır.¹⁵¹

Fâdıl es-Sibâ'î (d.1929), **Vidâd es-Sekâkinî** ve **Hasîb el-Keyyâlî** modern Suriye romancılığında, realizmin etkisinde kalmışlardır. Bu yazarlar herkesin müşahede

¹⁴⁸ Emekli, **a.g.e.**, s. 25

¹⁴⁹ **A.e.**, s. 31; İsâ Fettûh, **Min A'lâmi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs fî Sûriye**, Dimeşk, Darü'l-Fâdıl, 1994, s. 39

¹⁵⁰ Emekli, **a.g.e.**, s. 57, 60.

¹⁵¹ Cihaner Akçay, "Hannâ Mîne'nin Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 1998, s. 48.

edebildiği gerçekleri ve olayları yansıtmaya çalışmışlardır. Çünkü onlar için önemli olan, olayları veya kahramanları ya da olguları, sosyal veya ahlakî açıdan değerlendirip bir kayıt altına alabilmektir. **Vidâd es-Sekâkînî** *el-Hubbu'l-Mahrem* adlı romanında, sütkardeş olan iki kişinin evlenmelerine nasıl engel olunduğunu işlemiştir. **Fâdıl es-Sibâî** ise *Summe Ezhere'l-Huzn* romanında babaları ölen Halep'li dört kız kardeşin meşakkatli hayat hikâyesini anlatır. Yazarın bundan başka *Sürayyâ*, *ez-Zama'* ve *'l-Yenbû'* ve *Riyâhu Kânûn* adlı üç romanı daha vardır.

Çağdaş Suriye hikâyeciliğindeki uzun bir deneyim sürecinden sonra, roman yazarlığı alanında da büyük bir ün yapmış olan **Abdüsselâm el-Uceylî**, *Bâsime beyne'd-Dumû'* isimli romanında on dört yaşında daha önceden hiç görmediği bir adamla evlendirilen Bâsime'nin başına gelenleri anlatmaktadır.¹⁵²

Edîb en-Nahvî'nin *Metâ Ye'ûdu'l-Matar* adlı ilk romanı aynı zamanda toprak ve çiftçi sorununu işleyen ilk Suriye romanıdır. Daha sonra Cûmbî'de 1961 yılında Mısır ile Suriye arasındaki birlik ve beraberliğe rağmen yaşanan uzaklaşmayı, *'Ursun Filistîniyye* romanında ise 1967 yılında yaşanan Arap yenilgisini anlatır.

Fâris Zerzûr 2004 yılına kadar beş roman kaleme almıştır. Yazar *Len Teskute'l-Medîne* ve *Husnu Cebel* adlı romanlarında halkın ve özellikle de çalışan işçi kesimin hayatını işlemeye çalışır. Zerzûr'un *el-Hufât* ve *Huffey Huneyn* adlı eseri ise sosyalist realizme en çok yaklaşan romanıdır. Suriye'ye sürgün edilmiş, oldukça yoksul işçilerin bir lokma uğruna çıktıkları yolculuk, harcadıkları çaba ve hayal kırıklığını işlemiştir. Beşinci romanı *el-Eşkiyâ'* ve *'s-Sâde'* de ise toprak ağası çiftçilerin emrinde çalışan ırgatların, özgürlüklerini ve şereflerini tehdit eden ağalara karşı nasıl ayaklandıklarını anlatır.

Çağdaş Suriye romancılığının bir diğer önemli ismi **Mutâ' Safedî**' *Cîlu'l-Kader* adlı romanında, ferdiyetçilik temasını bütün detaylarıyla okuyucularına sunar. *Sâir Muhterif* adlı romanında, *Cîlu'l-Kader*'de geçen aynı kahramanlara, aynı düşüncelere ve aynı üsluba rastlamak mümkündür. Safedî'ye göre sanat, kahramanın iç dünyasını

¹⁵² Dursun Hazer, **Abdüsselâm el-'Uceylî'nin Edebî Kişiliği ve Hikayeciliği**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2004, s. 93-94; Emekli, **a.g.e.**, s. 32-35; Dekkâk, **a.g.e.**, s. 113.

yorumlamak ve bu yorum sonucunda ortaya çıkan renkli dünyasını okuyuculara sunabilmektir. Yazar, hikâye veya roman gibi edebi türlerin, sadece zaman ve mekân konularıyla sınırlandırılmaması gerektiğini ve onlardan her birinin kendi standartları bulunduğunu savunmaktadır. Ona göre bir hikâye yazarının, eserinde bir olaydan bahsederken gerçek bir oluşuma ihtiyacı olmamalıdır. Çünkü yazarın bizzat kendisi halkın yüreğinden yani gerçek bir oluşumdan kopup gelmektedir ve toplumun bir parçasıdır.

Suriyeli hikâye yazarı **George Sâlim**'in ilk ve tek romanı *fi'l-Menfâ*'da, Franz Kafka'nın *Muhâkeme* adlı romanından birebir etkilenmiştir.

Kısa hikâye yazarı olarak gördüğümüz **Ğâde es-Semmân** ilk romanı *Beyrût 75* ve *Kevâbis Beyrût* ile Suriye romancılığında önemli bir başarı elde etmiştir.

Bir diğer kadın yazar Meryem 'Antâkî kitaplarını Fransızca olarak kaleme almıştır. 'Antâkî'nin *La Bien-aimée* (Sevgili) ve *Les Caravanes du Soleil* (Güneşin Karavanları) adlı iki romanı dışında, Filistin'e adadığı ve Amerika'da yayımlanıp Hemingway Ödülü kazanan *Les Versets du Pardon* (Bağışlama Mısraları) adlı bir romanı bulunmaktadır. Bu romanda bir aşk hikâyesi çerçevesinde Filistin-İsrail savaşı anlatılmaktadır. Kendisi de Suriyeli bir Hristiyan olan 'Antâkî'nin bu romanı, Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin bir arada yaşayabileceğine dair bir savunma niteliğindedir.

Nihâd Sîrîs (d.1950) Suriye orta sınıfını işlediği sosyolojik ve siyasi romanlarıyla tanınmıştır. *Riyahu's-Şemal* adlı romanı büyük bir beğeni toplamıştır. Yazarın *es-Samt* ve *'s-Sehab* adlı romanı Almanya ve Fransa'da yayımlanmıştır. Suriye televizyonu için dramalar da kaleme alan yazar, romanlarındaki siyasi eleştiri tavrı nedeniyle baskılar sonucu 2001 yılında Suriye'den göç etmiştir.

Aynı zamanda şair ve oyun yazarı olan **Hâlid el-Halîfe** (d.1964) ilk romanı olan *Hâris el-Hâdî'a*'da yolsuzlukları dile getirmiştir. *Medh el-Kerâhiyye* adlı romanında ise Beşşar Esed'in babası Hafız Esed'in 1982 yılında Hama şehrini kuşatması ve burada yaptığı katliamı anlatmıştır.

Kadın ve insan hakları savunucusu olan **Semer Yazbek** (d.1970) *Tifletu's-Sema* adlı İlk romanında Beşşar Esed rejimini eleştirmiştir. İngiltere'ye göç eden yazar, *Çapraz Ateşte Bir Kadın* adıyla Türkçe'ye tercüme edilen *A Woman in the Crossfire* romanıyla İngiliz PEN Ödülü'ne layık görülmüştür.¹⁵³

Suriye'de tiyatroya gelecek olursak; ilk tiyatro gösterisi 1868 yılında Vali Râşid Paşa'nın teklifi üzerine Lübnanlı **İbrâhîm el-Ahdeb** (1826-1891) tarafından Makedonyalı İskender adlı eserini tiyatroya uyarlayarak valinin çocuklarının sünnet düğününde sahneye konulmuştur.¹⁵⁴ Suriye'de tiyatro denilince ilk akla gelen isim **Ahmed Ebû Halîl el-Kabbânî**'dir (1835-1902). el-Kabbânî'nin gösteri sanatlarına olan ilgisi Ali Hâbib isimli gölge oyunu sanatçısından etkilenerek başlamıştır. Ancak zamanla geleneksel gösterileri çok yapay bulup insanların aktif rol aldığı oyunlara ilgi duymaya başlamıştır. el-Kabbânî, **Mithat Paşa**'nın (1878-1880) döneminde tiyatroya ayrılan gelir sayesinde **İskender Ferah** ile birlikte bir tiyatro ekibi kurmuştur. İran Şahının Oğlu adlı oyunu büyük bir beğeni toplamıştır. el-Kabbânî'nin 1880 yılında tiyatrosunun kapatılması nedeniyle Suriye'de 1912 yılına kadar profesyonel anlamda tiyatro faaliyetleri yok denecek kadar az olmuştur. Şam'daki tiyatro faaliyetleri I. Dünya savaşından önceki dönemde daha çok Mısır'dan gelen tiyatro gruplarının oyunları ve bazı amatör grupların çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır. el-Kabbânî tiyatro hayatının büyük bir çoğunluğuna Mısır'da devam etmiştir.¹⁵⁵

1870-1911 yılları arasında dört önemli tiyatro sanatçısı yetişmiş ve bunlar 25'e yakın eser kaleme almıştır. Bunlar **Abdülhâdî el-Vefâî** (1843-1909), **Dâvûd Konstantîn el-Hûrî**, **Yûsuf Şahîn** (1926-2008) ve **Muhammed Hâlid eş-Şelebî**'dir (1867-1926). Aynı zamanda müzisyen ve şair olan bu sanatçılar eserlerini şiir diliyle kaleme almış, tiyatrolarında müzikale ve şarkıya yer vermişlerdir. 1912 yılında ise **Abdülvehhâb Ebû's-Suûd** (1897-1951) tarafından yeni bir tiyatro ekibi kurulmuştur.

¹⁵³ Adnan Özer, **Ve Suriye'li Romancılar**, (Çevrimiçi) <https://www.aksam.com.tr/kitap/ve-suriyeli-romancilar/haber-244141>, 6 Kasım 2018.

¹⁵⁴ Filib Dî Tarrâzî, **Tarihu's-Sahâfeti'l-'Arabiyye**, C.II, Beyrût, el-Matba'atu'l-Edebiyye, 1913, s. 104.

¹⁵⁵ Edhem Cündî, **A'lâmu'l-Edeb ve'l-Fen**, Dimeşk, Matba'atu Mecelleti Savti Sûriye, 1954, s. 249-250; Muhammed Yusuf Necm, **el-Mesrahiyye fi'l-Edebi'l-Arabî el-Hadîs: 1847-1914**, Beyrut, Dâru Beyrût, 1956, s. 65.

Yine **Selîm ‘Anhûrî** (1856-1933) ve **Ma‘rûf el-‘Arnâût** (1893-1948) bu dönemdeki önemli tiyatro yazarlarıdır.¹⁵⁶

1.3. Lübnan

Tarih boyunca pek çok farklı etnik ve dini grubu içinde barındıran Lübnan, bir Akdeniz ülkesi olarak, Batı ile sürekli temas halinde olmuştur. Bu durum bilhassa modernleşme sürecinde Lübnan sosyo-kültürel hayatını olduğu kadar edebiyatını da etkilemiştir. **Süheyl İdrîs’e** (1925-2008) göre, Arap dünyasında modern anlatı tarzları, ilk olarak Lübnan asıllı yazarlarla Mısır’da ve *Mehcer Arap Edebiyatı*’nın doğduğu Amerika’da geliştirilmiştir.¹⁵⁷

1920 yılında **Cibrân Halîl Cibrân**’ın önderliğinde **Mîhâîl Nu‘ayme, İliyâ Ebû Mâzî** (1890-1957), **Nesîb ‘Arîda** (1887-1946), **Reşîd Eyyûb** (1871-1941) ve **Emîn er-Reyhânî** (1870-1940) gibi şahsiyetler bir araya gelerek Kuzey Amerika’da *er-Râbitatu’l-Kalemiyye* derneğini kurdular. Lübnan’da modern anlamda şiir türünün gelişmesinde bu dernek etrafında bir araya gelen göçmen yazarların etkisi büyüktür.

Cibrân Halîl Cibrân İngiliz edebiyatında romantik akımın öncülerinden kabul edilen ve şiirde imgelemeyi ön plana çıkartan **William Blake**’in (1757-1827) etkisinde kalmıştır. **Mîhâîl Nu‘ayme** ise şiirde vezinle kafiyei önemsemeyen yenilikçi tavrıyla dikkat çekmiştir. Nu‘ayme, *el-Ğırbâl* adlı eserinde **Abbâs Mahmûd el-Akkâd** ve **İbrâhîm Abdülkâdir el-Mâzinî**’yi izleyerek eski şiire hücum etmiştir.¹⁵⁸ Genç yaşta Lübnan’dan ayrıldıkları için Arapça’ya tam hâkim olmayan Mehcer şairleri yaptıkları dil hatalarından dolayı eleştirilmişlerdir. Aynı zamanda gazeteci olan **İliyâ Ebû Mâzî**, tek kâfiye ve tek vezinle Mehcer şiirine bir yenilik getirmiştir. **Walt Whitman**’dan (1819-1892) esinlenerek Arap edebiyatında ilk mensur şiiri yazan **Emîn er-Reyhânî** Amerikalı filozof ve yazar **Ralph Waldo Emerson**’dan (1803-1882) etkilenmiştir. *er-Râbitatu’l-*

¹⁵⁶ İshakoğlu, a.g.e., s. 257-273.

¹⁵⁷ Hüseyin Yazıcı, “Lübnan’da Kısa Öykü”, *Şarkiyat Mecmuası*, No:15, İstanbul, 2009, s. 136.

¹⁵⁸ İsmail Durmuş, “Şiir”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 153.

Kalemiyye'nin önemli üyelerinden **Nesîb 'Arîda** şiirlerinde ruhî bir şaşkınlık sergilemesiyle “*en büyük hayret şairi*” olarak tanınmıştır. Şiirlerinde en çok işlediği konular sevgi, keder, hüznün ve içki olması sebebiyle “*derviş, şikâyetçi ve ağlayan şair*” lakapları verilen **Reşîd Eyyûb**'un *el-Eyyûbiyyât*, *Eğâni'd-Dervîş* ve *Hiye'd-Dünyâ* adlı divanları vardır. Eski edebiyatla bağlarını koparmayan Mehcer şairlerinden bir diğeri de *er-Râbitatu'l-Kalemiyye* mensuplarının aksine klasik şiiri taklit edip, yenilikçi hareketlerden etkilenmemiş olan **Mes'ûd Semâha**'dır (1882-1946).

er-Râbitatu'l-Kalemiyye'nin tesirini kaybetmesinden sonra **Şükrullâh el-Cûr** (1898-1975) tarafından *el-'Usbetu'l-Endelûsiyye* adıyla bir dernek kurulmuştur. Kurucuların düşünceleri bir önceki dernekle aynı olmasına rağmen özellikle eski ve yeni edebiyat konusunda farklı görüşlere sahip bulunuyorlardı. Arap edebiyatına ve özellikle şiire yenilik kazandırırken mâzî ile irtibatı koparmamak bu dernek mensuplarının hedeflerindendir. Bunlardan **Reşîd Selîm el-Hûrî** (1887-1984), Araplar'ı birleştirmeyi ilke edinen bir vatan şairidir.¹⁵⁹ Selîm el- Hûrî'nin kardeşi **Kayser Selîm el-Hûrî** (1891-1977), **Habîb Mes'ûd** (1898-1977), **Şefîk Me'lûf** (1905-1977), **İlyâs Ferhât** (1893-1976) ve **Riyâd Me'lûf** (1912-1982) gibi şairler millî meseleler, Filistin sorunu, vatan özlemi, insan hakları gibi sosyal konuları şiirlerinde işlemişlerdir.¹⁶⁰

1957'de Beyrut'ta oluşturulan *Mecelletu's-Şi'r* etrafındaki şairler topluluğu da yenilik taraftarı olmuştur. Bunların en önemli temsilcileri **Yûsuf el-Hâl** (d.1977) ve **Halîl Hâvî**'dir (1919-1982).¹⁶¹

Hikâye türünün ise Lübnan'da üç aşamada geliştiği görülür.¹⁶² Birinci aşamada hikâyeler **Selîm el-Bustânî** (1848-1884), **Ferah 'Antûn** (1874-1922), **Nikola Haddâd** (1878-1954), **Ya'kûb Sarrûf** (1852-1927) ve **Corcî Zeydân** (1861-1914) gibi yazarların çıkardığı dergilerde ve gazetelerde yayımlanmıştır. 1928 yılında başlayıp İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam eden ikinci aşama altın dönem olarak

¹⁵⁹ Yazıcı, “Mehcer Edebiyatı”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 364-367.

¹⁶⁰ Durmuş, **a.g.e., a.y.**

¹⁶¹ Nasuhi Ünal Karaaslan, “Şair”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 301.

¹⁶² Ali Hicâzî, **el-Kıssatu'l-Kasîra fî Lübnân 1950-1975 Tatavvuruhâ ve A'lâmuhâ**, Beyrut, Dârü'l-Fârâbî, 2015, s. 47-50.

anılmış, Batılı manada gerçek hikâyenin temelleri atılmıştır. Bu dönemin önemli isimleri **Tevfik Yûsuf ‘Avvâd** (1911-1989) ve **Halîl Takiyyûddîn**’dir (1906-1987). Edebi türlerin son derece zengin olduğu üçüncü aşama ise İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başlamıştır. Bu dönemin öne çıkan isimleri ise **Fuâd Ken‘ân** (d.1920), **Suheyl İdrîs** (1925-2008), **Yûsuf Habşî el-Eşkar** (1929-1992) ve **Reşâd Darkûs**’tur (1907-1984).¹⁶³

Diğer bazı Arap ülkelerinde olduğu gibi Lübnan’da da modern tarzda hikâyeler yazılmadan evvel klâsik dönem tahkiye üslubunun taklit edildiği görülmektedir. Bu konuda *Mecma‘u’l-Bahreyn*’in yazarı **Nâsîf el-Yâzicî** (1800-1871) ile *es-Sâk ‘ale’s-Sâk fî Mâ Huve’l-Fâryâk*’ın yazarı **Ahmed Fâris eş-Şidyâg** (1805-1887) ilk akla gelen kalemlerdir.¹⁶⁴

Lübnan’da kısa hikâye alanında ilk girişim sahibi **Selîm el-Bustânî**’dir. *el-Hubbu’d-Dâim*, *Sirru’l-Hubb*, *Hîle Ğarâmiyye* ve *es-Sevâik* gibi pek çok eseri Arapça’ya çevirmiştir. Sahibi olduğu *el-Cinân* dergisi bu alanda önemli hizmetler vermiştir.¹⁶⁵

Ayrıca **Kerem Mülhem Kerem** (1903-1959) de bu alanın bir diğer önemli şahsiyetidir. *Elf Leyle* ve *Leyle* adlı bir dergi çıkarmış ve burada pek çok hikâye yayımlamıştır. **et-Tâhir Ahmed Mekkî**’ye (1924-2017) göre Lübnan’da ilk modern hikâye koleksiyonu olarak kabul edilen *Eşbâhu’l-Karye* ile *Etyâf min Lubnân* (1952) Kerem Mülhem Kerem’in önemli koleksiyonlarıdır.¹⁶⁶

Mişel Cuhâ’ya göre on dokuzuncu asrın son çeyreği ile yirminci asrın ilk çeyreğinde dergiler, hikâyeye roman kadar ilgi göstermese de *Ramye min Ğayri Râmin* adlı öykü okuyucuların dikkatini çekmeyi başarmıştır. Yirminci asrın ilk çeyreğinden sonra ise bazı dergiler hikâyeye özel köşe ya da sayfalar ayırmaya başlamıştır.¹⁶⁷

Mehcer edebiyatı, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kuzey ve Güney Amerika’ya siyasi ve ekonomik nedenlerle başta Lübnan olmak üzere, Suriye,

¹⁶³ Yazıcı, “Lübnan’da Kısa Öykü”, s. 134-136.

¹⁶⁴ A.e., s. 133.

¹⁶⁵ Muhammed Yûsuf Necm, **el-Kıssa fi’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Hadîs 1870-1914**, Beyrut, Dârü’s-Sekâfe li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzi’, 1966, s. 31-65.

¹⁶⁶ Yazıcı, a.g.e., s. 137.

¹⁶⁷ Yazıcı, a.g.e., s. 132-133; Hüseyin Yazıcı, **The Short Story in Modern Arabic Literature**, Cairo, General Eypitian Book Organization, 2004, s. 57-69.

Filistin ve Ürdün'den göç eden Araplarca geliştirilen edebiyatın adıdır.¹⁶⁸ *Arap Göç Edebiyatı*'nın önemli isimleri **Cibrân Halîl Cibrân**, **Mîhâîl Nu'ayme** ve **Emîn er-Reyhânî**'nin çalışmalarının, Lübnan'da modern hikâyenin ortaya çıkışında önemli bir payı olmuştur.¹⁶⁹

Hikâyelerinde romantizm ve sembolizmin etkilerinin görüldüğü **Cibrân Halîl Cibrân**'ın *'Arâisu'l-Murûc* ve *el-Ervâhu'l-Mutemerride* adlı iki öykü kitabı vardır. Yine *el-'Avâsîf* ve *Dem'a* ile *İbtisâme* adlı eserlerinde de serpiştirilmiş öyküler bulunmaktadır. Öykülerinde sosyal, felsefi ve dini konuları canlı ve alaycı bir üslupla işleyen yazarın kahramanları da kendisi gibi geleneklere başkaldırmaktadır.¹⁷⁰

Genellikle Lübnan köy hayatını canlı bir üslupla işleyen **Mârûn 'Abbûd**'un (1886-1962) *Vucûh* ve *Hikâyât*, *Akzâm* ve *Cebâbira* ve *Ehâdisu'l-Karye* adlı eserleri bulunmaktadır.¹⁷¹

1930'lu yılların başında Amerika'dan Lübnan'a geri dönen **Mîhâîl Nu'ayme** (1889-1988) **Mahmûd Teymûr**'a göre modern hikâyenin gerçek mümessilidir.¹⁷² Hikâyelerinde kırsal alanda yaşayan insanların sorunlarını psikolojik tahlilin hâkim olduğu realist bir üslupla dile getirmiştir.¹⁷³ Eserlerindeki mükemmel tahlil yeteneğiyle Nu'ayme, Arapların **Maupassant**'ı (1850-1893) kabul edilmektedir. Mîhâîl Nu'ayme'nin *Kâne Mâ Kâne* adlı eserinin ilk öyküsü olan *Senetuhu'l-Cedîde*, **Abdulazîz Abdulmecîd**'e göre Arap edebiyatında ilk modern hikâyesidir. **Muhammed Yûsuf Necm** ise bu eserin *el-'Âkir* adlı ikinci hikâyesini ilk modern hikâye olarak kabul etmektedir.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Yazıcı, "Mehcer Edebiyatı", s. 364-367; Cengiz Tomar, "Lübnan (Kültür ve Medeniyet)", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 246-248.

¹⁶⁹ Ali Necîb Atvî, **Tatavvuru Fenni'l-Kıssati'l-Lübnaniyyeti'l-Arabiyye**, Beyrut, Dârü'l-Âfâk el-Cedîde, 1982, s. 38-39, 44-45, 51, 53 vd.

¹⁷⁰ Yazıcı, "Lübnan'da Kısa Öykü", s. 137-139.

¹⁷¹ A.e., s. 140; Hamza Özaslan, "Mârûn 'Abbûd Hayatı ve Eserleri", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2001, s. 100-102.

¹⁷² Hicâzî, **a.g.e.**, s. 51.

¹⁷³ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁷⁴ A.e., s. 142.

Amerika’da yaşayan Arap halkını ele aldığı *Hikâyâtü Mehcer* adlı eseriyle dikkatleri çeken **Abdülmesîh el-Haddâd** (ö.1963) ile **İlyâs Kunsul** (1914-1981) da hikâye sanatına önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

Lübnan hikâyesini doruk noktasına ulaştırmış olan **Halîl Tekiyyuddîn** (1906-1987), *Aşru Kısas ve el-İ’dâm* adlı eserlerinde Lübnan hayatını canlı bir dille anlatmaktadır. Halîl Tagiyuddîn’in kardeşi **Sa’îd Takiyuddîn** (1904-1960) ise *Tamârâ* adlı eseriyle uzun hikâyede büyük bir başarı kazanmıştır.

Lübnan hikâyeciliği için teknik bir sıçrama gerçekleştiren **Tevfik Yûsuf Avvâd**’ın (1911- 1989), sadece Lübnan’da değil Arap dünyasında da öykü sanatının gelişmesinde önemli bir rolü olmuştur. *es-Sabiyyu'l-A‘rac*, *Kamîsu's-Sûf* ve *Kısas Uhrâ*, *el-‘Azârî* ve *Metâru's-Sâkî* adlı eserlerinde realizme ve psikolojik tahlillere önem vermiştir. Avvâd’ın en önemli özelliği belli konular etrafında sıkışan Lübnan hikâyesine sosyal meseleleri ekleyerek yeni bir soluk kazandırmasıdır.

Aslen Lübnan’lı olup Suriye’de yaşamış olan **Vidâd Sekâkînî** (1913-1991) bir diğer önemli isimdir. Yazarın *Merâya’n-Nâs*, *Beyne’n-Nîl ve’n-Nahîl*, *Nufûs Tetekellem*, *es-Sitâru’l-Merfû* ve *Akvâ mine’s-Sinîn* adlı eserlerinde psikolojik tahlillere daha çok yer verdiği görülür.¹⁷⁵

Gerçekçi öyküler yazan **Süheyl İdrîs**¹⁷⁶, Lübnan’da hikâye faaliyetlerinin ikinci aşamasında ‘*Akâsîs Ūlâ* ve ‘*Akâsîs Sâniye* adlı iki önemli koleksiyon kaleme almıştır. İkinci koleksiyonunda daha başarılı olan Suheyl İdrîs, eserlerinde kadını merkeze almıştır.¹⁷⁷

Lübnan’da hikâye türünün gelişmesinde kadın yazarların da katkısı büyüktür. *Sefînetu Hanân ile’l-Kamer* adlı eseriyle tanınan **Leylâ Ba‘lebekkî**¹⁷⁸ (d.1936) gelenek

¹⁷⁵ **A.e.**, s.148-150.

¹⁷⁶ Hicâzî, **a.g.e.**, s. 59-96.

¹⁷⁷ Yazıcı, **a.g.e.**, s.151-153; Yazıcı, **The Short Story in Modern Arabic Literature**, s. 65-67.

¹⁷⁸ Mişel Halîl Cuhâ, **el-Kıssatu’l-Kasîra fî Lübnân; Sîra ve Nusûs**, Beyrut, el-Câmi‘a el-Lübnâniyye el-Emrîkiyye, 2008, s. 469-471.

ve göreneklere savaş açtığı yazılarından dolayı ağır eleştirilere maruz kalan hatta bundan dolayı yargılanan ilk Lübnanlı kadın yazardır.¹⁷⁹

Lübnan edebiyatında dikkati çeken bir diğer kadın yazar ise **Emîlî Nasrullâh**'tır (1931-2018). Hikâyelerinde kadın, sınıfsal çatışma, mutluluk, mutsuzluk temalarını işlemiştir. Kadına bakış açısını eleştirmiş ve kadınların sorunlarını kaleme almıştır.¹⁸⁰ *Esved ve Ebyad*, *Mahattatu'r-Rahîl*, *Mer'etu fî 17 Kıssa* ve *el-Yenbû* gibi hikâye koleksiyonlarını yazan Nasrallâh'ın güzellik mefhumunu ele aldığı *Sârat es-Suhûru Firâşât* adlı koleksiyonu son derece dikkat çekicidir.

Hanân eş-Şeyh'in (d.1945) hikâye türünde *Verdetu's-Sahrâ*, *Eknîsu's-Şems 'ani's-Sutûh* adlı koleksiyonları bulunmaktadır. Hikâyelerinde genellikle kadının toplumdaki rolü, kadın-erkek ilişkileri, evlilik kurumu, boşanma gibi temaları işlerken bir taraftan ataerkil yapıyı eleştirmiş diğer taraftan Arap kültürünü yüceltmıştır.¹⁸¹

Filistin'in işgali ve ardından yaşanan tüm Arap-İsrail savaşları, 1975'te çıkan Lübnan iç savaşı, fakirlik, göç, din adamları, kadın, gelenek-görenekler, şehir ve köy hayatı Lübnan öyküsünün ana unsurlarını teşkil etmiştir.

Modern Lübnan edebiyatında roman türü yirminci yüzyıl başlarından itibaren çeşitli sosyal ve siyasal görüşleri ifade etmede bir araç olarak kullanıldı. **Selim el-Bustânî**'nin 1870'li yıllarda *el-Cinân* dergisi için yazdığı bir dizi tarihi ve sosyal içerikli roman, sanatsal ve değeri pek olmasa da Arap tarihi roman türünün ilk örnekleridir.¹⁸² Lübnan asıllı Mısırlı **Corcî Zeydân**'ın 1891-1914 yıllarında yayımladığı, Arap ve İslam tarihinin çeşitli dönemlerini kapsayan yirmi iki eseri, roman türüne itibar kazandıran ilk ürünlerdir. Yazarın edebiyatçı kimliğinden çok tarihçi kimliğini öne çıkararak oluşturduğu bu eserler modern Arap romanının doğuşunda ve gelişmesinde önemli bir yer tutar.

¹⁷⁹ Jacob M. Landau, **Modern Arap Edebiyatı Tarihi: 20. Yüzyıl**, Çev. Bedrettin Aytaç, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s.55; Pierre Cachia, **An Overview of Modern Arabic Literature**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1990, s. 176.

¹⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gül Şen Yaman, “**İmîlî Nasrullah'ın Hikâyelerinde Kadın Teması**”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.X, No:48, 2017, (Çevrimiçi) http://sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi48_pdf/1dil_edebiyat/senyaman_gul.pdf, 2 Mart 2019.

¹⁸¹ Yazıcı, Suriye'de Kısa Öykü, **Şarkiyat Mecmuası**, No:19, İstanbul, 2011-2, s.157-159.

¹⁸² Özasan, **a.g.e.**, s. 30.

Dîkü'l-Cinni'l-Hımsî ve *es-Semsâme* adlı eserleriyle **Nesîb 'Arîda (1887-1946)** mehcer edebiyatının ilk tarihî roman yazarıdır.

Güney Amerika mehcer edebiyatı yazarları şiire ağırlık verseler de roman türünde de bazı çalışmalar kaleme almışlardır. **Nezîr Zeytûn**'un (1896-1967) *Zünûbu'l-Âbâ* adlı eseri, **Şükrullah el-Cûr**'un (1898-1975) *eş-Şebehu'l-Ebyad* ve *Cüzûru'l-Hatfe* adlı romanları ve **İlyâs Kunsul**'ün (1911-1981) *Fî Mehebbi'r-Rîh* adlı romanı ile **Antûn Enîs Şekûr**'un psikolojik tahlilleriyle dikkatleri üzerine çeken *Mine'l- Lahd ile'l Mehd* adlı romanı bunlardan birkaçıdır.¹⁸³

Cibrân Halîl Cibrân ise *el-Ecnihatü'l-Mütekessira* adlı romanında kadının toplumsal statüsüne, dine ve monarşiye, gelenekleşmiş ahlak anlayışına karşı ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Cibrân, önemli sosyal temaları şiirsel bir dil, güçlü bir tasvir ve romantik bir yaklaşımla eserlerinde işlemiştir.

1970'lerde **İlyâs Hûrî** (d.1948), **Hanân eş-Şeyh** (d.1945) gibi pek çok yazar çeşitli roman biçim ve stratejileri denemiştir. Bu yenilikler, romanlarda şiirsel bir dille açık üslup ve form kullanımları şeklinde kendini göstermiştir.¹⁸⁴

Lübnan'da tiyatro türüne gelecek olursak her ne kadar tiyatro sanatı gelişimini Mısır'da gösterse de, Lübnan, Arap tiyatrosuna sahne olan ilk ülkedir.¹⁸⁵ **Mârûn en-Nakkâş** (1817-1855) **Moliere**'nin (1622-1673) *Cimri* adlı eserinden ilhamla *el-Behîl* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser Arapça olarak yazılmış ilk tiyatro eseri olması bakımından önemlidir. en-Nakkâş, bu eseri sonrasında da *Binbir Gece Masalları*'dan esinlenerek *Ebu'l-Hasen el-Muğaffel* ve *Hârûn er-Reşîd* adlı oyununu Beyrut'un ileri gelenlerine kendi evinde sahnelemiştir. Yine evinin yanında kurulan tiyatro binasında kaleme aldığı *es-Salât el-Hasûd* adlı oyunu sahnelemiştir.¹⁸⁶

¹⁸³ Yazıcı, "Mehcer Edebiyatı", s. 364-367.

¹⁸⁴ Rahmi Er, "Roman", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 164,165.

¹⁸⁵ Er, **Modern Mısır Tiyatrosu** (1), s.123-126, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1242/14154.pdf>,

2 Mart 2019; Muhammed Yûsuf Necm, **el-Mesrahiyye fi'l-Edebi'l-'Arabi el-Hadîs**, Amman, Dârü's-Sekâfe li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1995, s. 31-59.

¹⁸⁶ Er, **a.g.e.**, s.131-132; Hannâ el-Fâhûrî, **Tarihu'l-Edebi'l-'Arabi**, Beyrut, Matbaatu'l-Bûlîsiyye, 1960, s.918.

Gelenekçi kesimin muhalefetine rağmen en-Naggâş kardeşi **Selim en-Nakkâş** ve yeğeni **Nîkûla en-Nakkâş**'la beraber Beyrut'ta Arap tiyatrosunun temeli atmışlardır. Bazı okul ve enstitülerde Batı edebiyatından tercüme veya taklitle birtakım tiyatro oyunları sergilenmiştir. Selim en-Nakkâş, Arap tiyatrosunu, on ikisi erkek dördü kadın olmak üzere on altı kişiden oluşan grubuyla birlikte 1876'da Mısır'a taşımıştır.¹⁸⁷

1.4. Filistin

Filistin'de şiir türünün tarihi seyrini 1860-1908, 1908-1920, 1920-1948, 1948-1960 ve 1960'tan bugüne olmak üzere beş merhalede gözlemleriz.¹⁸⁸

Modern Filistin şiirinde başlangıçta klasizme bağlı kalındığı görülse de sonraları romantizme doğru kaymalar olmuştur. Üçüncü döneme denk gelen yenilikçi şiir anlayışı sürecinde şairlerin düşüncelerini özgürce ifade edememelerinden dolayı şiirlerde sembolizm ağır basmaya başlamıştır. Üçüncü dönem sonlarında başlayan dördüncü döneme ise realist akım damgasını vurmuştur.

1860-1908 tarihleri arasında Mısır'da eğitim görüp ülkelerine dönen Filistinlilerin bir kısmı şiire yönelmiştir. Şairlerin büyük bir çoğunluğu klasik Arap şiiri türünde yazarlarken, modernleşmenin etkisiyle methiye, naat ve gazellerin yanında toplumun kederlerini, sevinçlerini dile getiren şiirler de yazmaya başlamışlardır.¹⁸⁹

İkinci Meşrutiyet'in ilanından 1920'ye kadarki dönemde gazetelerin çoğalması ve derneklerin oluşmasıyla Filistin şiirinde anayasa, sömürgecilik, özgürlük, siyonizm, milliyetçilik, kadın, hapis ve savaş gibi o dönemde toplumu yakından ilgilendiren konular ele alınmıştır. **Halîl es-Sekâkînî** (1878-1953), **Sa'îd el-Kermî** (1852-1935),

¹⁸⁷ Özaslan, **a.g.e.**, s. 34; Muhammed Yûsuf Necm, **a.g.e.**, s. 95.

¹⁸⁸ İlknur Emekli, "Modern Filistin Şiirinde Fedva Tukan ve Şiirlerinden Seçmeler", **Şarkiyat Mecmuası**, No:21, 2012, s.23-25; Zehra Nurdan Özalp, "Mahmûd Dervîş'in Şiirlerinde Yağmur Temi", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi** Erzurum, 2014, s. 12.

¹⁸⁹ Emekli, **a.g.e.**, a.y.

Süleymân et-Tâcî el-Fârûkî (1882-1958) ve **Selîm el-Yâ‘kûbî** (1880-1991) gibi isimler bu dönemin ünlü şairleridir.¹⁹⁰

Üçüncü dönemde şiir öğretisi ağırlıklı olarak tahlil ve tenkide dayalıdır. Bu geçiş dönemi şiiri, şekil olarak yine klasik Arap şiir formatında olmakla birlikte yavaş yavaş Filistin direnişi gibi milli değerleri ve toplumsal olayları konu almaya başlamıştır. Tüm dünyanın bilhassa Filistin coğrafyasının yaşadığı buhrana paralel olarak şiirlere nefret ve hüznün hâkimdir. **Hasen el-Buhayr** (1918-1998), **Hannâ Câsir** (d.1925), **Hârûn Hâşim Raşîd** (d.1927) bu dönem şairlerindendir.¹⁹¹

İsrail devletinin kuruluşundan sonraki dönem Filistin tarihi ve edebiyatında Nekbe (Felaket) dönemi olarak isimlendirilir. Bu dönemde **Ali Mahmûd Tâhâ** (1901-1949), **İbrâhim Nâci** (1898-1953), **İbrâhim Tûkân** (1905-1941), kız kardeşi **Fedvâ Tûkan** (1917-2003), **Abdurrahîm Mahmûd** (1913-1948) ve **Abdulkerîm el-Kermî** (1909-1980) gibi yenilikçi şairler şiiri sosyal bir mücadele vesilesi görmüşlerdir.¹⁹² Bu dönem şiirlerinde bağımsızlık, direniş ve vatan özlemi hâkimdir.

Vahdî me‘a’l-Eyyâm adlı eser **Fedvâ Tûkan**’ın ilk şiir koleksiyonu olup Emâme’l-Bâbi’l-Muğlak en önemli divanlarından biridir. Temmûz ve’ş-Şeyu’l-Âhar, el-Lahnu’l-Âhir, Ehî İbrâhîm, Vahdetuhâ, ‘alâ Kîmmeti’d-Dünyâ Vahîden, Kâbûsu’l-Leyl ve’n-Nehâr ve Dîvânu Fedvâ Tûkan başlıca eserleridir. Tûkan çok sayıda ödül almıştır. Ürdünlü Yazarlar Birliği Ödülü, Sultan el-‘Uveys Ödülü, İtalya Salerno Şiir Ödülü, Filistin Şeref Ödülü, Abdülazîz Su‘ûd el-Babîdîn Ödülü ve Kafatiz Şiir Ödülü bu ödüllerden bazılarıdır.¹⁹³

Yirminci yüzyılın başında batılı şair ve sanatçılar, medeniyetlerini canlandırmak için yeniden doğuş efsanelerine yönelmiş ve bu bağlamda, Doğu ve Ortadoğu mitolojileri ilgilerini çekmiştir. Özellikle **Thomas S. Eliot**’ın (1888-1965) *The Waste*

¹⁹⁰ A.e.; Kâmil es-Sevâfirî, **el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Mu‘âsır fî Filistîn**, Kahira, Dârü’l-Me‘ârif, 1979, s. 41-53.

¹⁹¹ Nurullah Yılmaz, **Filistinli Şair Mahmûd Dervîş**, Erzurum, Fenomen Yayıncılık, 2013, s. 5; Tuba Nur Şehirli, “Ana Hatları İle Modern Filistin Şiiri ve Mahmûd Dervîş: Hayatı, Eserleri Ve Şiirlerindeki Temel Kavramlar”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 2010, s. 33.

¹⁹² Emekli, **a.g.e.**, s. 25-26.

¹⁹³ A.e., s. 28; es-Sevâfirî, **a.g.e.**, s. 169-179.

Land (Çorak Ülke) adlı şiiriyle Arap şairler üzerinde yaptığı etki büyüktür. Modern Batı hayatının bir eleştirisi niteliğindeki bu şiirin ana teması yenilenmeye duyulan ihtiyaçtır. Bu bağlamda Eliot, *Adonis* (Temmuz) mitinden¹⁹⁴ faydalanır ve bu mite göndermelerde bulunur.¹⁹⁵ 1950'lerde İkinci Dünya Savaşı ve ardından Filistin trajedisinden doğan acı sonuçlar karşısında yeni arayışlar içine giren Arap şairleri, T.S. Eliot'tan da etkilenererek, kurban olma, ölüm ve ölümden sonra tekrar dirilme fikrine dayanan bu mitin, Arap dünyasına uygun imgeler içerdiğini görerek bu sembolleri şiirlerinde sık sık kullanmaya başlarlar. Bu yüzden bu şairler, **Cebrâ İbrâhim Cebrâ** (1920-1994) tarafından *Temmuzcu Şairler* olarak adlandırılırlar. Bu adlandırma daha sonra birçok yazar ve eleştirmen tarafından da kabul görür.¹⁹⁶

1960'lı yıllar Filistin şiirinin en zengin dönemidir. **Mahmûd Dervîş** (1941-2008), **Semîh el-Kâsim** (1939-2014), **Râşid Huseyn** (1936-1977), **Ahmed Dehbûr** (1946-2017), **Fevvâz 'Îd** (1938-1999), **Velîd Seyf** (d.1948), **Muhammed el-Kaysî** (1945-2003) ve **'İzzuddîn el-Munâsira** (d.1946) bu parlak dönemin şairleridir. Bu isimlerin hemen hepsi Filistin şiirinin günümüze kadar ulaşmasında büyük pay sahibi olmuşlar.¹⁹⁷

İkinci kuşak Filistinli şairlerden **Mahmûd Dervîş**, Filistin halkının direnişinin, acılarının ve umutlarının kalemi olmuştur. İlk divanları *'Asâfir bilâ Ecniha* ve *Evrâku'z-Zeytûn* dur.¹⁹⁸

Filistin'de modern anlamda kısa hikâye koleksiyonlarına özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde rastlamak mümkündür. Kısa hikâyenin gelişmesinde

¹⁹⁴ Temmuz veya diğer adıyla Adonis Sami kavimlerin Suriye ve Mezopotamya'da yaygın bir şekilde tapındıkları bir tanrıdır. Milattan önce yedinci yüzyıl civarında, Yunanlılar da bu tapınma merasimlerini benimserler. Temmuz, Babil dinî edebiyatına göre, ana tanrıça Astar'ın eşi ya da genç sevgilisidir. Ancak henüz gençliğinin baharındayken, bir yaban domuzu tarafından öldürülür. Temmuz, efsaneye göre, her yıl ölür ve ardından sevgilisi Astar da onu bulmak için yeraltı dünyasına iner.

¹⁹⁵ Salma Khadra Jayyusi, **Trends and Movements in Modern Arabic Poetry**, C.II, Leiden, E.J. Brill, 1977, s. 723-724.

¹⁹⁶ F. Betül Üyümez, "Modern Arap Şiirinde Temmuz Akımı ve Cebra İbrahim Cebra'nın Şiirinde Temmuz Miti", **Şarkiyat Mecmuası**, No:11, İstanbul, 2009 s. 100-102. (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/10397>, 2 Mart 2019.

¹⁹⁷ Özalp, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁹⁸ Şükran Fazlıoğlu, "Mahmud Derviş", **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ek-C.II, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, s. 177-178.

bilhassa Rus edebiyatından yapılan çeviri faaliyetlerinin etkisi büyüktür. On dokuzuncu yüzyılın başından itibaren bu bölgede yaşanan siyasal çalkantılar nedeniyle edebi çalışmaların istenilen düzeye ulaşmadığı görülmüştür.¹⁹⁹

Sahibi olduğu *en-Nefâisu'l-‘Asriyye*²⁰⁰ adlı dergide **Halîl Beydes** (1874-1949) Rusça’dan hikâye çevirileri yaparken²⁰¹, *el-Mîzân* adlı dergide **Ahmed Şâkir el-Kermî** (1894-1927) Fransızca ve İngilizce’den, **Cibrân Matar** (ö.1924) ve **İlyâs Nasrullâh** (d.1947) da Almanca’dan çeviriler yapmışlardır. **Cemîl el-Bahrî** (d.1930) ve **Kûlsûm ‘Îde** (1892-1965) gibi edebiyatçılar da Filistin hikâyeciliğinin doğuşunu etkileyen isimlerdir. **Halîl Beydes**’in *Mesârihu’l-Ezhân* adlı eseri modern Filistin edebiyatında ilk kısa hikâye koleksiyonu kabul edilir.²⁰² Nâsiruddîn el-Esed, Halîl Beydes’in öykülerinin yirminci yüzyılın başlarında Filistin’in pek çok köyünde yaygın olan *Benî Hilâl*, *‘Antera*, *ez-Zîr Sâlim*, *Seyf bin Zî Yezen* gibi folklorik sanat türlerine çok yakın olduğunu söylemektedir.²⁰³

Filistin’in işgaliyle beraber bu dönem yazarlarında toplumcu gerçekçilik akımının tesiri görülür. *İbnetu’s-Semâ* adlı hikâyesiyle **Cebrâ İbrâhîm Cebrâ** ve **Ğassân Kenefânî** (1936-1972) bu türün Filistin’deki en önemli temsilcilerindendir.²⁰⁴ Kenefânî kendisinin de bizzat yaşadığı Filistin dramını *Mevt Serîr Rakam 12*, *‘Ardu Burtukâli’l-Hazîn*, *‘Âlem Leyse Lenâ* gibi koleksiyonlarında üstün bir dil ve mükemmel bir tasvirle işlemiştir.²⁰⁵

¹⁹⁹ Yasemen Işık, “Modern Ürdün Edebiyatında Kısa Hikâye Türünün Doğuşu Ve Gelişimi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2017, s. 93.

²⁰⁰ Nâsiruddîn el-Esed, *el-İtticâhâtü’l-Edebiyyetu’l-Hadîse fî Filistîn ve’l-Ürdün*, Amman, Dâru’l-Feth li’-d-Dirâsât ve’n-Neşr, 2009, s. 45.

²⁰¹ es-Sevâfirî, **a.g.e.**, s. 356.

²⁰² Nâsiruddîn el-Esed, *Muhâdarât fî’l-İtticâhâtü’l-Hadîse fî Filistîn ve’l-Ürdün*, Kahire, y.y., 1977, s. 93,143; Hüseyin Yazıcı, *The Short Story in Modern Arabic Literature*, Cairo, General Eypitian Book Organization, 2004, s. 96; es-Sevâfirî, **a.g.e.**, s. 356.

²⁰³ Nâsiruddîn el-Esed, *Muhâdarât ‘an Halîl Beydes: Râidu’l-Kıssa fî Filistîn*, Kahire, Câmî’atu’d-Duvelî’l-‘Arabiyye, 1963, s.25.

²⁰⁴ Sabry Hafez, *The Modern Arabic Short Story*, Haz. M. M. Badawi, New York, Cambridge University Press, 1992, s. 300-302.

²⁰⁵ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 98.

1948 ve 1960 yılları arası dönem Filistin Direniş Edebiyatı olarak da adlandırılmaktadır.²⁰⁶ Bu trajedi döneminde Filistin hikâyeciliği uğradığı her türlü baskıya rağmen çok ciddi bir ilerleme kaydetmiştir. **Muhammed Edîb el-‘Âmirî** (1907-1978), **Necâtî Sıdkî** (1905-1979), **Yusûf Câd el-Hak** (d.1930) ve **‘Îsâ en-Nâ‘ûrî** (1918-1985) bu dönemde öne çıkan isimlerdir.²⁰⁷

Ayrıca yaşadıkları siyasi ve sosyal baskılar yüzünden Filistin’i terk etmek zorunda kalan **Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî** (1914-1974), **Abdülhamîd Yâsîn** (1908-1975) ve **Semîra Azzâm** (1927-1967) hem Filistin hem de Ürdün hikâyeciliğinin öncü yazarlarıdır. el-Îrânî, *Evvelu’s-Savt*, *Me’a’n-Nâs* ve *Metâ Yentehi’l-Leyl* isimli hikâye koleksiyonlarında Filistin halkının acılarını dile getirmiştir.²⁰⁸

Hikâyelerinin çoğunda sosyalizmin etkisinin görülen **Necâtî Sıdkî**’nin *el-Ermeletu’l-Melûl* ve *Kısâs Uhrâ, eş-Şuyû’iyyu’l-Milyûnîr* gibi koleksiyonlarının yanı sıra sembolizmden etkilenerek yazdığı *el-Ehavâtu’l-Hazînât* adlı bir hikâye koleksiyonu da bulunmaktadır.²⁰⁹

Filistin hikâyeciliği 1967 öncesi konularını genellikle yoksulluk, acı, hüzn, göç, gurbet ve mülteciler gibi temalardan alırken²¹⁰ 1967 sonrası hikâye yazmaya başlayan **Yahyâ Yahlîf** (d.1944), Filistinli mültecilerin diğer Arap ülkelerinde yaşadıkları baskı ve dışlanma politikasını hikâyelerinde işleyen ilk Filistinli yazar olmuştur. Yahlîf’in *el-Muhr*, *Nûrmâ* ve *Racul ‘ale’s-Selc* ve *Tilke’l-Mer’etu’l-Verde* gibi hikâye koleksiyonları bulunmaktadır.²¹¹

1967 sonrası Filistin hikâye yazarları arasında şiirsel bir anlatımla kaleme aldığı *el-Hurûc ‘ani’s-Samt* adlı eseri ile **Ğarîb ‘Askalânî** (d.1948), *eş-Şeceru’l-letî Temteddu Cuzûruhâ ilâ Sadrî* adlı hikâyesi ile tanınan **Selmân Nâtûr** (1949-2016), *Vuddiyye* ve

²⁰⁶ Ğassân Kenefânî, **el-Edebu’l-Filistîniyyu’l-Mukâvim Tahte’l-İhtilâl**, Beyrut, Müessesetü’l-Dirâsâtî’l-Filistîniyye, 1986, s. 45.

²⁰⁷ es-Sevâfirî, **a.g.e.**, s. 386; Nâsiruddîn el-Esed, **el-Hayâtu’l-Edebiyyetu’l-Hadîse fî Filistîn ve’l-Ürdün Hatte’s-Sene 1950**, Ürdün, Müessesetu Abdülamîd Şûmân, 2000, s. 155.

²⁰⁸ Selmâ Hadrâ Ceyyûsî, “Modern Filistin Edebiyatı: Hikaye ve Roman”, **Hece Öykü Dergisi**, No:25, İstanbul, 2008, s. 59; Yazıcı, **a.g.e.**, s. 97.

²⁰⁹ es-Sevâfirî, **a.g.e.**, s. 358.

²¹⁰ Kenefânî, **a.g.e.**, s. 21.

²¹¹ Ceyyûsî, **a.g.e.**, s. 60.

Rîhu'ş-Şimâl gibi hikâye kolekiyonları bulunan **Muhammed Neffâ** (d.1940), *Muhâkemetu Medîdi'l-Kâme*, *Emîru'l-Mâ'* ve devrim ideolojilerinin ön plana alındığı *'Urât 'alâ Diffeti'z-Zemen* gibi eserleriyle şöhret kazanan **Sâlih Halîl Ebû İsbâ'** (d.1946) bulunmaktadır.²¹²

Likâ' fî'l-Fevci'l-Ehîr, *Dâriyâ* ve *Bekâyâ mine'l-Hezeyân* adlı eserlerin sahibi **Huseyn Abdullah Mûsâ el-Munâsır** (d.1958) ile *Suver Makrû'a* adlı eserin yazarı **Sehar er-Remlâvî** (d.1968) Filistin hikâyeciliğinin yeni nesil temsilcilerindendir. Filistinli kadın hikâye yazarları arasında seçkin bir yeri olan **Liyâne Bedr**'in (d.1952) hikâyelerinde daha çok İsrail'in Filistin toplumu üzerinde uyguladığı çok yönlü baskı politikaları, kadının toplumdaki yeri, sürgün ve gurbet acısı gibi konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kendisi *Kısâsu'l-Hubb ve'l-Mulâhaka*, *Ene Urîdu'n-Nehâr*, *Cehîm Zehebî*, *Şurfe 'ale'l-Fâkihânî* ve *Min Ecli'Abbâdi'ş-Şems* gibi koleksiyonların da sahibidir.²¹³

Modern Filistin edebiyatında roman türü denince akla ilk gelen **Halîl Beydes**'tir (1874-1949). Beydes'in *el-Vâris* adlı romanı I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Filistin'de roman yazıcılığı konusunda yapılmış ilk denemelerden biri olması bakımından önemlidir. Estetik olmaktan ziyade tarihî bir değere sahip bu romanı, Beydes'in Arap-İsrail ilişkilerini ele aldığı tek eseridir.²¹⁴

II. Dünya Savaşı boyunca ünlü olan **İshâk Mûsa el-Huseynî** (1904-1990) de Filistin'deki romanın gelişiminde önemli rol oynamıştır. Onun *Müzekkîrâtu Decâce* adlı eseri *Kelile ve Dimne* tarzı alegorik bir öyküdür.²¹⁵

Diasporada şöhret kazanan ve en önde gelen Filistinli romancı **Cebrâ İbrâhîm Cebrâ**'nın kısa öykü koleksiyonlarından sonra ilk romanı *Surâh fî Leyl Tavîl*'dir. Bir

²¹² Yazıcı, **a.g.e.**, s. 101.

²¹³ **A.e.**, s. 102-103.

²¹⁴ Mahmut Kelpetin, "Halîl Beydes", **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ek-C.II, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, s. 519-521; es-Sevâfirî, **a.g.e.**, s. 360-364.

²¹⁵ Nâsiruddîn el-Esed, **el-Hayâtu'l-Edebiyyetu'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Ürdün Hatte's-Sene 1950**, Amman, Müessesetu Abdülhamid Şûmân, 2000, s. 149.

diğer romanı *es-Sefîne*'da ise Filistinli bir aydının düşünme tarzındaki değişimini tasvir etmektedir.²¹⁶

Tiyatro, Filistin'de işgalin gölgesinde geç gelişen edebî türlerdendir. Filistin'deki İngiliz manda yönetimi dünya tiyatrolarından Arapça'ya tercüme edilmiş eserleri, milli tiyatro eserlerine tercih etse de bu durum Filistinli yazarların az da olsa kendi kültürlerini yansıtan yerli tiyatro eserleri yazmalarına engel olamamıştır.

Ancak daha yeni filizlenen bu çabalar emperyal güçlerin desteğiyle gerçekleşen siyonist işgalle bitirilmiştir. Yazarların çoğu yurtlarını terk etmek zorunda kalmış, büyük bir kısmı Ürdün'e göç etmiştir. Filistin'de kalmayı tercih edenlerse uzunca bir süre sessiz kaldıktan sonra Mısır ve Irak'tan gelen Arapça konuşan Yahudilerle birlikte tiyatrolar sahnelemişlerdir.

1948'e kadar yalnızca Kudüs'teki tiyatro gruplarının sayısı otuzu aşmaktaydı. Bu dönemde öne çıkan yazarlardan **Nasr el-Cevzî** on bir, **Cemîl Habîb Bahrî** (1895-1930) ise on iki tiyatro eseri kaleme almıştır. Bunların bir kısmı basılma şansı yakalamıştır. Ayrıca **Burhâneddîn el-Abbûşî** (1911-1995), **Muhammed Hasen Alâuddîn** (1917-1973), **Muhyiddîn el-Hâc İsa es-Safedî** (1900-1974) ve **Muhammed Bekr Hilâl** (d.1914) bu dönemde öne çıkan diğer tiyatro yazarlarıdır. Bu yazarlar eserlerinde şanlı geçmişle gurur duymak, siyonizme karşı çıkmak, Yahudilere toprak satışını durdurmak ve yabancıların Arapların içişlerine karışmalarına engel olmak gibi konuları işlemişlerdir.

Filistin direnişiyle beraber 1966 yılında merkezi Şam'da olan *Arap-Filistin Tiyatro Derneği* kuruldu. Bu yapının amacı zengin Filistin kültür mirasını canlandırmak, Filistin davası hakkında halkları bilinçlendirmek ve bu bağlamda tiyatro gösterileri sunmaktı. Bu dernek pek çok Arap ülkesinde bu hedefler doğrultusunda gösteriler organize etmiştir.²¹⁷

²¹⁶ Aida Omarova, "Ğassân Kenefânî, Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2011, s. 27-30.

²¹⁷ Ali er-Râ'î, **el-Mesrah fi'l-Vatani'l-'Arabî**, Kuveyt, el-Meclis el-Vatani li's-Sekâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 1979, s. 225-276.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN ÜRDÜN EDEBİYATI

2.1. Şiir

Ürdün’de şiir hareketi yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıktığı günden itibaren siyasi oluşumlara ayak uydurarak gelişim göstermiştir. Edebiyat tarihçilerinin ittifakıyla şiirde modernite Ürdün Emirliği’nin kurulmasıyla başlamıştır. **Mustafa Vehbi et-Tel** (1899-1949) modern Ürdün şiirinin ilk kurucusudur. İrbid’te doğan et-Tel Türkçe, Farsça ve Fransızca bilmekte olup asıl mesleği avukatlıktır. *‘Aşîyyetu Vâdi’l-Yâbis* et-Tel’in ilk şiir koleksiyonudur. Mustafâ Vehbî yalın bir söyleyişle halkın sesi olmuştur. Şiirde zulüm, adalet, fikir hürriyeti, geri kalmışlık, cehalet ve sömürüye başkaldırı gibi konuları işlemiştir. Kendisi **Nâzik el-Melâike**’den (1923-2007) önce 1942 yılında serbest şiir tarzında yazan ilk şairdir.¹

Modern Ürdün edebiyatında 1980-1995 yılları arası, Arap şiirinin en zengin ve verimli olduğu dönemdir. Bu dönemde ülke içinde ve dışında siyasi ve sosyal arenada yaşanan hızlı değişimlere paralel olarak şiir sanatında da şekil ve içerikte hızlı bir değişim olduğu görülmektedir. Bu dönemde klasik şiir revaçta olmakla birlikte serbest şiirler de yazılmaktadır. İçerik olaraksa vatan sevgisi ve bağlılığı, fakirlik, işsizlik, eğitim, işçi sorunları, kadın, milli, toplumsal ve şahsi konular dışında Filistin direnişi, intifada, Sabra ve Şatilla katliamlarında olduğu gibi İsrail devlet terörü, İran-Irak savaşında Irak’a destek çağrısı gibi siyasi konular da işlenmiştir. Şiirlerde bilhassa

¹ Nâsiruddîn el-Esed, **el-Hayâtu’l-Edebiyyetu’l-Hadîse fî Filistîn ve’l-Ürdün Hatte’s-Sene 1950**, Amman, Müessesetu Abdülhamîd Şûmân, 2000, s. 277-317; Teyisr Muhammed ez-Ziyâdât, Harbî Ahmed ed-Debbûş, “Mustafâ Vehbî et-Tel”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.V, No:10, 2014, s. 52-63.

Abbasi dönemi şiirinden ve halk şarkılarından alıntılar yanında tarihi şahsiyetler ve dini sembollere de sıkça yer verilmiştir. et-Tel'in şiirlerinin kendilerinde bıraktığı tesirden övgüyle bahseden **Haydar Mahmûd** (d.1942), **Abdurrahîm Ömer** (1929-1993), **Ahmed el-Muslih** (1938-2002), **Mahmûd Fudayl et-Tel** (d.1940) ile gençlerden **Mahmûd Şelebî** (d.1943), **Abdullâh Rıdvân** (1949-2015) ve **İbrâhim Nasrallâh** (d.1954) bu dönemde koleksiyonlarıyla öne çıkan şairlerden birkaçıdır. **Şehlâ el-Keyâlî** (1942-2006) ve **Hiyâm ed-Derdencî** (d.1942) de bu dönemde dikkat çeken bayan şairlerdir.² Yine **Abdûlmün'im Rifâ'î** (1917-1985), **Hüsnî Ferîz** (1907-1990) ve **Yûsuf el-Azm** (1931-2007) yirminci yüzyılda yetişen şairlerdendir.³

2.2. Nesir

2.2.1. Hikâye

Modern Arap edebiyatında hikâye sanatının ortaya çıkışına dair farklı düşünceler vardır. **Fârûk Hurşîd**'in (1928-2005) de aralarında olduğu bir grup, hikâyenin doğuşunun destan, kahramanlık öyküleri ve makâme gibi edebî türlerin gelişip olgunlaşması sonucu gerçekleştiğini kabul ederken⁴, aralarında **Yahyâ Hakkî** (1905-1992), **Suheyl İdrîs** (1925-2008) ve **Muhammed Yûsuf Necm**'in (1925-2009) de bulunduğu diğer bir grup ise modern Arap hikâyesinin doğrudan Batı edebî akımlarının etkisi altında ortaya çıktığı görüşünü benimsemektedir.⁵ Mısır edebiyatında kısa hikâyeciliğin önde gelen temsilcilerinden **Mahmûd Teymûr**⁶ (1894-1973) da Avrupa

² Muhammed Ahmed el-Mecâlî, **Dirâsât fi'l-Edebi'l-Ürdüniyyi'l-Mu'asır**, Amman, Vizâratu's-Sekâfe, 2015, s. 312-319.

³ Cengiz Tomar, "Ürdün" (Kültür ve Medeniyet), **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.XLII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 358.

⁴ Fârûk Hurşîd, **Âlemu'l-Edebi's-Sa'bi'l-'Acîb**, Kahire, Dârü's-Şurûk, 1968, s. 7-26.

⁵ Yahyâ Hakkî, **Fecru'l-Kıssatî'l-Mısriyye**, Kahire, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1987.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedrettin Aytaç, "Mahmud Teymur", **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 386-387.

dillerinden çeviri, taklit ve sonrasında orijinal bir eser ortaya koyma şeklinde üç aşamada Arap hikâyesinin şekillendiği kanaatindedir.⁷

Hikâye türü aydın, düşünür ve mütercimlerin Ürdün'den Mısır ve Amerika'ya göçleri ve edebi çevrelerde şiir türüne daha çok önem verilmesinden dolayı, Ürdün'de Mısır ve Lübnan'dan daha geç bir tarihte görülmeye başlamıştır. Bu türde başarılı örneklerle 1960'lı yılların sonlarına doğru rastlamak mümkündür.⁸

İkinci Meşrutiyet'in 1908 tarihinde ilanıyla birlikte okullar, gazeteler ve süreli yayınların sayısı artmıştır. Gazetelerde yabancı edebiyat ürünlerinin **Halîl Beydes** (1874-1949), **Selîm Kab'în** (1870-1950) ve **Kûlsûm Üde** (1892-1965) gibi öncü yazarlar tarafından çevirileri yapılmıştır.⁹

Nâsiruddîn el-Esed'in¹⁰ (1922-2015), Filistin ve Ürdün'de modern hikâyenin öncüsü olarak kabul ettiği¹¹ **Halîl Beydes**'in, *Meşârihu'l-Ezhân* adlı eserinde insan ruhuna nüfuz etmeyen ve öze inmeyen bir gazeteci üslubu görülür. **İbrâhîm Tûkân** (1905-1941), **Mustafâ Vehbî et-Tel**, **Abdürrahîm Mahmûd** (1913-1948), **Abdülkerîm el-Kermî** (1909-1980) gibi yazarlar için de aynı durum geçerlidir.

Ürdün Emirliği her ne kadar 1921 yılında kurulmuşsa da İngiliz hâkimiyetinin devam ettiği yaklaşık otuz yıl boyunca edebi faaliyetler, hikâyeden ziyade şiir, dil ve gazete makaleleri üzerine yoğunlaşmıştır.¹²

Muhammed Subhî Ebû Ğanîme'nin (1902-1970) *Eğâni'l-Leyl* adlı eseri Ürdün edebiyatında Batı tarzı kısa hikâyenin ilk örneği kabul edilir.¹³ Edebi, sosyal ve ahlaki

⁷ Musa Yıldız, "Ürdün ve Filistin'de Öykü Sanatının Tohumları", **Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:13, Ankara, 2004, s. 34.

⁸ Yıldız, **a.g.e.**, s. 42.

⁹ **A.e.**, s. 40.

¹⁰ Nâsiruddîn el-Esed, Ürdün'ün Akabe şehrinde dünyaya gelmiştir. 1948 yılında Kahire Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olmuştur. Dil ve kültür çalışmaları ile öne çıkan el-Esed'in tercüme, tahkik ve telifleri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Kızılcık, **The Prominent Writer of The Modern Jordanian Novel: Mu'nis al-Razzaz (1951- 2002)**, Karachi, BTA Publishing House, 2013, s. 34, 35.

¹¹ el-Esed, **a.g.e.**, s. 127-128, 141; Muhammed Ebû Sûfe, **Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fi'l-Ürdün**, Amman, Mektebetü'l-Aksâ, 1983, s. 58-62.

¹² el-Esed, **a.g.e.**, s. 252-253.

¹³ Tomar, **a.g.e.**, s. 358; Hâşim Yâğî, **el-Kıssatu'l-Kasîra fi Filistîn ve'l-Ürdün**, Kahire, Câmi'atü'l-'Arabiyye, 1966, s. 165; Hâlid el-Kerakî, **er-Rivâyetu fi'l-Ürdün**, Amman, el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, 1982, s. 7-17.

içerikli hikâyelerden oluşan bu koleksiyon Ürdün, Filistin, Suriye ve Irak'ta yayımlanan modern kısa hikâye koleksiyonları içerisinde ilk sıralarda yer almaktadır. Bazı edebi çevrelere göre sanatsal bir değeri olmayan bu eser teknik yönden de oldukça zayıftır.¹⁴ Ğanîme'nin makale üslubunda yazdığı *Yâ Leyl ve Leytenî Kuntu* gibi hikâyelerinin yanında *el-Emel* adlı başka bir eseri daha bulunmaktadır.¹⁵

Modern Ürdün edebiyatının ilk kısa hikâye yazarlarından bir diğeri **Ruks bin Zâ'id el-Azîzî**'dir (1903-2004). Kısa hikâye türüne kaynaklık edecek *Halîbunâ Şirânî* adlı koleksiyonu halk hikâyelerinden oluşmaktadır.¹⁶ el-Azîzî'nin Gassâniler¹⁷ ile Pargalı İbrahim Paşa¹⁸ (1523-1536) arasında geçen olayları konu edindiği *Ebnâ'ul-Ğasâsine ve İbrâhîm Bâşâ* adlı kısa hikâye koleksiyonu, Ürdün edebiyatının ilk tarihi kısa hikâyesidir.¹⁹ Bu eser, Ürdün edebiyatında 1920'li yıllardan 1930'lu yıllara geçiş dönemi hikâyeciliğinin bir ürünüdür. Bu hikâyelerde daha çok fedakârlık, sorumluluk, şeref ve kahramanlık gibi konular işlenmiştir.²⁰ el-Azîzî, *Vataniyye Hâlîde* ve *Ezâhîru's-Sahrâ* adlı eserleri ile Ürdün edebiyatında 1950'li yıllarda ilgi gören halk hikâyelerinin temelini atmıştır.²¹

Ürdün edebiyatında 1940'lı yıllar, kısa hikâyenin önceki dönemlere oranla daha fazla gelişme gösterdiği yıllardır.²² Bu dönemde hem şekil, biçim ve içerik hem de sanatsal ifade yönünden oldukça gelişme gösteren kısa hikâye türü artık kendini daha uzun metinlerle ifade etmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemde yazılan uzun hikâyelerin modern Ürdün edebiyatında roman türünün oluşumuna büyük katkı

¹⁴ Abdurrahmân Yâğî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Ürdün*, Amman, Lecnetü Tarihi'l-Ürdün, 1993, s. 10-13.

¹⁵ Hasen 'Alyân, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Ürdün ve Mevki'uhâ mine'l-Kıssati'l-'Arabiyye*, Amman, 1994, s.23-24.

¹⁶ İbrâhîm Halîl, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Ürdün ve Buhûs Uhrâ fi'l-Edebi'l-Hadîs*, Amman, Râbitatü'l-Küttâbi'l-Ürdüniyyîn, 1994, s. 18.

¹⁷ Gassaniler, 200-636 yılları arasında Suriye'de hüküm sürmüş olan Hristiyan Arap devletidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ağırakça, "Gassaniler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 397-398

¹⁸ Pargalı İbrahim Paşa, I. Süleyman saltanatı döneminde 27 Haziran 1523 - 15 Mart 1536 arasında sadrazamlık yapmış, Mısır valiliği başta olmak üzere önemli siyasal ve askeri olaylarda rol oynamış Osmanlı devlet adamıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Mısıroğlu, *Makbul ve Maktul İbrahim Paşa*, İstanbul, Sebîl Yayınları, 2010.

¹⁹ el-Kerakî, *a.g.e.*, s.16.

²⁰ Yâğî, *a.g.e.*, s. 14.

²¹ *A.e.*, s. 28.

²² el-Esed, *a.g.e.*, s. 164-165.

sağladığını söyleyebiliriz. Nitekim bu zamana kadar kısa hikâye yazarı olarak tanıdığımız pek çok kalem, ileriki yıllarda roman yazarı olarak da karşımıza çıkacaktır.²³

Bu dönemde **Îsâ en-Nâ'ûrî** (1918-1985) hayatın içinden seçtiği insanları anlattığı *Tariku's-Şevk* adlı ilk hikâye koleksiyonunda ve *Hallî es-Seyf Yekûl* adlı ikinci koleksiyonunda Filistin trajedisine vurgu yapmıştır. en-Nâ'ûrî'nin, *Dahiyyetu's-Şeref*, *el-Mahdû'a* ve *eş-Şehîdu'l-Mechûl* adlı hikâyelerinde ölüm teması üzerinde durduğu görülmektedir.²⁴

Bu aşamada **Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî** (1914-1974), *Evvelu's-Şavt* adlı eserinden sonra yazdığı Filistin'de Nekbe yılları öncesini işlediği *Hizâ'uhu'l-Cedîd* adlı hikâyesi ile belli konular etrafında dönen Ürdün hikâyeciliğine nefes aldırıştır. Ayrıca bu hikâye teknik ve sanatsal özellikler açısından da çok başarılı bulunmaktadır.²⁵

Abdürrezzâk el-Hamûd'un (1957-2017) *Sa'leb ve Dab'u ve Himâr* adlı hikâyesi ile **Edîb Abbâsî** 'nin²⁶ (1905-1997) *Beyne Cedyu ve Ummuhû* adlı hikâyesinde **İbnü'l- Mukaffa** 'nın²⁷ (ö.759) Arapçaya kazandırdığı klasiklerden *Kelîle* ve *Dimne* 'nin²⁸ etkisi görülmektedir. Sembolik bir dilin kullanıldığı bu iki eserde, problemler eleştirel bir bakış açısıyla çözümlenmektedir.²⁹ Bu iki hikâye sembolik mirasın başarılı ve nadir örnekleri olması bakımından önem taşımaktadır.³⁰

Şükrî Şa'sâ'a 'nın (1890-1963) *Zikrayât* adlı eserinde yer alan hikâyelerde sosyal, siyasi ve didaktik pek çok motif yer almaktadır.³¹ Şa'sâ'a 'nın bu hikâyeleri yazarken söz sanatları ve dili kullanmadaki becerisi, okuyucuya sunduğu şiir ve tasvirler

²³ Süleymân el-Ezra'î, **er-Rivâyetu'l-Cedîde fî'l-Ürdün**, Amman, Vizâratu's-Sekâfe, 1998, s. 5.

²⁴ el-Esed, **a.g.e.**, s. 155-156; Yâğî, **a.g.e.**, s. 16.

²⁵ el-Esed, **a.g.e.**, s. 157-163; el-Esed, **el-İtticâhâtü'l-Edebiyyetu'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Urdun**, Amman, Dârü'l-Feth li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2009, s. 111-117.

²⁶ Ebû Sûfe, **a.g.e.**, s. 217-221.

²⁷ İran asıllı Arap dil ve edebiyat âlimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffa", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 130-134.

²⁸ Kelile ve Dimne, öğüt verme amacı taşıyan Hint kaynaklı eksi masal kitabıdır. Arap âlimlerinden İbnu'l-Mukaffa' tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Kelile ve Dimne", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 210-212.

²⁹ Hâşim Yâğî, **a.g.e.**, s. 171.

³⁰ Yasemen Işık, "Modern Ürdün Edebiyatında Kısa Hikâye Türünün Doğuşu ve Gelişimi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2017, s.152.

³¹ el-Esed, **a.g.e.**, s. 150.

oldukça dikkat çekicidir. Bu koleksiyonundaki ustalığı ile yazar Ürdün hikâyeciliğinin doruklarına tırmanmıştır.³² **Hâlid el-Kerakî** (d.1946) de bu hikâyelerin, **Tâhâ Huseyn**'in (1889-1973) *el-Eyyâm* adlı eserinde kullandığı üslubun izlerini taşıdığını ileri sürmüştür.³³ Şa'şâ'a, *Zikrayât* adlı eserini kaleme aldıktan sonra edebi hikâye eleştirine yönelmiştir. Kısa hikâye türünü eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirerek kaleme aldığı *fî Turûki'z-Zemân* adlı eserinde kısa hikâyenin hayattan beslendiği için sosyal bir sorumluluk bilinciyle yazılması gerektiğini ifade etmiştir.³⁴

Modern Ürdün edebiyatında kısa hikâyeden roman türüne geçiş döneminin ürünleri olarak kabul edilen uzun hikâyelerin çoğunda Mısır edebiyatının önemli şahsiyetlerinden **Huseyn Heykel**'in (1888-1956) *Zeyneb* adlı romanının izlerini görmek mümkündür. Ürdün'de bu tarzda ilk eser veren kişi **Abdülhalîm Abbâs** (1913-1979) olmuştur. Yazar, *Fetât min Filistîn* adlı eserinde, 1948 yılında İsrail işgali nedeniyle göç etmek zorunda kalan bir ailenin hikâyesini konu almaktadır.³⁵ **Nâsiruddîn el-Esed**'e göre bu hikâye Filistin trajedisini edebi olarak ele alan ilk eserdir. Bu eser Filistin halkının, eski şanlı tarihini yeniden yazacağına inandıran üslubuyla da büyük bir övgüyü hak etmiştir. Abdülhalîm Abbâs'ın sonradan yayımlanan *fî's-Siyâse ve'l-Edeb*, *Ve İnnallahe Ya'fû 'an Kesîr* ile *el-Atlâl* adlı hikâyelerinde, Arap ahlâkını öven ve halkı cihada davet eden öğeler bulunmaktadır.³⁶

1950'li yıllara gelindiğinde İsrail devletinin kurulması ve binlerce Filistinlinin yurtlarından sürülmesiyle Ürdün'de Filistin kültür, fikir ve dokusuyla harmanlanmış yeni bir edebi dönem başlamıştır. Bu dönemde kısa hikâye artık herkes tarafından takdir gören, kuralları belli bir edebi tür haline gelmiştir.³⁷

Bu yıllarda Kudüs doğumlu **Emîn Fâris Malhas**'ın (1923-1983) *Min Vahyi'l-Vâki'i* adlı eseri Ürdün ve Filistin toplumları arasında yaşanan kültürel değişimlere ışık

³² 'Abdurrahmân Yâğî, **a.g.e.**, s. 19.

³³ el-Kerakî, **a.g.e.**, s. 21-26.

³⁴ A.e., s. 24-26.

³⁵ Tomar, **a.g.e.**, **a.y.**

³⁶ el-Esed, **el-Hayâtu'l-Edebiyyetu'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Ürdün Hatte's-Sene 1950**, Amman, Müessesetü Abdilhamîd Şûmân, 2000, s. 151-152.

³⁷ Yâğî, **a.g.e.**, s. 24.

tutması açısından büyük bir önem arz etmektedir.³⁸ Genel olarak eserin bütünü teknik ve sanatsal yönden oldukça ileri bir düzeydedir.³⁹

Romantik akımın en önemli temsilcisi Filistin asıllı Ürdünlü yazar **Semîra Azzâm** (1927-1967) *Eşyâ' Sağîra* adlı hikâye koleksiyonunda halkının yaşadığı hüznün ve kederleri, kuşatma altında kalan insanların parçalanmış ilişkilerini tüm gerçekçiliğiyle gözler önüne sermektedir. Azzâm'ın bir diğer eseri ise *ez-Zıl el-Kebîr*'dir. Hikâyelerinde çoğunlukla yoksul insanların rızık peşinde koştururken gördükleri baskı ve zulmü konu edinmiştir. Yazar, kahramanlarını kısa ama güçlü tasvirlerle okurun karşısına koymayı başarmıştır.⁴⁰

Muhammed Edîb el-Âmirî'nin (1907-1978), *Şu'âu'n-Nûr* adlı hikâye koleksiyonunda beşi kendi telifi diğer beşi Batı edebiyatından tercüme kısa hikâyeler olmak üzere on eser bulunmaktadır. Bu eser tercüme yapmak isteyen Ürdünlü edebiyatçılara kılavuz mahiyetindedir.⁴¹

Bu dönemde Ürdün hikâyeciliğinde iki yöneliş görülmektedir. Birincisi atasözleri ve özdeyişlerin hâkim olduğu masalsı hikâyelerdir. Bu yönelişin öncüsü *'Avdetu Lukmân* adlı hikâyesi ile **Edîb Abbâsî**'dir. Bu eserinde **La Fontaine**'nin (1621-1695) masallarından etkilenmiştir. Bir diğer yöneliş olan halk hikâyesi tarzında ise *ed-Dünyâ Hikâyât* adlı eseri ile **Fâyiz el-Ğavl** (1915-1972) öne çıkmaktadır.⁴²

Ürdün hikâyeciliğine 40'lı yıllardan itibaren katkı sağlayan **Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî**, *Me'a'n-Nâs* adlı hikâye koleksiyonunu bu dönemde yayımlamıştır.⁴³

Daha çok toplumsal içerikli hikâyeleriyle dikkat çeken **Muhammed Sa'îd el-Cuneydî**, *ed-Dahinnûne* ile *Allâh ve Şeytân* adlı iki koleksiyon yayımlamıştır. Eserlerini şiirsel bir üslupla kaleme alan yazarın *el-Hatâyâ*, *Nihâyetu'l-Hayâ*, *Nehemu'l-Mûsîkâ*,

³⁸ A.e., s. 70-78.

³⁹ A.e., s.24.

⁴⁰ el-Esed, a.g.e., s. 154-155.

⁴¹ el-Esed, a.g.e., s.152-153.

⁴² 'Abdurrahmân Yâğî, a.g.e., s. 28.

⁴³ el-Esed, *el-İtticâhâtü'l-Edebiyyetu'l-Hadîse fî Filistîn ve'l-Ürdün*, s. 111.

Şemsu'l-Ğurûb ve *el-Ğâbetu'l-Kırmızıyye* adlı koleksiyonları yanında *el-Eşkiyâ* ve *ed-Duvâru's-Sânî* gibi uzun hikâyeleri de vardır.⁴⁴

Ürdünlü kadın edebiyatçılarından **Süreyyâ Melhas** (1923-2013) hayatının büyük bir kısmını Beyrut'ta geçirmiştir. Modern edebiyatın sembolik ifade kalıplarını kendine özgü bir üslupla yorumlayan yazar, hikâyelerinin çoğunda metafizik öğelere yer vermiştir. Arap toplumun aile yapısı, gelenekler, kadın-erkek ilişkileri Melhas'ın hikâyelerinin ana konularıdır. İlk olarak *Âlihe* ve *Beşer* koleksiyonunu yayımlayan yazarın *Ukdetu's-Sâbi'i* ve Arap edebiyatında çok ses getiren *Kavâlib Sağîra* adlı hikâye koleksiyonları vardır.⁴⁵

1960'lara gelindiğinde Ürdün hikâyeciliği daha geniş kitlelere ulaşan bir edebi tür olmayı başarmıştır. Bu dönemde Batı kaynaklı fikir akımları, Ürdün kısa hikâyesi üzerinde eskisinden daha fazla etkili olmaya başlamıştır. Bu dönem hikâyelerinde Arap-İsrail savaşlarının açtığı toplumsal yaraları sarma çabası vardır.⁴⁶

Mâ Ekalle's-Semen ve *Metâ Yentehi'l-Leyl* adlı koleksiyonlarıyla usta yazar **Mahmûd Seyfeddîn el-Îrânî** ve *Âid ile'l-Meydân* adlı çalışması ile **Îsâ en-Nâ'ûrî** bu dönemde öne çıkan yazarlardır.⁴⁷

Cemâl Ebû Hamdân'ın (1944-2015) şekil ve dil açısından mükemmelliği yakaladığı *Ahzân Kesîra* ve *Selâse Ğizlân* adlı koleksiyonları yine bu dönemde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸

1970'li yıllardan itibaren Ürdün hikâyeciliği Filistin dramıyla sınırlı kalmamış tüm Arap coğrafyasındaki ortak acıları işlemeye başlamıştır. Bu dönem kısa hikâyeleri, sadece Arap dünyasında değil tercüme faaliyetleriyle Batı dünyasında da dikkat çekmeyi başarmıştır.

Ürdün Telif, Tercüme ve Uyarlama Üst Kurulu tarafından Batı edebiyatlarından tercüme edilen veya Arap edebiyatına uyarlanan en önemli koleksiyonlar **Îsâ en-Nâ'ûrî**'nin *Mine'l-Kasasî'l-Âlemî* ve **Mu'nis er-Razzâz**'ın *Min Revâ'i'l-Edebi'l-*

⁴⁴ Ebû Sûfe, **a.g.e.**, s. 374.

⁴⁵ Yâğî, **a.g.e.**, s. 34-35.

⁴⁶ **A.e.**, s. 42.

⁴⁷ Hâşim Yâğî, **a.g.e.**, s. 238-248.

⁴⁸ Abdurrahmân Yâğî, **a.g.e.**, s. 44.

‘Âlemî adlı tercüme hikâyeleridir. Ürdün edebiyatına kazandırılan bu eserler, beraberinde romantik, yaratıcı ve eleştirel bir bakış açısı da getirmiştir.

1970’li yıllardan sonra modern Ürdün edebiyatında kısa hikâye türü, gelişimini tamamlamış, sanatsal hâkimiyetine ve teknik yetkinliğine ulaşmıştır. Hikâyelerde işlenen konular oldukça zenginleşmiş, hem edebi çevrelerde hem de toplumda kısa hikâye türüne verilen değer ve ilgi oldukça artmıştır. Ürdün hikâyeciliği, şekil, içerik ve üslup bakımından siyasi ve sosyal duyarlılığını daha da ileri bir boyuta taşımıştır. Romantizm ve sembolizmin fazla uzun sürmediği Ürdün hikâyeciliği, sosyalist realizmin etkisiyle toplumsal sorunların ve bireysel bozuklukların aydınlanmasında önemli bir yol gösterici olmuştur. Modern Ürdün hikâyeciliği, her geçen gün sayıları artan seçkin yazarların başarılı koleksiyonları ile günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.⁴⁹

2.2.2. Roman

Ürdün’de roman edebî türü hikâye türünde olduğu gibi diğer Arap ülkelerine nazaran daha geç tarihlerde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Roman, şehir ortamında gelişebilen bir edebi tür olduğu için başkent Amman’ın kırklı yıllarda bile küçük bir belde niteliği taşıması, bu gecikmenin en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir.⁵⁰

Ürdün’de roman türünün ilk örneği hakkında ihtilaflar vardır. Osmanlı yönetimine muhalif ‘**Ukayl Ebu’s-Şi’r en-Nemrî**’nin (1890-?) Fransızca yazdığı ve Paris’te Birinci Dünya Savaşı öncesinde basılan *el-Fetâtu’l-Ermeniyeye fî Kasri Yıldız* adlı romanını, bazı araştırmacılar bu türün ilk örneği olarak kabul etmektedirler. Bunun sebebi olarak yazarın Osmanlı yönetimine karşı siyasi tutumu ile Ürdün’de modern edebiyatla ilgili gelişmelerin geç tarihlerde başlamasından kaynaklı bir kompleks olduğu düşünülmüştür.⁵¹

⁴⁹ Işık, **a.g.e.**, s. 177-182.

⁵⁰ Ahmet Bostancı, “Ürdün’de Roman Edebî Türünün Tarihi Gelişimi”, **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:35, 2012, s. 9.

⁵¹ **A.g.e.**, s. 8; Kızılcık, **a.g.e.**, s. 27-28.

Bir diğerk grup araştırmacı ise **Teysîr Zübyân**'ın *Eyne Humâtu'l-Fadîle* adlı eserini ilk Ürdün romanı olarak kabul etmektedir.⁵² Yine, Zübyân'ın *Müzekkirâtu Fetâtin Şâride*,⁵³ **Şükrî Şa'şâ'a**'ın *Zikrayât* ve **Edîb Ramadân**'ın *Eyne'r-Racul* adlı eserleri roman türünün ilk örnekleri olarak zikredilmektedir.⁵⁴

1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte savaştan kaçarak Ürdün'e sığınan Filistinliler, burada sosyal ve kültürel hayatın yanında edebî hayatın da gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Filistin asıllı yazarlar **İsâ en-Nâ'ûrî**'nin *Beyt Verâe'l-Hudûd* ve *Cirâh Cedîde* adlı romanları, **Şükrî Şa'şâ'a**'nın *Tarîku'z-Zeman*'ı ve **Süleymân el-Meşînî**'nin (d.1928) *Sebîlu'l-Halâs*'ı bu imtizaca örnek olarak verilebilir.

Romantizm akımının etkili olduğu bu dönem romanlarının kırkılı yıllarda yazılan romanlardan şekil ve içerik olarak pek de farklı olduğu görülmez. **İsâ en-Nâ'ûrî** ile **Husnî Ferîz** bu dönemde romantizmden etkilenen öncü isimlerdir. en-Nâ'ûrî'nin *Mâris Yuhriku Mu'iddâtihî* ve *Leyle fi'l-Kitâr* adlı eserlerinde bu etki açık olarak görülür. Her iki yazar da toplumsal konuları romantizme uygun bir üslupla ele almışlardır. Yine bu dönemde **Sa'îd el-Cuneydî**'nin (d.1930) sanatsal değeri pek olmasa da ellili yıllardaki Ürdün toplumunu anlatması bakımından önemli olan *Şemsu'l-Ğurûb* adlı romanını, **Meryem Meş'al**'in tek romanı olan *Fetâtu'n-Nekbe* adlı eseri takip etmiştir.⁵⁵

Ürdün'de atmışlı yılların başında ise **Mahmûd Ferîhât**'ın (d.1931) *Ecnihatul-l-Emel*, **Kâmil Milkâvî**'nin (1927-1993) *Min Zevâya'l-Âdem* ve *İberu'l-Kader*, **Mahmûd 'Avîda**'nın *Sirâ'un fi'l-Kalb*, **Nu'mân Ebû 'İşe**'nin (d.1941) *Vâ Hayfâ*, **Husnî Ferîz**'in *Muğâmerât Tâibe*, **Mişel el-Hâc**'ın (d.1936) *er-Racul ellezî Vecede Nisfehu* ve **İsâ en-Nâ'ûrî**'nin *Cirâh Cedîde* adlı romanları yayımlanmıştır.

1967 yılında Arapların İsrail karşısında büyük bir yenilgiye uğraması roman türü için bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonraki romanlar şekil olarak geleneksel anlatım tarzlarından uzak olup içerik olaraksa toplumsal olaylara daha duyarlı daha cesur ve sorgulayıcıdır. **Teysîr Sebûl**'ün (1939-1973) kişisel, sosyal ve siyasal konuları

⁵² Ebû Sûfe, a.g.e., s. 137-145.

⁵³ Tomar, a.g.e., a.y.

⁵⁴ Bostancı, a.g.e., s. 8.

⁵⁵ A.e., s. 9.

ele aldığı *Ente Munzü'l-Yevm* romanı⁵⁶ ile **Emîn Şennâr**'ın (1933-2005) *el-Kâbûs* ve **Sâlim en-Nehhâs**'ın (1940-2011) *Evrâku 'Âkir* adlı romanı bu türün gerçek öncüleri olan eserler olarak kabul edilmektedir. Bu romanların ortak noktaları 1967 yenilgisini anlatmaları ve yenilginin sebeplerini izah etmeye çalışmalarıdır. İlk ikisi 1967 yılı hezimetinden sonraki Arap romanlarına tahsis edilen *Dâru'n-Nehâr* ödülünü kazanan bu romanlar Ürdün'de gerçek manada roman yazımına bir basamak olmuşlardır.⁵⁷ Şennâr, *el-Kâbûs* adlı romanında sembolik bir tarih okumasıyla bu yenilginin sebeplerini aramıştır. en-Nehhâs da *Evrâku 'Âkir* adlı romanında milliyetçi kimliği ile 1967 yenilgisinin sebeplerini sorgulamakta ve hezimetini kabullenmemeye çağırmaktadır.

Bu dönemin bir diğer önemli eseri ise **Ğâlib Helesâ**'nın (1932-1989) *ed-Dıhk* adlı romanıdır. Yine bu romanda siyasi otoritenin kişilere uyguladığı sistemli baskı, 1967 yenilgisinin dolaylı sebebi olarak yansıtılmaktadır.⁵⁸

1967 hezimetinden günümüze kadar olan dönemde Ürdün'de yazılan romanlar ülke içinde ve dışında meydana gelen siyasi ve sosyal değişimleri ve gelişmeleri yansıtmakla beraber Filistin duyarlılığı hemen hemen bütün eserlerde görülmeye devam etmiştir.⁵⁹

Yetmişli yıllar Ürdün romancılığı için durgun bir dönemdir. **Fuâd el-Kasûs**'un (1929-2014) *el-'Avde ile's-Şimâl* adlı romanı ile **Muhammed 'Îyd**'in (1947-2019) *el-Mütemeyyiz* adlı romanı bu yıllarda kaleme alınmıştır. **Ğâlib Helesâ**'nın Mısır'da yayımladığı *el-Hamâsîn*, *Zunûc ve Beduv ve Fellâhûn*, *es-Suâl* adlı romanları, **Yahya Yahlif**'in (d.1944) Beyrut'ta yayımlanan *Necrân Tahte's-Sıfır* adlı romanı ile **Reşâd Ebû Şâvir**'in (d.1942) yine Beyrut'ta yayımlanan *Eyyâmu'l-Hub ve'l-Mevt*, *el-'Uşşâk* ve *el-Bukâu 'alâ Sadri'l-Habîb* adlı romanları Ürdün dışında yazılan romanlar arasında öne çıkan romanlardır.

Bu dönemde yetmişli yıllardan önce de eser vermiş bazı yazarların roman yazımına devam ettikleri görülmektedir. **Husnî Ferîz**'in iki romanı *Zehru'z-Zeyzefûn* ve

⁵⁶ İlknur Emekli, *Çağdaş Ürdün Romancılığı*, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2018, s. 101.

⁵⁷ el-Ezra'î, *a.g.e.*, s. 5.

⁵⁸ Emekli, *a.g.e.*, s. 71-89.

⁵⁹ Bostancı, *a.g.e.*, s. 10-11.

Hub mine'l-Feyhâ, Îsâ en-Nâ'ûrî'nin Hub fî'l-Kitâr ve eş-Şerîtu'l-Esved romanları, **Atıyye Abdullâh Atıyye'nin** *Metâ Tûrike'l-Eşcâr, ed-Dem ve't-Turâb ve Vucûh Lâ Tera's-Şems* romanları bu türdendir.

Bu aşamada kadın yazarların da roman türünde öne çıktıkları görülür. Bunlar arasında **Julia Savâliha'nın** (1905-1996) *es-Selvâ, en-Neşmî* ve *Hel Terci'îne* romanları ile **Liyâne Bedr'in** (d.1950) *Busûla min Ecli 'Abbâdi's-Şems* romanı sayılabilir.⁶⁰

Seksenli yıllar ve sonrası ise Ürdün'de roman edebi türünün hem nicelik hem de nitelik bakımından asıl gelişim dönemi kabul edilmektedir. **Mu'nis er-Razzâz**⁶¹: *Ahyâun fî'l-Bahri'l-Meyyit, İ'tirâfâtü Kâtimi's-Savt, Mutâhatu'l-A'râb fî Nâtiâtü's-Serâb, Cum'atu'l-Kifârî*; **Cemâl Nâcî** (1954-2018)⁶²: *et-Tarîk ilâ Belhâris, Vakt, Muhallefâtü'z-Zebâbi' el-Ehîra*; **Tâhir el-'Udvân**⁶³ (d.1944) : *Vechu'z-Zemân, Hâitu's-Safsâf*; **İbrâhim Nasrallâh**⁶⁴: *Berâri'l-Hummâ, 'Av, el-Emvâc el-Berriyye*; **İlyâs Ferkûh** (d.1948)⁶⁵: *Kâmâtü'z-Zebed*; **Ziyâd el-Kâsım** (1945-2007)⁶⁶: *el-Mudîru'l-Âm, Ebnâu'l-Kal'a* ve **Hâşim Ğarâyibe** (d.1953): *Beytu'l-Esrâr* adlı romanlarıyla bu yıllarda öne çıkan isimlerdir.⁶⁷

Yine yetmişli yıllarda da eser vermiş olan **Ğâlib Helesâ**: *el-Bukâu 'ale'l-Atlâl, Selase Vucûh li Bağdâd, es-Sultâne, er-Rivâiyyûn*; **Sâlim en-Nehhâs**: *Tilke'l-A'vâm, es-Sâhât*; **Yahyâ Yahlif**: *Tuffâhu'l-Mecânîn*; **Reşâd Ebû Şâvir**: *er-Rab Lem Yesterih fî'l-Yevmi's-Sâbi'*; **Sehar Halîfe** (d.1941): *'Abbâdu's-Şems* adlı romanlarıyla bu dönemde de karşımıza çıkan tanınmış yazarlardır.

Bu yıllarda Ürdün romancılığına hâkim olan akımlar geleneksel realizm ve modernizmdir. Modernizm akımının Ürdün'de öne çıkan isimleri olarak **Ğâlib Helesâ, Mu'nis er-Razzâz, İlyâs Ferkûh** ve **İbrâhim Nasrallâh** sayılabilir. Bu akıma mensup Ürdünlü yazarlar dünya edebiyatından Jean Paul Sartre, Franz Kafka, Albert Camus gibi

⁶⁰ Bostancı, a.g.e., s. 12.

⁶¹ Emekli, a.g.e., s. 89-98.

⁶² A.e., s. 106-110.

⁶³ A.e., s. 110-112.

⁶⁴ A.e., s. 102-106.

⁶⁵ A.e., s. 99-101.

⁶⁶ A.e., s. 112-116.

⁶⁷ Seksenli yıllarda modern Ürdün romanı için bkz. Süleymân el-Ezra'î, *er-Rivâyetü'l-Cedîde fî'l-Ürdün*, Amman, Vizâratu's-Sekâfe, 1998.

edebiyatçılardan, Arap edebiyatından ise **İbrâhim Aslân** (1935-2012), **Sun‘ullâh İbrâhim** (d.1937) ve **İlyâs Hûrî** (d.1948) gibi isimlerden etkilenmişlerdir.

Modernist yazarlar sinema ve şiir gibi sanat dallarından istifade ederek romana yeni bir dil ve üslup kazandırmışlardır. Modernist romanların bir diğer önemi de zamanlarındaki baskılar, kırılmalar ve felaketlere şahitlik etmiş olmalarıdır. Bununla beraber dillerindeki kapalılık nedeniyle halktan uzak olmaları bir kusur olarak sayılabilir. Bu sebepten realist çizgiye son derece yakın modernist romanlar da görülmektedir **Mu‘nis er-Razzâz**’ın *Cum‘atu’l-Kifâri* ile **İbrâhim Nasrallâh**’ın ‘Av adlı romanları buna örnek olarak gösterilebilir.

Ürdün’de realizm akımına mensup romancılar olarak **Yahyâ Yahlif**, **Reşâd Ebû Şâvir**, **Fuâd el-Kâsûs**, **Cemâl Nâcî**, **Tâhir el-‘Udvân**, **Ziyâd Kâsım**, **Sehar Halîfe** ve **Leylâ el-‘Atraş** (d.1948) öne çıkmaktadır. Realizm akımı daha sonraki yıllarda da Ürdün romancılığında ana akım olma özelliğini sürdürecektir.⁶⁸

2.2.3. Tiyatro

Bir dönem kültür bakanlığında yöneticilik yapmış olan Ürdünlü yönetmen **Hâtim es-Seyyid**⁶⁹ Ürdün’de tiyatroyu 1971 öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayırmaktadır. Ona göre Ürdün’de tiyatro hareketi 1964’te başlamıştır. Bu tarihe kadar her türlü sanatta olduğu gibi tiyatrodaki da Mısır takip ve taklit edilmiştir. İngiliz sömürge güçlerinin Mısır ve Filistin arasına kurduğu demiryolu hattı ile Mısır’daki tiyatro grupları Şam bölgesine akın etmişlerdir. Böylece bu bölgenin insanları dünya tiyatrolarını bilhassa **Şekspir**’in (1564-1616) oyunlarını tanıma fırsatı bulmuştur. Batı Şeria’nın Ürdün’le birleştiği dönem Filistin’deki tüm tecrübe, ustalık ve zenginlik Ürdün’e taşınmıştır. **Robert Thomas**’ın (1927-1989) *el-Fah* isimli oyunu Ürdün’de ilk

⁶⁸ Bostancı, **a.g.e.**, s.12-14.

⁶⁹ Hâtim es-Seyyid Mısır’daki Uluslararası Tiyatro Sanatları Enstitüsü’nden mezun olmuştur. İki yıl Mısır televizyonunda drama bölümünde çalışmış, Mısırlı seçkin yönetmenlere yardımcı yönetmenlik görevinde bulunmuştur.

sahneye konan tiyatrodur. Başlangıçta gönüllülerden oluşan tiyatro grupları 1965 yılında bakanlığa bağlanmıştır.

1971 öncesinde hep tercüme eserler sunulmuştur. Sonrasında ise halkın problemlerine, isteklerine, beklentilerine ayna olan halk kültüründen beslenen yerli, milli oyunlar sergilenmeye başlanmıştır. Bu durum tiyatro izleyicisinin sayısının ciddi oranda artmasını sağlamıştır. **Alfred Ferac**'in (1929-2005) yazdığı *ez-Zîr Sâlim* adlı oyunu tiyatro eğitimi almış profesyonel bir grup tarafından sunulmuş ve büyük beğeni kazanmıştır. Yine **Cemâl Ebû Hamdân**'ın (1944-2015) yazdığı *el-Miftâh* adlı oyun bir diğer başarılı çalışmadır. **‘Ali Sâlim** (1936-2015) ve **Mahmûd Diyâb** (1932-1983) bu dönemdeki önemli tiyatro yazarlarıdır.⁷⁰

⁷⁰ Ali er-Râ‘î, **el-Mesrah fi’l-Vatani’l-‘Arabî**, Kuveyt, el-Meclis el-Vatani li’s-Sekâfe ve’l-Fünûn ve’l-Âdâb, 1979, s. 277-284.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBRAHİM NASRALLAH'IN HAYATI, ESERLERİ VE MODERN ÜRDÜN ROMANINDAKİ YERİ

Ürdün'de bir mülteci kampında doğup büyüyen Filistin asıllı İbrahim Nasrallah çok yönlü bir şahsiyettir. Şiir ve roman yazarı olmasının yanı sıra sinema eleştirmeni, ressam ve fotoğraf sanatçısıdır. Ayrıca bir resim ve dört kişisel fotoğraf sergisi bulunan Nasrallah sadece Arap dünyasında değil Batı'da da ilgiyle okunmaktadır.¹

3.1. Hayatı

İbrahim Nasrallah, Filistin'den sürgün edilen bir ailenin çocuğu olarak Ürdün'deki el-Vahdât mülteci kampında 1954 yılında dünyaya geldi. Çocukluğunu ve gençliğini burada geçirdi.² UNRWA'nın (Birleşmiş Milletler Filistinli Mültecilere Yardım Ajansı) kurduğu çadır okullarda eğitim gördü. Müzisyen olmak istediği halde maddi imkânsızlıklardan dolayı yine UNRWA'ya tabi Öğretmen Yüksek Okulu'nda okudu.

Kariyerine 1976-1978 yıllarında Suudi Arabistan'da öğretmenlik yaparak başladı. Amman'a döndükten sonra çeşitli gazetelerde, medya ve kültür sektörlerinde çalıştı. 1996'dan 2006'ya kadar Abdulhamîd Şûmân Kurumu³ Sanat Dairesi'nde Kültür Danışmanı ve Edebi Faaliyetler Müdürü olarak görev aldı. Ürdünlü Yazarlar Birliği Derneği ve Arap Edebiyatçıları ve Yazarlar Birliği üyesi olan Nasrallah, 2006 yılından itibaren kendisini sadece yazmaya adanmıştı.

¹ Ahmet Bostancı, "İbrahim Nasrallah'ın Hayatı, Eserleri ve Ağrâs Âmine Adlı Romanının İncelenmesi", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:34, 2012, s. 151-153; Yusuf Bekkâr, **Mubdi'ün ve Mubdi'ât**, Amman, Dâru Ezmine li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2015, s. 10.

² (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=hJ1Rp3L5vQg>, 16 Ağustos 2018.

³ 'Abdulhamîd Şûmân Kurumu, Ürdün'ün başkenti Amman'da Arap Bankası tarafından ilim adamlarının desteklenmesi ve bilimsel çalışmaların teşviki için 1978 yılında kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <https://www.shoman.org/ar/pages/2/%D9%85%D8%A4%D8%B3%D8%B3%D8%A9-%D8%AB%D9%82%D8%A7%D9%81%D9%8A%D8%A9/>, 9 Mayıs 2019.

3.2. Eserleri

İbrahim Nasrallah, Arap dünyasında en çok okunan ve tesir uyandıran yazarlardan birisidir. Bugüne kadar 22 romanı, 21 şiir kitabı ve 2 çocuk kitabı yayımlanmıştır. Bunların dışında edebiyat, eleştiri, otobiyografi ve sanat konulu 5 eseri daha bulunmaktadır. Pek çok ödüle layık görülen yazarın bazı roman ve şiirleri birçok dile çevrilmiştir.⁴

3.2.1. Romanları

İbrahim Nasrallah'ın 22 romanı bulunmaktadır. Bunlardan 12'si *el-Melhât el-Filistîniyye* dizi roman projesi kapsamında olup, buna paralel olarak yazarın kaleme aldığı bir diğer dizi roman projesi ise *eş-Şurufât*'tır. Bu başlık altında ise 6 romanı bulunmaktadır. Nasrallah'ın romanları bu üst başlıkları da dikkate alarak sırasıyla şöyledir:

1. Berâri'l-Hummâ

1985 yılında 164 sayfa olarak yayımlanan bu eser, İbrahim Nasrallah'ın ilk romanıdır. Arap edebiyatında post modern tarzda yazılmış en iyi romanlardan birisi olarak kabul edilen bu eser, 2007 yılında Danca'ya çevrilen en iyi beş romandan biri, yine 2010 yılında The Guardian gazetesince Arap dünyasına dair yazılmış en iyi on romandan birisi olarak seçilmiştir. Bu eser İngilizce, İtalyanca ve İbranice'ye de çevrilmiştir.⁵

⁴ Fâtih Burhile, "Takniyetu's-Serd fî Rivâyeti "Zeytûni'-ş-Şevâri'" li İbrâhim Nasrallâh", **Muhammed Budiyâf Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Cezayir, 2017, s. 116-118.

⁵ Bostancı, **a.g.e.**, s. 151.

Konu: Bu romanda Muhammed Hammâd adından genç bir öğretmen, Suudi Arabistan'ın medeniyetten uzak bir çöl bölgesinde yaşadığı öğretmenlik tecrübesi anlatılmaktadır.

Özet: Romanın kahramanı Muhammed Hammâd, maddi sıkıntılarını hafifletmek ümidiyle biraz para biriktirmek için sözleşmeli öğretmen olarak Suudi Arabistan'a atanan bir gençtir. Ancak o, tüm bu hayallerinin bedelini akıl sağlığıyla öder.

Olaylar gecenin karanlığında Muhammed'in üzerine çöken ve kendisini almaya gelen beş adam şeklinde beliren bir kâbusla başlar. Aynı sahne romanın sonunda yeniden okurun karşısına çıkacaktır. Artık Muhammed gerçekte hayâli ayırt edemeyen, kendisine ve başkalarına güvenini yitiren ve geçmişini hatırlayamayan bir insandır. Bildiği tek şey ölümün gerçekliği ve onun kendisini her an takip ettiğidir. Yalnızlığı ve gurbeti en derinden ve en acı şekilde yaşayan Muhammed Hammâd için hayat artık bir işkencedir.

Bu eserde belli bir olay örgüsü yoktur. Roman birbirinden bağımsız bölümler halindedir. Genel olarak olaylar, Muhammed Hammâd'ın kaybolan arkadaşını ama aslında kendini arayışı etrafında döner.

Ahmed Lutfî, Başkomiser Câbir, Ğabşân, Sa'd ve kızı, Sâliha hala, Fâtıma ve babası Ebû Muhammed, Abdurrahmân, Velîd Öğretmen, doktor ve bakkal romandaki diğer karakterlerdir.

Romanın sonunda meslektaşları Muhammed Hammâd'ı aşırı sıcakların her gün can aldığı bu topraklardan memleketine aklını yitirmiş bir hâlde uğurlarlar.⁶

Değerlendirme: İbrahim Nasrallah bu romanında, Suudi Arabistan'ın güneyindeki Kunfuze köyünde yaşadığı iki yıllık öğretmenlik tecrübesini yani Muhammed Hammâd'ın şahsında aslında kendisini anlatmaktadır.⁷

Nasrallah, Ürdün'deki mülteci kampında yaşadığı gurbet ve yalnızlık sürgününden sonra kendisini vatanından çok daha uzak bir bölgede pek çok korku,

⁶ Süleymân el-Ezra'î, **er-Rivâye el-Cedîde fi'l-Ürdün**, Amman, Dâru'l-Fâris li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1997, s. 53-64; Abdullah Kızılcık, **The Prominent Writer of The Modern Jordanian Novel Mu'nis al-Razzaz (1951-2002)**, Karachi, BTA Publishing House, 2013, s. 27.

⁷ İbrâhim Nasrallâh, **es-Sîra et-Tâira**, Amman, el-Müessese el-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2006, s. 86-90.

endişe ve halüsinasyonla dolu ikinci bir sürgünde bulur. Nasrallah, romanın kahramanı Muhammed Hammâd'ın şahsiyetinde, kendi içinde yaşadığı parçalanmışlık, yokluk ve boğucu yalnızlık duygularını anlatır.

Bir romanın adı o romanın bir nevi kimliğidir. Bu romanın adına bakacak olursak *berârî* kelimesi çöl mânâsına gelen *berriyye* kelimesinin çoğuludur. Çöl denilince akla aşırı sıcak, kuraklık, uçsuz bucaksız çorak bir alan, kum fırtınaları, tehlikeli çöl hayvanları ve tahammülü güç zorluklar gelir. *Hummâ* ise vücut ısının aşırı yükselmesiyle başta ve kemiklerde ağrı şeklinde kendini gösteren bir hastalık hâlidir. Çöl mevcut ve devamlı olanın, humma ise bunun tam tersinin sembolüdür. Bu sebepten hayalle gerçekliğin iç içe girdiği, karşıtlık ilişkisi üzerine kurgulanmış bu romana *Berârî'l-Hummâ* adı yakışır bir başlıktır.

Romanın kahramanı Muhammed Hammâd, hayal ile gerçeklik arasında kâbus ve korkularla dolu hayatında geçmişini tamamen unutmuş bir halde kendini ararken yazar okuyucuya göndermelerde bulunmaktadır. Günümüz modern insanı da içinde bulunduğu ekonomik, siyâsî ve sosyal birtakım krizler içinde kendi kimliğini, benliğini, gerçekliğini kaybetmiştir ve bir kayboluş içindedir.⁸

Romanın başında Muhammed Hammâd'ın evine gelen beş kişinin, kendisine öldüğünü ve defin işlemleri için yüz riyal ödemesi gerektiğini söylemesi, okuru hayrete düşürür. Sanki Nasrallah, her şeyin normal görüldüğü bu dünyanın garipliklerle dolu olduğunu bize göstermek istemektedir.

Ahmed Lutfî'nin kurt sürüsüyle avlanan bir kurta dönüşmesi ve Sa'd'ın kızının kaybolduktan sonra çölde bir ses olması gibi fantastik öğeler, romandaki gizemi artırır. Bu üslup okurun merakını kamçılar ve okur romandaki gizli şifreleri keşfetme arzusu duyar.

Klasik romanlarda olduğu gibi yazar, Muhammed Hammâd'a belli bir son hazırlamaz bunu okuyucuya bırakır.

⁸ Ahmed Rızâ Sâ'adî, 'Aliye Ca'ferî Zâde, "Dirâsetu Melâmih Mâ Ba'de'l-Hadâse fî Rivâyeti Berârî'l-Hummâ li İbrâhim Nasrallâh", *Mecelletu Buhûs fi'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ*, Câmi'atu İsfehân, İran, 2013, s. 113-129.

Bu romanda olaylar doğrusal bir zamanda değil dairesel bir zaman ve mekân kurgusu içinde ilerler. Olaylar bazen gerçek, çoğu kez de düşsel bir zaman boyutunda gelişir. Bu nedenle okur, romanın sonuna kadar hangi zaman boyutunda olduğunu takdir etmekte zorlanır.

Sözkonusu romanda başlangıç, gelişme ve sonuç yoktur. Dolayısıyla bir önceki bölüm bir sonrakinin sebebi değildir. Nedenselliğin yerini rastlantısallık almıştır.

Roman boyunca Muhammed Hammâd'ın parçalanmış kişiliği ve sert çöl şartları okuyucuya koyu bir umutsuzluk, derin bir korku ve boğulmuşluk hissi yaşatır.

Sadece yaşadığı bir tecrübeyi aktarmak için bu romanı kaleme alan İbrahim Nasrallah, başlangıçta bu türde yazmaya devam etmeyi düşünmediği halde gördüğü beğeni ve takdirle roman yazarlığına güçlü bir başlangıç yapmıştır.⁹

2. el-Emvâc el-Berriyye

İbrahim Nasrallah, bu romanı 1987 yazında işgal altındaki Filistin'e yaptığı ziyaretten sonra yazmıştır. Bu eser çoğu edebiyat eleştirmenine göre birinci hatta ikinci intifadanın¹⁰ habercisi olmuştur. Bu roman sonraki baskılarında *el-Melhât el-Filistîniyye* projesine dâhil edilmiştir. İlk olarak 1988 yılında 128 sayfa olarak yayımlanmıştır.¹¹

Konu: Nasrallah, bu romanında merhamet bilmeyen bir düşmanın tüm yaşam fonksiyolarını yok ettiği bir vatanda, Filistin halkının yaşama tutunma ve hayatta kalma mücadelesini anlatır.

Özet: Bu romanda Filistin-İsrail çatışması iki ana karakter üzerinden sembolize edilmiştir. el-Bahrî, Filistin direnişini, Shlomo ise İsrail işgalinin her bir çeşidini farklı seviyelerde ve şekillerde temsil eden karakterlerdir. el-Bahrî kimi zaman kontrol noktasında bir bebek, kimi zaman taş atan bir çocuk, bazen işkence altında hiçbir suçu

⁹ A.e., s.154; Nasrallâh, a.g.e., s. 97-98.

¹⁰ İsrail işgaline karşı Arap halkının başkaldırması karakterini taşıyan ilk intifada, 1987'de başladı. 1991'de gerileyen direniş, 1993 Ağustos ayında Norveç'te *Özerk Filistin Yönetimi*'nin kabul edildiği Oslo Anlaşmasının imzalanması ile sona erdi. İkinci intifada ise, Eylül 2000'den 2005 yılına kadar devam eden ikinci Filistin ayaklanmasıdır. İsrail ve Filistin arasındaki çatışmalar Şubat 2005 yılında Ariel Şaron ve Mahmud Abbas'ın katıldığı *Şarm eş-Şeyh Zirvesi* ile sona erdi.

¹¹ el-Ezra'î, a.g.e., s. 189-200.

yokken sorgulanan bir genç, kâh bir mahkum, kâh bir direnişçi... yani Filistin halkının her biridir. Shlomo ise sanki sadece öldürmeye programlanmış acımasız, histerik ama bir o kadar da korkak ve başarısız bir İsrail askeridir.

Diğer karakterler ise tüm şehit analarının sembolü olup beş savaş ve otuz katliama tanıklık eden Ümmü Muhammed, Ebû Muhammed ve genç kadındır.

Olaylar şehirleri, köyleri ve kamplarıyla işgal altındaki tüm Filistin'de geçmektedir.

Değerlendirme: Romanda yeni bir edebî dil kullanılmıştır. Sinematografik anlatı üslubuyla okur kendisini romanın içinde bulur. Sanki her bir olayı bir film sahnesi izler gibi görmekte ve duymaktadır. Ayrıca bu eserde geriye dönüş tekniği çok sık kullanılmıştır. Roman, şiirsel bir anlatım yanında şiirlerle ve halk türküleriyle de zenginleştirilmiştir.

İbrahim Nasrallah bu eserinde keyfi öldürme, tutuklamalar, yıkımlar, baskınlar, ablukalar, peş peşe gelen kontrol noktalarındaki uzun kimlik kontrolleri ve teftişler ortasında boğulan bir halkın nabzını tutar. Yazar, karakterlere veya olay örgüsüne odaklanmadan Filistinlilerin günlük hayatlarının ayrıntılarında beliren direniş ruhunu, farklı kareleri ustalıkla bir araya getirerek okura aktarır.

3. 'Av

Bu eser ilk olarak 1990 yılında 187 sayfa olarak yayımlanmıştır.

Konu: Bu romanda düşünen ve araştıran entelektüel bireyin otoriter rejimle ilişkisi ele alınmıştır. Bu bakımdan Arap romanında ilklerden kabul edilebilir. Daha da özelde baskıcı yönetimlerin her türlü muhalif sese ne kadar tahammülsüz olduğu ve kendi sistemlerini korumak ve devamını sağlamak için yazar dahi olsa her yükselen sesi susturmak, daha da ötesi rejimin sözcüsü haline dönüştürmek çabası anlatılmaktadır. Otoriter bilincin nasıl geliştiği, entelektüel bireyle iktidar arasında köprü kurmak adı altında düşünürlerin nasıl iktidarın kuklası haline geldiği ele alınmaktadır.

Özet: Romanda üç ana karakter vardır: General, yazar ve okur. Her bir karakter toplumun belli bir kesitini sembolize etmektedir. General demokrasi, insan hakları ve

özgürlükler savunucusu gibi görünen ama özünde yasakçı, zalim ve despot olan otoriter yönetimlerin sembolüdür. Yazar ise toplumun düşünen, araştıran, sorgulayan ve sorunlara çözümler bulan kesitini temsil etmektedir.

General'in iki düşmanı vardır yazar ve okur. Sopa'nın ucundaki havuç politikasıyla toplumun bu iki sınıfını yok etmek General'in en büyük gayesidir. General başlangıçta para, makam ve şöhret gibi şeylerle yazarları kontrol altına almak ister. Bunda başarılı olamazsa itibarsızlaştırma ve sahip olduklarını kaybetme tehdidiyle yazarı korkutur. Sonunda yazarı aklının ve vicdanının değil kendi emirlerinin kalemi haline dönüştürür.

Romadaki ana karakterlerden Ahmed es-Sâfi, ülkenin en önemli günlük gazetelerinden birinde hikâye yazarıdır. Bu gazete aynı zamanda ülkenin yöneticisi General'in sözcülüğünü yapmaktadır. Ahmed es-Sâfi son derece ciddi ve korkusuz bir yazardır. Hikâyelerindeki kahramanlar hayatın içinden, halkın duygularını ifade eden, özgürlük ve zafere özlem duyan karakterlerdir.

Sa'd ise bir gazetede çalışmaktadır. Ahmed es-Sâfi'nin eserlerinden etkilenerek üç arkadaşı Hâlid, Mişel ve Abdurrahîm ile İsrail işgal güçlerine karşı bir operasyon düzenlemeye karar verir. Sınırdaki General'in askerlerince Sa'd ve Hâlid yakalanır. Hâlid aldığı yaralar sebebiyle ölür. Sa'd ise tutuklanır ve işkenceye maruz kalır. Canından başka kaybedecek hiçbir şeyi olmayan Sa'd, Ahmed es-Sâfi'nin hikâye kahramanlarından aldığı güçle tüm bu işkencelere direnir ve asla davasından dönmez.¹²

Romadaki diğer şahsiyetler ise yazarın karısı Fitnet, oğlu Fâris, Humeydân ve yazı işleri müdürüdür.

Romanın geçtiği mekân gerçek değildir. Ama General adından da anlaşılacağı üzere askeri rejimle yönetilen bir Arap ülkesi olduğu akla gelmektedir.

Değerlendirme: Bu romanda İbrahim Nasrallah, yazar ve okuru temsil eden Ahmed es-Sâfi ve Sa'd üzerinden çok ince eleştiri ve tesbitler yapmaktadır. Ahmed es-Sâfi kazandıklarını kaybetme tehdidi altında kendi vicdanıyla savaşarak General'le uzlaşır ve otoriter rejime mağlup olur. Sa'd ise kendisiyle barışık kalıp hiçbir şeyden

¹² el-Ezra'î, a.g.e., s. 17-24.

korkmadan otoriter rejimle adalet ve özgürlükler adına mücadeleye devam eder. Nitekim düşmanı beklerken iki Arap vatanseveri yakalamanın verdiği acıyla intihar eden sınır askeri Humeydân da bu iç ve dış çatışmanın kurbanıdır. Romandaki kahramanların son derece karmaşık kişilikleri, ruh halleri ve iç çatışmaları büyük bir maharetle çözümlenmiştir.

Yazarın romanın girişindeki “Bu romanda ve gerçek hayattaki her türlü benzetme, isimler hariç bizzat kastedilmiştir”¹³ ifadesi büyük bir meydan okumadır.¹⁴

Bu eserde Nasrallah’ın ilk iki romanına göre daha sanatsal bir dil kullandığı görülür.

Nasrallah, görsel sanatların edebiyatla yarıştığı bu çağda, montaj ve geriye dönüş gibi sinema tekniklerini ustaca kullanmıştır. Hatta kimi sinema eleştirmeni bu romanın bir film senaryosu gibi yazıldığı ve romanın bir film izler gibi okunduğu yorumlarını yapmışlardır.

4. Hârisu’l-Medîne ed-Dâi’a

Bu eser İlk olarak 1998 yılında 355 sayfa olarak yayımlandı.

Konu: Bu romanda, Arap ülkelerinde demokrasinin layıkıyla uygulanmaması, halkla hükümet arasındaki ilişki ve yöneticilerin halkı yok sayar tutumları ele alınmaktadır.

Özet: Romanın kahramanı Sa’îd bir gazetede redaktör olarak çalışmaktadır. Bir sabah iş yerine gitmek için evinden çıktığında şehirde hiç kimsenin olmadığını, şehrin insanlardan hatta hayvanlardan bile boşalmış olduğunu görür. Buna bir anlam veremez ve kendisini pek çok endişe kaplar. Herkes dönene kadar bu şehri korumaya karar verir ve öyle de yapar.

Şehirde dolaşırken yaşamının en önemli hatıraları gözünde canlanır. Otoriter babası, annesi ve kız kardeşiyle birlikte yaşamaktadır. Gazetede birlikte çalıştığı çok güzel bir kıza âşık olur. Ancak bir trafik kazasında onu kaybeder. Kız kardeşi ise lüks

¹³ İbrâhim Nasrallâh, ‘Av, Beyrut, el-Muessese el-‘Arabiyye li’-d-Dirâsât ve’n-Neşr, 1999.

¹⁴ Nebîl Haddâd, *er-Rivâye fi’l-Ürdün: Fedâât ve Murtekezât*, Amman, Vizaratü’s-Sekâfe, 2003, s. 84-96.

Amerikan arabasına olan düşkünlüğünden “Amerikalı” lakabı verilen birisiyle evlenir. Ancak Sa’id’in eniştesi de bir trafik kazasında ölür ve kız kardeşi oğluyla dul kalır. Babası ise bir süre sonra üzüntüsünden ölür.

Hikâye, Ürdün’ün başkenti Amman’da bir günlük zaman dilimi içinde geçmektedir.

Değerlendirme: İbrahim Nasrallah’ın yalnızca şiirdeki başarısı değil görsel sanatlar, fotoğrafçılık ve sinemayla olan alakası da romanlarında derin bir etki yaratmıştır. Nasrallah, Arap romancılığına her eserinde yeni bir üslup getirmiş, farklı ufuklar açmış ve başka perspektifler kazandırmıştır. Romanla diğer sanatları birleştirdiği gibi, efsaneyle gerçeği, gerçeikle sürrealizmi, sürrealizmle kara mizahı, kara mizahla bilim kurguyu birleştirmeyi de başarmıştır.

Aslında bu eser siyasi mesajları olan bir romandır. Yazar, sözde demokratik olan Arap ülkelerindeki iktidarların halklarına uyguladıkları baskıyı ve onları alınan kararlarda yok saymasını bu eserde tüm halkın bir anda yok oluşuyla ironik bir şekilde eleştirmektedir. Aynı konuda yazılmış diğer eserlerden bu romanı ayıran nokta ise genelde diğer romanlarda kaybolan tek bir şahıs olurken, İbrahim Nasrallah bu romanda tüm şehir halkını kaybolan taraf olarak göstermiştir. Romanda geriye dönüş ve bilinç akışı teknikleri çok sıkı kullanılmıştır.

“ *el-Melhât el-Filistîniyye* ” Üst Başlıklı Romanları

el-Melhât el-Filistîniyye, Arap dünyasında yazılmış en büyük dizi roman projesidir. İbrahim Nasrallah bu romanlarda 250 yıllık modern Filistin tarihini ve sürgündeki Filistin halkının trajedisini anlatmaktadır.

1. Tuyûru’l-Hazer

İlk olarak 1996 yılında 325 sayfa olarak yayımlanan bu eser, İbrahim Nasrallah’ın *el-Melhât el-Filistîniyye* adlı dizi roman projesinin ilk romanıdır.

Konu: Bu roman mülteci kamplarında yaşayan bir çocuğun, kuşları yakalayıp diğer çocukların tuzaklarına düşmemeleri için onlara dikkatli olmayı öğretmesini konu alır.

Özet: Romandaki olaylar 1948'den 1967'e kadarki zaman diliminde Amman'daki el-Vahdât mülteci kampında geçmektedir. Yine Amman'da Cebel Nezzâl, Cebel en-Nezîf ve Vâdi'r-Rimem ile Filistin'de Gazze, Halil ve Duheyşe romanda tüm ayrıntılarıyla zikredilen diğer gerçek mekânlardır.

Romanın kahramanı adı zikredilmeyen sadece “küçük” diye seslenilen bu çocuktur. Diğer şahsiyetler ise onun annesi Âişe, babası, teyzesi Meryem, komşuları Ummu Halîl ile kızı Hannûn, arkadaşı Halîl, Fuâd, Su'ûd eş-Şîrânî ve Ebû Muhammed'dir.

Değerlendirme: İbrahim Nasrallah bu saf çocukluğun arka planında ölüm, mahrumiyet, sefalet, yasaklar, özgürlüklerin kısıtlanması ve vatana dönme umudu gibi konular bağlamında diasporadaki Filistin halkının mülteci kamplarında yaşadığı trajediyi anlatmaya çalışmıştır. Arap halklarının, yaşadıklarından ibret alıp Filistin dramına neden olan hataların tekrarlanmaması için uyanık ve tedbirli olmaları gerektiği mesajı verilir.

Nasrallah bu romanında geriye dönüş, ileri sıçrayış, iç monolog, diyalog ve iç gözlem gibi birkaç anlatı tekniğini başarılı bir şekilde kullanmaktadır. Olaylar bazen bilge bir anlatıcının bazen de küçük çocuğun dilinden aktarılmaktadır. Roman kahramanının daha anne karnındayken etrafında olan bitenlere vakıf olması ve vaktinden evvel doğmaya karar vermesi gibi fantastik örnekler görülmektedir. Romanın sonu ise açık ve belirsiz bir şekilde bitmiştir.

Bu esere kendisi de el-Vahdât mülteci kampında doğup büyümüş birisi olan yazarın yalnızca çocukluğunu ele aldığı otobiyografik bir roman da denebilir.

2. Tıflu'l-Mimhât

İlk olarak 2000 yılında 282 sayfa olarak yayımlanan bu eser, İbrahim Nasrallah'ın *el-Melhât el-Filistîniyye* projesinin ikinci romanıdır.

Konu: İbrahim Nasrallah bu romanda Yirminci yüzyılın başlarından 1948 Nekbe yılına kadar ki süreçte Filistin tarihini ele almaktadır.

Özet: Olaylar romanın kahramanı Fu'âd'ın etrafında şekillenmektedir. Yazar Fu'âd'ın hayatını her biri kendi içinde başka bölümlere ayrılan beş bölümde ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Fu'âd, Ürdün'de olduğu tahmin edilen küçük bir köyde yaşamaktadır. Aile içindeki fertlerin ve köydeki diğer ailelerin birbirleriyle ilişkileri ve köy hayatı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Her şey Fu'âd'ın dört yaşında evin çatısından düşmesine rağmen hiçbir yara almadan mucizevî bir şekilde hayatta kalmasıyla başlar. Fu'âd yakışıklı, eğitilmiş ve gizemli bir karakterdir. Silahlı kuvvetlere girdikten sonra hızla yükselir ve sonunda Ülkenin Efendisi'nin sarayına muhafız olur. İngilizler'in komutasındaki kurtuluş güçlerine katılarak Filistin halkını İsrail işgalinden kurtarmaya gider. Savaşın en şiddetli olduğu bir zamanda direnişçilerin ellerindeki tüm silahları toplarlar. Savaşı kaybetmelerine ve halkı tüm tepkisine rağmen Ülkenin Efendisi onları muzaffer olmuş gibi karşılar.

Diğer karakterler ise er Yakûb, Atâ çavuş, Sa'de, ülkenin Efendisi, Esad Bîk, İngiliz Albay Grigory ve hayali şahsiyet Fu'âd'ın dayısı'dır.

Romanda adı geçen diğer mekânlar ise Filistin'de bulunan Deyr Yâsîn ve Taberiyye'dir.

Değerlendirme: Bu eser tarihî bir romandır. Nitekim yazara göre tarih aynı zamanda gelecek demektir. Bu sebepten yıllar geçse de yeni nesillerin zihninde Filistin'in örtülü tarihinin yer etmesi ve canlı kalması için bu eser mükemmel bir üslupla kaleme alınmıştır.¹⁵

Bu roman ilk basımından sonra Ürdün'de yasaklanmıştır. Ancak Arap yazarların bu karara gösterdiği büyük tepkiden sonra bu yasak kalkmıştır.¹⁶

¹⁵ Bin Hûriye Fevziye, “ez-Zâkirâ ve't-Târîh fî Rivâyeti “Tıflu'l-Mimhâr””, **Muhammed Haydâr Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Cezayir, 2015, s. 64.

¹⁶ Nasrallâh, **a.g.e.**, s. 189.

3. Mücerrad 2 Fakat

1992 yılında 180 sayfa olarak yayımlanan bu eser sonraki baskılarında *el-Melhât el-Filistîniyye* dizi roman projesine dâhil edilmiştir. İngilizce ve İtalyanca'ya tercüme edilen bu eser, ayrıca İtalya'da tiyatroya uyarlanıp sahnelenmiştir.¹⁷ Türkçe'ye de *Karanlığın İçinde Filistin'in Siyah Güneşi* adıyla İngilizce'den tercüme edilmiştir.

Konu: 1948'ten 1996'ya kadar ki süreç içerisinde Filistin insanının hikâyesidir. Bu roman Filistin halkının maruz kaldığı ihtilal, işgal, savaş, ayaklanma, katliam, göç, sürgün, gurbet, açlık, yoksulluk ve ölümlere ışık tutmaktadır.

Özet: Romandaki 25 karakterin hiçbirinin adı zikredilmez. Roman bir Arap ülkesindeki büyük bir başarının kutlamasına davet edilen ana karakter ile arkadaşının birlikte yaptıkları uçak yolculuğuyla başlar. Daha sonra anlaşılacaktır ki, bu karakter, tüm roman boyunca arkadaşı diye aslında kendisiyle konuşmaktadır.

Romanda belli bir mekân ve zaman yoktur. Bunlar okurun tahminine bırakılmıştır. Olaylar birbiri içine geçmiştir. Romanın kahramanı uçak yolculuğu boyunca tüm hatıralarını çocukluğunu, tanık olduğu katliamı, çölde çalışmak için bir petrol ülkesine yolculuğunu ve bir Arap devletinde baskı altında yaşadığı günleri tek tek anımsar.

Annesi, babası, kız kardeşi ve tüm belde halkıyla siyonist çetelerin saldırısı ve kuşatması altındaki çocukluğunu hatırlar. Küçük kız kardeşi karnından yaralanmış ve kan kaybından ölmüştür. Annesi ise kızının ölümünü kabullenemediği için uyuduğunu iddia ederek defnedilmesine izin vermez. Bir başka hatıradan ise kendisini adı anılmayan bir katliamın tam ortasında bulur. Yine saldırı, kuşatma ve toplu infaz vardır. Bu bize *Sabra ve Şatilla* ile *Tel ez-Za'ter* Filistin kamplarındaki İsrail katliamını çağrıştırır. Bu saldırıda ölenler açılan toplu mezarlara kepçeyle götürülürken mucizevî bir şekilde hayatta kalmış olan kahramanın eli kopar.

¹⁷ (Çevrimiçi) <http://www.diwanalarab.com/spip.php?article10185#.XKbIpZgzblW>, 5 Nisan 2019.

Değerlendirme: İbrahim Nasrallah tüm Filistin trajedisini bu romanda 260 sahnede kesik kesik parçalar halinde panoramik bir sunumla anlatmaktadır. Katliamlarla dolu Filistin tarihini adı anılmayan bir katliamda kara mizah atmosferinde aktarır.

Bu eserde Filistin halkının trajedisi, gurbet ve yokluğu, hak ve kendini arayışı anlatılır. Eserin adından da anlaşıldığı gibi vatanlarından sürülen ve yersiz yurtsuz bırakılan bu insanlar bir hiç mesabesinde olup var olma ve kimliğini bulma mücadelesi vermektedirler. Bu sebepten yazar onların adlarını dahi zikretmez.

4. Zeytûnu’ş-Şevâri’i

2002 yılında 207 sayfa olarak yayımlanan bu eser, *el-Melhât el-Filistîniyye* projesinin dördüncü romanıdır.

Konu: Bu romanda İbrahim Nasrallah sürgündeki Filistin halkının 90’lı yıllara kadar mülteci kamplarında yaşadığı bir başka trajediye, kadına dönük cinsel saldırı ve tecavüz konusuna parmak basmıştır.

Özet: Romanın başkahramanı Selvâ’dır. Ebû Ekrem, Selvâ’nın amcası olup öz kardeşini öldürmüş, himayesinde kalan Selvâ’ya da tecavüz etmiştir. Amcasının tehditlerine rağmen Selvâ durumu okul müdiresine ve öğretmeni Zeyneb hanıma haber vermiştir. Zeyneb Hanım eğitimli, hikmetli, sabırlı ve öğrencileri tarafından çok sevilen bir bayandır. Selvâ’yı amcası ve onun gibilerin pençesinden kurtarmaya çabalamaktadır.

Zeyneb Hanım’ın eşi Alâuddin bir direnişçidir ve 1948 harbinde şehit olmuştur. Oğlu Eymen de babası gibi bir direnişçidir. Selvâ ile birbirlerini sevmektedirler. Ancak Eymen de şaibeli bir şekilde öldürülür. Bunun üzerine Selvâ amcasından kurtulmak için önüne çıkan ilk teklifi kabul ederek altmışlarında bir adamla evlenir. Ancak çok geçmeden bu adam da kaybolur ve Selvâ kaldığı evden kovulur. Selvâ yeniden amcasına dönmek zorunda kalır. Romanın sonunda Selvâ bir apartman katından kendini atarak intihar eder.

Romandaki diğer şahsiyetler ise başta Selvâ’nın acı öyküsünü yazmak isteyip sonra vazgeçen gazeteci Abdurahmân, Selvâ’nın ninesi, el-Hâc Abdulhamîd ile sürekli vatan türküleri söyleyen Hamîs ve Lînâ’dır.

Olaylar Selva'nın amcasının evi, kabristan, postane gibi kapalı ve açık mekânlarda geçmektedir. Romanda Filistin'den bazı mekânlar ve Hayfa da zikredilmiştir.

Değerlendirme: Bir kadının onuruna yapılan saldırı, vatana yapılan saldırı kadar kötü ve alçakçadır. Bu, son derece hassas toplumsal bir meseledir. Buna rağmen bilhassa erkek egemen toplumlarda tacize uğrayan kadın mağdur olduğu halde suçlanıp dışlanmakta ve hatta ailenin şerefi için infaz edilmektedir.

Romanda geriye dönüş, bilinç akışı, iç monolog ve diyalog teknikleri ustalıkla kullanılmıştır.

5. A' râs Âmine

2004 yılında 143 sayfa olarak yayımlanan bu eser, *el-Melhât el-Filistîniyye* projesinin beşinci romanı olup İngilizce'ye tercüme edilmiştir.

Konu: Bu romanda ikinci intifâda esnasında Ğazze'de işgal altındaki Filistinlilerin yaşadıkları sıkıntılar anlatılmaktadır.¹⁸

Özet: Roman her biri müstakil bir başlık taşıyan farklı bölümlerden oluşmaktadır. Romandaki ana karakterler Âmine ile Randa'dır. Randa babaları hapiste olduğu için anne ve babaannesiyile beraber yaşamakta olup, Lemîs adında ikiz kız kardeşi vardır. Bir süre sonra yan komşuları olan Âmine'nin eşi Cemâl şehid olur. Âmine oğlu Sâlih'i Lemîs'le evlendirmek için Randa'dan yardım ister.

Âmine ve Randa aynı zamanda dönüşümlü olarak kahraman-anlatıcı rolündedirler. Romanda Randa genellikle yaşanmakta olan olayları, Âmine ise başta Cemâl ile evliliği olmak üzere geçmişteki olayları anlatmaktadır. Böylece gündemde olan Lemîs ve Sâlih'in düğünü ile geçmişte yaşanan Âmine ve Cemâl'in düğünü paralel olarak anlatılır.

Romandaki yan karakterler ise Randa'nın ikiz kardeşi Lemîs, annesi, babaannesi Vasfiye, erkek kardeşleri Cevâd ve Selîm ile Âmine'nin kocası Cemâl, kardeşi Mustafâ ve babasıdır.

¹⁸ Bostancı, a.g.e., s.151-163.

Birbirlerine çok benzeyen Randa ve Lemîs zaman zaman birbirlerinin yerine de geçerler. Kimse iki kardeşi tam olarak ayırt edemez. Romanın sonunda kardeşlerden birisi evlerinin terasında İsraili bir keskin nişancı tarafından şehit edilir. Cesedi bulan kardeş, soranlara şehit olanın kim olduğunu söylemez. Roman boyunca devam eden bu belirsizlik roman sonunda da aydınlanmaz.

Değerlendirme: Bu eser, tüm Filistin vatanının ve binlerce şehidin hikâyesidir. Geçmişten bugüne isimler ve mekânlar değişse de Filistin halkının dramı ve acısı, bugün gibi sevinç taşıması beklenen bir günde bile hiç değişmemiştir.

Ana karakterlerin kadın olması dikkat çekicidir. Romanda kullanılan çift anlatıcı üslup okurun romanı anlamasını zorlaştırmaktadır.

Randa ve Âmine'nin birbirine bitişik evlerinin ve bahçelerinin yüzeysel bir tasviri dışında mekân tasvirlerine fazla yer verilmemiştir.

Nasrallah şiirsel bir dille eserini zenginleştirmiştir. Romanın cümleleri, serbest tarzda yazılmış bir şiirin mısraları izlenimini uyandırmaktadır. Fasih Arapça'nın kullanıldığı bu romanın diyalog bölümlerinde Ürdün-Filistin lehçesi tercih edilmiştir. Bu romanda geriye dönüş anlatı tekniği sıklıkla kullanılmıştır.

6. Tahte Şemsi'd-Duhâ

2004 yılında 183 sayfa olarak yayımlanan eser, *el-Melhât el-Filistîniyye* projesinin altıncı romanıdır.

Konu: Bu roman, Filistinli direnişçi Yâsîn el-Esmer'in işgal güçlerine karşı mücadelesini, hapsedilişini, vatanından sürgününü ve 25 yıl sonra tekrar Filistin'e dönüşünü anlatmaktadır.

Özet: On dokuz bölümden oluşan bu romanda olaylar, Oslo Antlaşması (1996) ve İkinci İntifada (2000) sonrası Batı Şeria bilhassa Ramallah'ta geçmektedir.

Romanın ana karakterlerinden Selîm Nasrî, kendi yazdığı ve yönettiği bir tiyatrodan Filistinli direnişçi Yâsîn el-Esmer'i canlandırır. Bu oyun halkın büyük beğenisini kazanır ve pek çok defa sahnelenir. Nasrî, bu şahsiyetle o kadar çok

bütünleşir ki Yâsîn el-Esmer'in gördüğü işkenceler sonucu yürüyüşünde meydana gelen aksamayı dahi taklit etmeye başlar.

Romanın kahramanı Yâsîn el-Esmer ise sürgün edilince önce Ürdün'e ardından Lübnan'daki Tel ez-Za'ter kampına geçmiştir. Oslo barış antlaşmasıyla Ramallah'a dönen Yâsîn'i halk büyük bir sevgiyle karşılar. Arka planda kalan Selîm, Yâsîn'i kıskanır ve yegâne kahraman olmak için onu öldürür.

Romandaki diğer karakterler ise gazeteci Verde, Necvâ, Nu'aym, Ümmü Velîd, Ebû Velîd ve Doktor ile çocuk karakterlerden Nemr ve Nu'mân'dır.

Değerlendirme: Bu eser, Oslo barış antlaşması sonrası Filistin gerçekliğini bize aktarmaktadır. İbrahim Nasrallah, birtakım çıkar hesaplarıyla kendi davasına ve dava arkadaşlarına ihanet edenlerin, işgal güçlerinin Filistin halkına verdiği zarardan daha büyük bir zarar verdiklerine işaret etmektedir.

7. Zmenu'l-Huyûli'l-Beydâ

2007 yılında 511 sayfa olarak yayımlanan eser, *el-Melhât el-Filistîniyye* projesinin yedinci romanıdır. Filistin işgalinin 60. yılında eş zamanlı olarak basılan bu roman, 2009 yılında Arabic Booker adıyla bilinen Uluslararası Arap Romanı Ödülü'nü kazanmıştır. İngilizce'ye de tercüme edilen bu eserin bir drama dizisine dönüştürülme gayreti ise sonuçsuz kalmıştır.¹⁹

Konu: Bu roman, önce Osmanlı idaresinde ardından İngiliz manda yönetiminde ve son olarak siyonistlerin işgali altında kalan Filistin halkının yetmiş yıllık tarihini ele almaktadır.

Özet: Romandaki olayların çoğu, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden 1948 Nekbe yılına kadarki süreçte Filistin'in Kudüs şehrine yakın el-Hâdiye isimli hayalî bir köyde geçmektedir. Bu sürece el-Hâdiye köyündeki el-Hâc Mahmûd ailesi üç nesil boyunca tanıklık edecektir. Bir tarafta köylüler ve toprak ağaları ile diğer tarafta Osmanlı yönetimi, İngilizler, siyonist yerleşimciler ve Arap liderler arasındaki sert çatışmalar aktarılmaktadır. Epik kurgulu bu roman her birine kitap adı verilen üç

¹⁹ (Çevrimiçi) <https://ara.reuters.com/article/internetNews/idARAKCN1IR0EV>, 7 Nisan 2019.

bölümden oluşmaktadır. *Rüzgâr* adlı birinci kitapta Osmanlının son dönemlerinde Filistin halkının yaşamı ele alınmaktadır. Bilhassa bu bölümde atlara önemli bir yer ayrılmıştır. *Toprak* adlı ikinci kitapta İngiliz manda yönetimi dönemi ve *İnsan* adlı son kitapta ise Siyonistlerin işgali anlatılır. Her bir kitap müstakil başlıkları olan ve birbirleriyle alakalı hikâyelerden oluşmaktadır.

Romanın kahramanı Hâlid, el-Hâc Mahmûd'un oğludur. Diğer karakterler ise el-Hâc Hâlid Mahmûd, Mahmûd el-Hâc Hâlid, Emel, Sümeyye el-Bermekî, Fâtıma, Mahmûd ve Nâcî ile İngiliz teğmen Edward Peterson'dır.

Romanda bir kısmı İsrail işgal güçleri tarafından yok edilmiş bir kısmı ise hala mevcut olan hakiki köy isimleri de zikredilmektedir. Adı geçen diğer mekânlar ise Yafa, Hayfa, Kudüs, Halil ve Gazze'dir.

Değerlendirme: Bu roman, vatan sınırları içinde ve dışında yaşadığı zorunlu göç ve sürgünler neticesinde umutsuzluk ve çaresizlik içinde kalan bir halkın hikâyesidir. Öyle bir halk ki artık kazanmak için değil kaybetmemek için savaşmaktadır.

Yazar kitabın başında romanda geçen isimlerin tümünün hayalî olduğunu belirtse de bazı kahramanların ve hainlerin isimleri tarihle ve Filistin hafızasıyla birebir örtüşmektedir.

Atların Arap insanının hayatındaki yeri, onla olan güçlü bağı bu romanda öne çıkmaktadır. Araplarca insanın iyisi ve hayırlısı hep asil bir ata benzetilmiştir. Romanın kahramanı Hâlid'in güvercin gibi beyaz olduğu için Hamâme adını verdiği bir atı vardır. Sanki bu romanda beyaz at asâleti, güzelliği, vefası ve cesareti ile Filistin insanını sembolize etmektedir.

Yazarın, el-Hâdiye köyü için hayalî bir isim seçmesi bu mücadelenin küçük bir köyle sınırlandırılmaması için olabilir. Sanki Filistin'de her köy ve şehir bir el-Hâdiye'dir.

Romanda Filistin halkının günlük hayatı, gelenek görenekleri, kültür ve medeniyetleri son derece ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Sanki Nasrallah, Filistin için dillendirilen 'halksız bir toprak' yalanına Filistin halkının bu topraklardaki köklü ve asil geçmişinin anlatımıyla cevap vermektedir.

Yazar bu eseri hazırlarken yirmi yıldır derlediği sözlü tarihten ve kişisel tanıklıklardan çok istifade etmiştir. Dolayısıyla kitabın sonunda bu süreçte yoluna hafızalarıyla ışık tutan Filistinli ve Arap yazarların eserlerini zikrederek özel bir teşekkürde bulunmuştur.

Yine romanın sonunda *Lisânu'l-'Arab* sözlüğünden *el-Melhât* kelimesinin anlamlarına dair bir bölüm bulunmaktadır.

Eser Filistin halk türküleri, atasözleri ve gelenekleri ile zenginleştirilmiştir. Olaylar son derece akıcı, şiirsel bir dil ve fotoğrafik gerçeklikle öykülenmiştir.

8. Kanâdîlu Meliki'l-Celîl

2011 yılında 559 sayfa olarak yayımlanan eser, *el-Melhât el-Filistîniyye* projesinin sekizinci romanıdır. İngilizce ve Danca'ya tercüme edilen bu eser 2012 yılında *Arabic Booker* adıyla bilinen *Uluslararası Arap Romanı Ödülü*'ne layık görülmüştür.

Konu: Bu roman, 1689-1775 yılları arasında Zâhir el-Ömer ez-Zeydânî'nin²⁰ (1690-1775) Osmanlı yönetimine karşı ayaklanarak Filistin'de ilk siyasî ve millî yapıyı oluşturma ve ilk bağımsız Arap devletini kurma çabasını anlatmaktadır.

Özet: Romanın kahramanı Zâhir el-Ömer, Filistin köy ve şehirlerini birleştirir Mısır ve Şam'a kadar uzanan bir devlet kurar ama hayallerini tamamlayamadan ordu komutanı Denkilizli'nin ihaneti sonucu öldürülür. Romandaki diğer önemli şahsiyetler Necme, Bişr ve Nefise'dir. Konu Filistin, Suriye, Ürdün, Mısır, Lübnan ve İstanbul gibi farklı şehirlerde geçmektedir.

Değerlendirme: Bu roman İbrahim Nasrallah'ın ilk tarihi romanıdır. Roman boyunca sevgi, ölüm, kader, tabiatla ilişki gibi sorulara cevaplar aranmaktadır. Zâhir el-Ömer'in yaşam hakkı, adalet, özgürlük ve şeref gibi değerleri nasıl anladığı ele alınmaktadır. Bu ilk Arap devleti, içinde barındırdığı pek çok farklı inanç ve fikir gruplarına gösterdiği hoşgörü, verdiği güven ve veraset sistemini reddetmesi ile bugünkü

²⁰ Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XLIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 90-91.

Arap devlet ve yönetim anlayışından hayli uzaktır. Bu sebepten İbrahim Nasrallah bu yapıyı bir model devlet olarak çok önemsemektedir.

9. Ervâhu Kilimanjaro

2015 yılında 383 sayfa olarak yayımlanan eser, *el-Melhât el-Filistîniyye* projesinin dokuzuncu romanıdır.

Konu: Bu roman, Tanzanya’da bulunan ve dünyanın dördüncü en yüksek zirvesi olan Kilimanjaro dağına tırmanmak için dört farklı kıtadan gelen bir grup kişinin, her türlü zorluğa rağmen zirveye ulaşmalarını anlatmaktadır.

Özet: Bu romanda farklı meslek, inanç ve düşüncelere sahip ama bir şekilde Filistin’le bağlantılı olan kişilerin Kilimanjaro zirvesine tırmanış öyküsü anlatılmaktadır. Mekân bir Afrika ülkesi olan Tanzanya’dır. Tanzanya Afrika ülkeleri içinde sömürüye karşı özgürlüğünü kazanan ilk ülkedir. Dünyanın en yüksek zirvelerinden birisi olan Kilimanjaro dağına tırmanılmaktadır. Altı gün sürecek bu tırmanışta her biri farklı ve zorlu iklim özelliklerine sahip beş bölge aşılacaktır. Havanın iyi olduğu günlerde sıcaklık sıfırın altında eksi 19 derecedir.

Romanın ana kahramanları İsrail saldırıları sonucu sakat kalan Nûra ve Yûsuf’tur. Nûra Filistin’in Nablus şehrinden, Yûsuf ise Gazze’den. İkisi de protez bacaklarına rağmen bu zirveye tırmanarak tüm dünyaya İsrail’in iradelerini kıramadığını göstermek istemektedirler.

Diğer karakterler ise bu çocuklara destek ve yardım için katılan gönüllülerdir. Tanzanyalı futbolcu Soul, Amerikalı yazar Herry, Lübnanlı kameraman Emil, Filipinli olup Newyork’ta bir bankada çalışan Jesika, Suudi Arabistan’lı üniversite öğrencisi Necât, Filistin asıllı Ürdünlü ev hanımı Sevsen, Filistin asıllı Mısırlı Sihâm, kendisini Filistin davasına adanmış Amerikalı gazeteci John, bu projenin mimarı profesyonel dağcı Rîmâ ve daha sonra gruptan ayrılacak olan Filistinli iş adamı Cibril’dir.

Bir diğer karakter ise aslen Filistinli olup Kanada’da yaşayan doktor Ervâ hanımdır. Filistin’in Halil şehrinde İsrail askerlerinin saldırıları sonucu yaralanan veya sakat kalan çocukları tedavi etmektedir. Romanın başında grupta olduğu sanılan ancak

sonunda olmadığı anlaşılan Ğassân ise Siyonist yerleşimcilerin Halîl'deki evlerinde çıkardığı bir yangında gözünü ve elini kaybetmiştir. Daha acısı küçük kız kardeşi bu olayda yanarak can vermiştir. Ğassân, Ervâ hanımın tedavi ettiği çocuklardan birisidir. İşgal güçlerinin evlerine el koymasına engel olmak için bu yolculuğa katılamamıştır. Tüm tırmanış boyunca Ğassân, Ervâ hanımın hayalinde beraberinde olacaktır.

Romandaki tüm karakterler son derece asil ve yüce hedeflerle zirveye ulaşmak istemişken, başkalarının acılarından faydalanan ve çıkar çevrelerinin omuzlarında yükselen Cibrîl, kendi reklamını yapmak gibi ucuz hesaplar peşindedir. Onun dışında herkes hem kendi zirvesine hem de Kilimanjaro'nun zirvesine ulaşp Filistin bayrağını dalgalandıracaklardır.

Değerlendirme: İbrahim Nasrallah bu romana *“Her insanın kendi ruhunda tırmanması gereken bir zirvesi vardır. Hangi zirveye tırmanırsa tırmansın kendi içindeki tırmanışı gerçekleştirmedikçe daima dipte kalır.”*²¹ sözleriyle başlar. İnsan ruhundaki yükseliş de tüm zorluklarıyla bir dağı tırmanmak gibidir. Bu romandaki zirveye varma çabası hem hakiki hem de mecâzi anlamlar içermektedir. Herkesin kendi içindeki zirveye yani hedeflerine ve hayallerine ulaşması için korku, endişe, kin, öfke ve nefret, pişmanlık gibi duygulardan, geçmişin yüklerinden ve geleceğin kaygılarından kurtulması gerekmektedir.

Bu eser, İbrahim Nasrallah'ın bizzat yaşadığı bir tecrübesinin tarihi kaydının tutulmasıdır. Romandaki her bir bölüme ay ve gün kaydı düşülerek başlık verilmiştir. Nasrallah Arap dünyasında Kalimanjaro zirvesine çıkan ilk yazar, bu öykünün gerçek kahramanları Yasmîn ve Mu'tasım da Filistinli ilk çocuklardır. Bu roman İsrail saldırıları sonucu sakat kalan Filistinli gençlerin cesaret, irade ve kahramanlığını ortaya koymaktadır. Sanki zirveye doğru atılan her adım Filistinli çocukların özgürlüğe doğru attıkları bir adımdır. Bu tırmanış, asıl sakatlığın beden sakatlığı değil irade ve azmin sakatlanması olduğunu başta İsrail olmak üzere tüm dünyaya bir ilandır.

Ayrıca romanda geriye dönüş ve iç konuşma teknikleri ustalıkla kullanılmıştır.

²¹ İbrâhim Nasrallâh, Ervâhu Kilimanjaro, Katar, Dâru Blumzberî, 2015.

“Sülâsiyyetü 'l-Ecrâs”

Bu üçleme, İbrahim Nasrallah'ın son yayımlanan kitaplarıdır. Tezimiz tamamlandığı ve inceleme imkânımız olmadığı için bu romanları kısaca özetlemekle yetineceğiz.

10. Zılâlu'l-Mefâtih

2019 yılında 142 sayfa olarak yayımlanan bu eserde İbrahim Nasrallah, bir Filistinli kadının Siyonist bir subayla mücadelesi üzerinden vatan, sürgün ve parçalanmışlık gibi duyguları işler.

11. Sîratu 'Ayn

2019 yılında 166 sayfa olarak yayımlanan bu eserde İbrahim Nasrallah, Filistinli öncü fotoğrafçı Kerîme 'Abbûd'un (1893-1940) hayatını anlatmaktadır. 'Abbûd, kadına dönük gelenekçi bakış açısını kırmış ve kadın hakları ve özgürlükler için mücadele etmiştir. Sadece erkeklerin yaptığı bir işi, fotoğrafçılığı meslek edinen ilk Filistinli kadındır. Aynı zamanda bu romanda, Kerîme 'Abbûd'un yaşadığı dönemde, İngiliz sömürsünün ailesi ve Filistin halkı üzerindeki yıkımı da ele alınmıştır.

12. Debbâbetu Tahte Şecerati 'Îdi'l-Mîlâd

2019 yılında 510 sayfa olarak yayımlanan bu romanda olaylar, Beyt Sâhûr, Beyt Lahm, Kudüs ve Filistin'in diğer şehirlerinde geçmektedir. İbrahim Nasrallah bu romanda, Birinci Dünya Savaşı'ndan ilk intifadaya kadar ki 75 yıllık bir süreci işlemektedir. Bilhassa Hristiyanların, Filistin davasındaki rolü ve Beyt Sâhûr halkının birinci intifadaya sivil isyanla verdiği destek anlatılmaktadır.

“ eř-Şurufât ” Üst Başlıklı Romanları

İbrahim Nasrallah, bu romanlarında toplumun her katmanında görülen yozlaşmayı, bireyin otoriteyle çatışmasını, Arap insanının buhranlarını, kadına dönük cinsel taciz ve namus cinayetleri gibi sosyal problemleri ele almış ve bunlara çözümler aramıştır.

1. Şurfetu’l-Hezeyân

Bu eser İbrahim Nasrallah’ın *el-Melhât el-Filistîniyye* projesinin paralelinde devam eden *eř-Şurufât* roman dizisinin ilk kitabıdır. İlk defa 2005 yılında 206 sayfa olarak yayımlanmıştır. Bu roman İngilizce’ye tercüme edilmiştir.

Konu: Bu roman özgürlüklerin baskı altına alındığı hatta yok edilmeye çalışıldığı bir dünyada zorba yönetimlerin ve çıkar çevrelerinin bilhassa Arap halkına karşı katı uygulamaları ve insan hakları ihlallerini konu edinmektedir.

Özet: Bu eserde Arap insanının Körfez savaşıyla başlayıp, Filistin trajedisiyle devam eden ve 11 Eylül saldırıları ve Irak’ın işgaliyle son bulan bir süreçte kendisine, değerlerine nasıl yabancılaştırıldığı anlatılmaktadır.

Olaylar romanın kahramanı Raşîd en-Nimr’in etrafında gelişir. Hayalini kurduğu basın merkezindeki yeni işi onun için bir kâbusun başlangıcıdır. Son derece iyimser, romantik, şiire ve bilgiye düşkün bir karakterken; kendisini önce işine sonra çevresine ve en son karısı ve çocuklarına yabancı, soğuk ve uzak bulur. Kapalı, pragmatist ve korkak bir kişiliğe dönüşür. Basın merkezinde iki görevi vardır. Birincisi gerçekleri çarpıtmak, saklamak ve yalan yanlış bir şekilde halka aktarmak; diğeri ise binanın çatısına bilhassa ülkenin batısının resmini çekmek için gazetecilerin çıkmasına engel olmaktır. Ülkedeki tüm serçelerin ölü ya da diri yakalanıp sorumlulara teslim edilmesi kampanyasına o da katılır. Önceden çok sevmesine rağmen yüksek balkonuna konan serçeleri yakalamaya ve öldürmeye çalışır. Ama sonunda serçeleri bir bir avlayan şahin kuşuna ve otoriteye bağlılıklarını ispat için tüm şehri kafeslerle dolduran halka rağmen serçeler kazanır.

Romandaki bir diğerkarakter Raşîd'in komşusu sosyal bilimler profesördür. Bu şahsiyet, Arap dünyasındaki baskıcı yönetimlerin sebep olduğu insan hakları ihlallerini akademik bir dille savunan entelektüel kesimi temsil etmektedir.

Değerlendirme: İbrahim Nasrallah bu eserinde New York'taki ikiz kulelere yapılan saldırının akabinde demokrasi, özgürlük ve adâlet yalanlarıyla Arap dünyasının nasıl paramparça edildiğini, yakılıp yıkıldığını ve insan haklarının nasıl ayaklar altına alındığını kara mizah tekniğiyle anlatır.

Yazar, kavgalar, savaşlar ve ekonomik krizlerle dolu bir çağda kimliğini ve güvenliğini arayan ama bulamayan insanın hayatını ayrıntılarıyla resmeder. Tüm insanlığı sarsan kareler; Ebû Ğureyb hapishanesindeki üstüste yığılmış çıplak insan kütlesi, Filistin direnişinin sembolü Hanzala, ikinci intifâda başlarında Gazze'de tüm dünyanın gözü önünde şehid edilen masum çocuk Muhammed ed-Durra bir bir okurun önüne getirilir.

Bu romanda televizyon programlarının aile yapısını dolayısıyla toplumu parçalayan özelliğine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda Raşîd'in ailesiyle ilişkileri son derece kopuktur. Onları bir araya getiren ne bir hayal ne de bir hedef vardır. Herkes kendi halinde ve yalnız kendini düşünmektedir. Kızı bile babasını kaderiyle baş başa bırakır.

İnsanoğlu açık ve kapalı tüm hapishanelerden bir gün kurtulacak, ayaklar altına alınan onurunu yükseltecek, yok ve ölü sayılırken varlığını ispatlayacak ve kukla değil kendi olacaktır.

2. Şurfetu Raculi's-Selc

2009 yılında 287 sayfa olarak yayımlanan bu roman *eş-Şurufât* roman dizisinin ikinci kitabıdır.

Konu: Bu eserde baskıcı Arap yönetimlerin toplumu fert fert nasıl yok etmeye çalıştığı, insanların hiçbir tesiri olmayan ve hiçbir bağlılığı bulunmayan kişiliklere nasıl dönüştürüldüğü anlatılmaktadır.

Özet: Romanın kahramanı Behcet Habîb sıradan bir insan olup basit hayalleri vardır. Kronik korkular taşımaktadır. Aslında bu karakter baskı ve tehdidin yaygın olduğu diktatör rejimlerle yönetilen toplumlardaki sindirilmiş ve korkutulmuş vatandaşın ruh halini yansıtmaktadır.

Diğer karakterler ise Behcet'in karısı Cemîle ve annesi, Abdullatîf, Râşide, bakan ve sekreteri, dedektif ve güvenlik görevlisidir.

Bu roman, her biri kendi içinde alt başlıklara ayrılan üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yazarın, diğer bölümlerdeyse roman kahramanının kendi dilinden Behcet Habîb anlatılmaktadır.

Değerlendirme: Romanın her bölümü bir diğerini bazen tamamlamakta, bazen eleştirmekte bazen de reddetmektedir. Romandaki karakterler birbirlerinin aynasıdır. Sürrealist sahnelere yer verilen bu eserde kara mizah teknikleri kullanılmıştır.

3. Şurfetu'l-Âr

2010 yılında 237 sayfa olarak yayımlanan bu eser, *eş-Şurufât* roman dizisinin üçüncü kitabıdır.

Konu: Bu romanda İbrahim Nasrallah genelde Arap toplumlarında özelde ise Ürdün'de yaşanan namus cinayetlerini ele almaktadır.

Özet: Dört ana bölüme ayrılan bu romanda her bölüm kendi içinde birçok fasıldan oluşmaktadır. Romanın kahramanı Ebû Emîn'in kızı Menâr'dır. Olaylar Ebû Emîn'in ailesi etrafında gelişir.

Diğer şahsiyetler Menâr'ın annesi ve üç erkek kardeşi Emîn, Abdurraûf ve Enver'dir. Ayrıca Yûnus, Nebîle, İsâm, Ümmü Temâm, subay, polis ve kadın mahkûmlar da diğer karakterlerdir.

Romandaki olaylar kitabın sonunda Menâr'ın yolladığı mektupta düşülen tarihe bakılırsa 2001 yılında geçmektedir.

Romanda geçen mekânlar Ebû Emîn'in evi, komşusu, Ürdün caddeleri, alışveriş merkezi, sinema, üniversite, hapishane, Yûnus'un evi, muayenehane ve mahkemedir.

Evin büyük kardeşi Emîn, eğitim ve iş hayatındaki başarısızlıklarıyla ailesinin tüm umutlarını suya düşürür. Ailenin tek kız çocuğu Menâr ise babasının hayallerini gerçekleştirir. Üniversiteyi tamamlar ve sosyal danışman olur. Ancak kardeşi Emîn yüzünden Yûnus'un tuzağına düşer ve tecavüze uğrar. Menâr'a ne ailesi ne de toplumu sahip çıkar. Sonunda Emîn ailenin namusunu temizlemek adına Menâr'ı öldürür.

Değerlendirme: İbrahim Nasrallah son derece hassas ve endişe verici bu toplumsal meseleyi büyük bir cesaretle ve farklı bir üslupla ele almaktadır. Malesef mağdur taraf olduğu halde hem aileleri hem de toplumları tarafından suçlanan ve mahkûm edilen yine kadındır. Yazar bu cinayetlere ve altında yatan cehalete çözüm aramaktadır. Çok eşlilik, kızların eğitimi, kadının yeri, adet ve gelenekler, her çeşidiyle fesat, sağlık hizmetleri ve kürtaj yazarın bu romanda ele aldığı diğer sosyal problemlerdir.

Nasrallah kitabın başında bu eseri namus cinayetlerine kurban giden kadınlara adadığını belirtir. Ardından Arap dünyasında öldürülen kadınların sayısını verir.

Diyaloglarda Ürdün lehçesinin kullanılması okuyucuda romanın gerçekliği hissini uyandırmaktadır. Romanda tekrar tekniğine pek çok kez rastlanılır. Bazı cümlelerin farklı yerlerde ama farklı bağlamlarda aynen tekrarlanması romanın başı, ortası ve sonu arasında bir bağ kurmaktadır.

4. Şurfetu'l-Hâviye

2013 yılında 333 sayfa olarak yayımlanan bu eser *eş-Şurufât* roman dizisinin dördüncü kitabıdır.

Konu: Bu roman Arap ülkelerindeki demokratik değişimlere şahit olan seksenli yılların sonundan 2010 yılında başlayan ve Arap baharı olarak adlandırılan süreç kadarki Arap insanını ele alır.

Özet: Romanın kahramanları bakanlık yapan Selmân Bek, onun karısı avukat Diyânâ hanım ve üniversite hocası Kerîm Bey'dir.

Selmân Bek kendi mevkiini, servetini arttırmak için kullanan fırsatçı ve diktatör bir karakterdir. Kerîm Bey ise bir akademisyene hiç yakışmayan bir ahlakla kız

öğrencilerini taciz etmektedir. Bu sebepten üniversiteden atılır. Selmân Bek bu taciz hikâyelerini yazıp kendisine vermesi karşılığında ona destek olacaktır. Selmân Bek bunları eğlence malzemesi olarak görüp arkadaşlarına anlatmaktadır. Diyâna hanım ise başkalarının haklarını savunurken kendi hakkını koruyamayan bir avukattır. Selmân Bek, Kerîm Bey'in maceralarının geride kaldığını sanırken karısıyla ve üniversitedeki kızıyla da bu çirkinliklere devam ettiğini öğrenir. Bunun üzerine Kerîm Bey'i öldürmeye karar verir.

Bir diğer karakter ise Kerîm Bey'i sınavlarda başarılı olmak için kandıran Nuhâ'dır.

Romanın sonunda Tunus'ta başlayan ayaklanmalar karşısında Selmân Bek süreci lehine işletmek için yedi önemli şahsiyetle yönetime karşı bayrak kaldırır. Tarihte pek çok kahramanlığa şahit olmuş vatansever birinden aynen Kerîm Bey'den istediği gibi hayat hikâyesini yazmasını ister. İlerde bunları kendi hikâyesiymiş gibi sahiplenecektir.

Değerlendirme: İbrahim Nasrallah mesuliyet bilincinden yoksun bu üç karakter üzerinden hürriyet, adalet ve eğitimi temsil eden dışı parlak ama içi kof yapıları ironik bir dille eleştirmektedir.

Arap baharı adı verilen süreçte, mevcut iktidarların özde kayda değer bir değişiklik yapmadan, şekilde hızlı bir değişime gitme yanıltmacasına dikkat çekilmektedir. Her çeşidiyle sosyal, siyasî ve ekonomik yapıdaki bozulma uzun ve derin diyaloglarla irdelenmiştir.

5. Şurfetu'l-Firdevs

2014 yılında 175 sayfa olarak yayımlanan bu eser *eş-Şurufât* roman dizisinin dördüncü kitabıdır.

Konu: Bu roman insanın varoluşunu anlamlandırma çabasını ele alır. Otoriteye karşı çıkmanın meşruiyetine dair sorgulamalar içerir.

Özet: Romanın kahramanı bir hava yolu şirketinde çalışan Hayât isimli güzel bir genç kızdır. Amman'da yaşamaktadır. Dünyâ ise onun tek arkadaşıdır. Hayât, müşterilerinden olan Enes Bey'le evlenmeye karar verir ve Firdevs apartmanının yedinci

katındaki lüks bir daireyi kiralamak ister. Kiralayacağı daireye Enes'i getirmesiyle tüm mutluluğu kâbusa dönüşür. Apartmanın kapıcısı İdrîs Bey dairenin sahibi Kâsım Bey'in talimatıyla onları daireden kovar. Hayât ve Enes ikinci kattaki kötü daireyi kiralamaya razı olurlar. Ama talihsizlikler Hayât'ın peşini bırakmaz. 'Benden başkasının olmayacaksın' yazılı tehdit mektupları alır. Bu süreçte Enes komşu ülkeden dönerken şaibeli bir trafik kazasında ölür. Bir süre sonra Hayât çehresinin, pek de güzel olmayan Dünyâ'yla değiştiğini farkeder. Dünyâ yedinci kata taşınmış Kâsım Bey'in sevgilisi ve tehdit mektuplarını ulaştıran casusu olmuştur. Dünyâ, Kâsım Bey'in isteğine razı olması için Hayât'ı ikna etmeye çalışır. Hayât çok derin bir hüznün yaşarken bir doktorla tanışır. Doktorun verdiği destekle Kâsım Bey'le mücadelesine devam eder. Sonunda kâbuslarından kurtulur, kendi çehresine ve güzelliğine yeniden kavuşur.

Değerlendirme: Bu roman Necîb Mahfuz'un *Cebelâvî Sokağı'nın Çocukları* romanına kurgu ve karakterler açısından çok benzemektedir. Ancak bu romanda kadın karakterler ön plandadır. Olaylar gerçekle hayal, rasyonel ile irrasyonel, olağan ile olağandışı öğelerin iç içe girmesiyle gizemli bir havada ve sembolik bir dille sunulmaktadır.

Romandaki herkesin hayatını kontrol edip şekillendiren Kâsım karakteri otoriter yönetimleri sembolize etmektedir. Diktatör de siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel planda tüm ipleri elinde tutmakta ve tüm rolleri dilediğince dağıtmaktadır. Biz aynaları olmayan insanlar bize çizilen resimler ve rollerle mi yetineceğiz yoksa aynaya bakıp kendi gerçekliğimizle buluşup kendi kaderimizi mi belirleyeceğiz? Bu romanda bu soruya yanıt aranmaktadır. İnsanoğlunun özgürlüğünü kazanması için ise her zaman bir ümit vardır.

6. Harbu'l-Kelb es-Sâniye

Bu eser İbrahim Nasrallah'ın *eş-Şurufât* adlı dizi roman projesinin altıncı ve son romanıdır. 2016 yılında 343 sayfa olarak yayımlanan bu eser, 2018 yılında *Arabic Booker* adıyla bilinen *Uluslararası Arap Romanı Ödülü*'ne layık görülmüştür.

Konu: Teknolojinin çok ilerlediği bir zamanda bir kişi sattığı köpeğin kalan bedelini temin edemeyince Birinci Köpek Savaşı başlar, yüzbinlerce insan ölür, hayatta kalanlarsa bir tutsak gibi kalelere hapsedilir.

Özet: Olayların hangi yıllarda ve nerede geçtiği belirtilmemiş ancak olaylar günlerin kısa, gecelerin uzun olduğu, tabiatın son derece tahrip edildiği, teknolojininse çok ilerlediği bir gelecekte yaşanır. Hikâyenin nerede geçtiği belirtilmese de Arap ülkelerinden birinde olduğu anlaşılmaktadır.

Teknoloji baş döndüren bir şekilde ilerlerken insanlık bir o kadar gerilemiştir. Bir kişinin sattığı köpeğin kalan bedelini temin edememesi gibi basit bir meseleden Birinci Köpek Savaşı patlamış ve yüzbinlerce insan ölmüştür. Bunun üzerine kaleler kurulmuş ve insanlar nefes alışverişlerine kadar bu kalelerde kontrol edilmeye başlanmıştır. Geçmiş konuşmak ise yasaklanmıştır. Yönetenler kendi kaleleri içinde sadece kendi menfaatlerini düşünmektedirler. İnsanlar ve insânî değerler ise birer kurbandır.

Romanın kahramanı Râşid, bu yönetime karşı çıktığı için tutuklanır, hapse atılır ve işkence görür ama inancından taviz vermez. Ancak hapisten çıkınca yeni bir hayat kurmaya karar verir. Kaledeki subaylardan birisinin güzel kız kardeşi Selâm ile evlenir. Subay'la çalışmaya başlar. Sunduğu projeler çok başarılıdır ve büyük kazanç elde eder.

Kopyalama teknolojisinin çok ilerlediği bu gelecekte, Râşid sevgilisi olan sekreterine karısının yüzünü kopyalatır. Ancak bu çılgınlık bir salgın hastalık gibi yayılır ve Râşid kendisinin de kopyaları olduğunu öğrenir. Râşid'in komşusu er-Râşid el-Cevvî bu kopyalardan birisidir. Râşid bunu kabullenemez ve komşusunu öldürmeye karar verir. Ancak kalede kopyalama çılgınlığının neden olduğu kaosla herkes birbirini öldürmeye başlar. Râşid yakalanır ama kendisinin gerçek Râşid olduğuna inandıramaz ve öldürülür.

Romandaki diğer karakterler ise Râşid'in genel müdürü ve şoförüdür.

Değerlendirme: Hep tarihi olayları aktarmasına aşina olduğumuz İbrahim Nasrallah bu defa okuru geleceğe götürmektedir. İnsanoğlu sadece geçmişe bakarak değil geleceği düşünerek de ibret ve tedbir almalıdır. İnsanoğlunun ne kendinden farklı

olana ne de kendine benzeyene tahammülü vardır. Sanki bu roman “O halde insan ne ister?” sorusunu sormaktadır.

Bu roman fantastik ve bilim-kurgu türünde bir eserdir. Kara mizah üslubuyla yazılmıştır. Sade bir dil kullanılsa da olayların nasıl ve niçin olduğunu anlamak okur açısından kolay değildir.

3.2.2. Şiirleri

Edebiyata ilk olarak ortaokulda hocasına yazdığı bir şiirle başlayan İbrahim Nasrallah’ın romanlarına paralel olarak kaleme aldığı 21 şiir koleksiyonu bulunmaktadır. Pek çok ödüle layık görülen bu eserlerden bazıları İngilizce, İtalyanca ve Almanca başta olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir.

1. el-Huyûl ‘ala Meşârifi’l-Medîne

Dâru’ş-Şurûk li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘ tarafından 1980 yılında 88 sayfa olarak yayımlanmıştır. İbrahim Nasrallah’ın ilk şiir koleksiyondur.

2. el-Matar fi’d-Dâhil

Dâru’ş-Şurûk li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘ tarafından 1982 yılında 104 sayfa olarak yayımlanmıştır. Bu koleksiyon İngilizce’ye tercüme edilmiştir.

3. Nu’mân Yesteriddu Levnehû

Dâru’ş-Şurûk li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘ tarafından 1984 yılında 104 sayfa olarak yayımlanmıştır. Bu eserinde İbrahim Nasrallah okura, insani yönünü ön plana çıkardığı korkuları ve hayalleri olan bir Filistinli şahsiyet sunmaktadır. Yazara göre vatanından uzakta olan geçici bir mekândadır ve daima vatana dönme özlemi taşır.

4. el-Hıvâr el-Ehîr Kable Makteli'l-'Usfûr Bidekâik

Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzî' tarafından 1984 yılında 94 sayfa olarak yayımlanmıştır. İbrahim Nasrallah bu koleksiyonunu İsrail'e karşı düzenlenen Askalan operasyonunda şehid olan Cemâl ile esir oldukları halde uluslararası hukuka aykırı olarak hunharca katledilen Mecdî ve Subhî'ye ithaf etmiştir. Bu koleksiyon Almanca'ya tercüme edilmiştir.

5. el-Fetâ en-Nehr ve'l-Cenerâl

Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzî' tarafından 1987 yılında 310 sayfa olarak yayımlanmıştır. Uzun bir epik şiiirdir. İbrahim Nasrallah her eserinde görmeye alıştığımız Filistin gerçekliği, ayrılık ve sürgün gibi temaları işlemektedir.

6. 'Avâsifu'l-Kalb

Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzî' tarafından 1989 yılında 200 sayfa olarak yayımlanmıştır.

7. Hatab Ahdar

Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzî' tarafından 1991 yılında 208 sayfa olarak yayımlanmıştır. İbrahim Nasrallah bu koleksiyonunda siyasetle sosyolojiyi birleştirmiştir.

8. Fadîhatu's-Sa'leb

Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzî' tarafından 1993 yılında 74 sayfa olarak yayımlanmıştır. İki uzun şiir içermektedir. Bu eserinde İbrahim Nasrallah, Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı ilk ziyarete dair izlenimlerini aktarmaktadır. Sürgündeki Filistin halkıyla ABD'deki zenci topluluğu arasında pek çok benzerlik bulmaktadır.

9. el-A‘mâl eş-Şi‘riyye

el-Müessese el-‘Arabiyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr tarafından 1995 yılında 635 sayfa olarak yayımlanmıştır. Modern Arap şiirine yeni bir soluk katan İbrahim Nasrallah’ın şiirlerine bakıldığında birbirini tamamlayan bir bütünlük içinde olduğu görülür. Bu sebepten yazarın bir şiirini anlamak için başka bir veya birkaç şiiriyle birlikte okumak gerekmektedir.

10. Şurufâtü’l-Harîf

el-Müessese el-‘Arabiyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr tarafından 1997 yılında 211 sayfa olarak yayımlanmıştır. İbrahim Nasrallah’ın ‘*Avâsifu’l-Kalb* adlı koleksiyonunun ikincisi kabul edilir. Bu koleksiyon İtalyanca’ya tercüme edilmiştir.

11. Kitâbu’l-Mevt ve’l-Mevtâ

el-Müessese el-‘Arabiyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr tarafından 1998 yılında 119 sayfa olarak yayımlanmıştır. ‘*Avâsifu’l-Kalb* adlı koleksiyonunun üçüncüsü kabul edilir. İbrahim Nasrallah bu koleksiyonunda ölüme, hurâfe ve efsanelerden uzak farklı ve gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşır. Ölüm ruhları toplayan bir varlık, ölümlere başka bir dünyada yaşayanlar demektir. Canavar olan ölüm değil, savaşların katliamların sebebi insandır. Bir başka açıdansa ölüm aslında sömürünün ta kendisidir. İrade, istek, hayal ve mücadele ruhunun kaybedilmesidir.

12. Bismi’l-Üm ve’l-İbn

ed-Dâr el-Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn tarafından 1999 yılında 126 sayfa olarak yayımlanmıştır. Bu koleksiyon 44 şiir içermektedir. Bismi’l-Üm ve Bismi’l-İbn olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İbrahim Nasrallah kendi annesinin şiirsel bir biyografisini yazmıştır. Annesi şahsında tüm Filistin annelerini anlatmaktadır. Her birinin vatana dönmek tek hayalidir. Bu sebepten sürgünün tüm kasvetine rağmen Filistin kadını hatıralarını korumuş ve canlı tutmuştur.

13. Merâye'l-Melâike

el-Müessese el-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr tarafından 2001 yılında 183 sayfa olarak yayımlanmıştır. Ğazze'deki evlerine düşen bir bomba neticesinde dört aylıkken şehid olan Îmân Haccû adlı küçük kızın kurgu hayat hikâyesini konu alır. Bu koleksiyon İtalyanca'ya tercüme edilmiştir.

14. Hucretu'n-Nây

el-Müessese el-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr tarafından 2007 yılında 174 sayfa olarak yayımlanmıştır. '*Avâsifu'l-Kalb* adlı koleksiyonun dördüncüsü kabul edilir. İçinde 160 kısa şiir bulunmaktadır. Ömrünün sonbaharında kaleme aldığı üç bölümden oluşan bu eserinde İbrahim Nasrallah, sonbahar ve aşk temalarını işlemiştir.

15. Lev Ennenî Kuntu Maystrû

ed-Dâr el-Arabiyye li'l-Ulûm Nâşirûn tarafından 2009 yılında 248 sayfa olarak yayımlanmıştır. Varlık ve sürgün üzerine sorgulamalar içerir. İnsani değerlerin yok oluşu, vatan özlemi, gurbet acısını ele alır.

16. Ahvâlu'l-Cenerâl

ed-Dâr el-Arabiyye li'l-Ulûm Nâşirûn tarafından 2011 yılında 190 sayfa olarak yayımlanmıştır. 12 uzun şiir içermektedir. Bu eser bugünün gerçekliği ile modern tarih arasındaki ilişkinin bir vesikasıdır. Klasik epik şiir özelliklerini aşan bir çalışmadır.

17. ‘Avdetu’l-Yasmîn ilâ Ehlihî Sâlimen

ed-Dâr el-Arabiyye li’l-Ulûm Nâşirûn tarafından 2011 yılında 191 sayfa olarak yayımlanmıştır. İbrahim Nasrallah’ın ‘Avâsifu’l-Kalb, Şurfetu’l-Harîf, Kitâbu’l-Mevt ve’l-Mevtâ ve Hucretu’n-Nây koleksiyonlarından derleme beş yüz kısa şiir içermektedir. Nasrallah kısa şiirlerinde pek çok hikmet ve mana barındıran düşünce limanlarında seyreder.

18. ‘Alâ Hayti Nûr... Hunâ Beyne Leyleyn

ed-Dâr el-Arabiyye li’l-Ulûm Nâşirûn tarafından 2012 yılında 258 sayfa olarak yayımlanmıştır. İçerisinde 80 şiir bulunduran bu koleksiyon insanî ve millî pek çok sorgulama içermektedir. Yazara göre Kral ve ailesi kendilerini bu vatana ait görmemektedirler. Bilakis tüm vatan onların malıdır. Kralın nazarında halkın isyanı sözde var olan huzur havasını bozan bir kuru gürültüden ibarettir.

19. el-Hub Şerîr

ed-Dâr el-Arabiyye li’l-Ulûm Nâşirûn tarafından 2017 yılında 209 sayfa olarak yayımlanmıştır. Dört bölümde esaret ve özgürlük ikileminde farklı aşk hikâyelerinin anlatıldığı bu eser İbrahim Nasrallah’ın son şiir koleksiyonudur. Aşk kimi zaman ılık bir meltem gibi huzur verir, kimi zamansa soğuk bir fırtına gibi acımasızdır.

3.2.3. Diğer Eserleri

Çocuk Kitapları:

1. Sabâhu’l-Hayr yâ Atfâl (Şiir) (1983)
2. Eşyâ Tayyibe Nusemmîha el-Vatan (Şiir) (1984)

Otobiyografi / Hatırat:

1. Ekal min ‘Aduv Ekser min Sadîk: es-Sîra et-Tâira (2006)

Sinema ve Edebiyat Eleştirileri:

1. Hezâimu'l-Muntasırîn ...es-Sînema beyne Hurriyeti'l-'İbda ve Mantıkî's-Sûk (2000)
2. Kitâbât Cebrâ İbrâhim Cebrâ fi'l-Fen et-Teşkîlî (2000)
3. Divânî- Şi'ru Ahmed Hilmî Abdilbâkî (2002)
4. Suverü'l-Vücûd es-Sînemâ Teteemmel (2008)

3.2.4. Tercüme Edilen Eserleri

Romanları

1. Berârî'l-Hummâ: İngilizce, İtalyanca, Danca, İbranice
2. Mücerrad 2 Fakat: İngilizce, İtalyanca, Türkçe
3. Tuyûru'l-Hazer: İngilizce
4. Zemenu'l-Huyûli'l-Beyda: İngilizce
5. Kanâdîlu Meliki'l-Celîl: İngilizce, Danca
6. Ervâhu Kilîmanjaro: İngilizce
7. Şurfetu'l-Hezeyân: İngilizce
8. Harbu'l-Kelb es-Sâniye: Farsça

Şiir Kitapları

1. Şurfetu'l-Harîf: İtalyanca
2. Merâye'l-Melâike: İtalyanca
3. el-Hıvâr el-Ehîr Kable Makteli'l-'Usfûr Bidekâik: Almanca
4. el-Matar fi'd-Dâhil: İngilizce

Ayrıca İbrahim Nasrallah'ın şiirlerinden bazı seçkiler Rusça, Hollandaca, Fransızca ve Türkçe'ye de çevrilmiştir.

3.3. İbrahim Nasrallah'ın Edebî Kişiliği

Edebiyat dünyasına önce şair olarak adım atan İbrahim Nasrallah duygu, düşünce ve fikirlerini şiirle tam olarak ifade edemediğini düşünerek romana yönelmiştir. İlk şiir koleksiyonu olan *el-Huyûl ala Meşârifi'l-Medîne*'yi 1980 yılında, ilk romanı *Berâri'l-Hummâ*'yı ise 1985 yılında yayımlamıştır. *el-Emvâc el-Berriyye* ise yazarın ikinci romanıdır. Yazar bu iki romanının ardından çok fazla ara vermeden *'Av ve Mucerrad 2 Fakat* adlı eserlerini de yayımlayarak roman yazarlığına güçlü bir başlangıç yapmıştır.²² 1978 yılında Filistin'e yaptığı ilk ziyarette köyünün İsrail tarafından yıkılıp silah fabrikasına çevrildiğini görmesi Nasrallâh'ın yazı hayatında derin izler bırakacaktır.²³

İbrahim Nasrallah Arap dünyasında en çok okunan ve tesir uyandıran yazarlardan birisidir. Bugüne kadar 21 şiir kitabı, 22 romanı ve 2 çocuk kitabı yayımlanmıştır. Bunların dışında edebiyat, eleştiri, otobiyografi ve sanat konulu 5 eseri daha bulunmaktadır. Ayrıca Ürdün ve Filistinli halk türküleri ekiplerine 40'tan fazla ezgi yazmıştır.²⁴

İbrahim Nasrallah, 250 yıllık Modern Filistin tarihini, her biri birbirinden bağımsız bir dizi roman şeklinde kaleme almıştır. *el-Melhât el-Filistîniyye* olarak adlandırılan bu proje çerçevesinde oniki romanı yayımlanmıştır.

eş-Şurufât ise bir diğer dizi roman projesidir. Yine bu proje kapsamında altı kitabı basılan Nasrallah ve eserleri hakkında pek çok inceleme yapılmıştır. Gerek Arap gerek yabancı birçok üniversitede yüksek lisans ve doktora çalışmalarına konu olan yazarın eserlerinin bazıları İngilizce, Almanca, İtalyanca, Fransızca, Farsça, Hollandaca, Rusça ve Danca'ya çevrilmiştir. Yazarın Türkçe'de *Karanlığın İçinde Filistin'in Siyah*

²² Ahmet Bostancı, "İbrahim Nasrallah'ın Hayatı, Eserleri ve Ağrâs Âmine Adlı Romanının İncelenmesi", s. 154.

²³ İbrâhim Nasrallâh, *es-Sîra et-Tâira*, Amman, el-Müessese el-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2006, s. 148.

²⁴ A.e., s. 184.

Güneşi adıyla İngilizce'den çevrilen bir romanı ve şiirlerinden bazı seçkiler bulunmaktadır.

Fas'ın başkenti Ribat'ta 1985 yılında düzenlenen *Arap Yazarlar Birliği Konferansı*, Kahire'de 1998 yılında düzenlenen *Arap Romanı Konferansı* ve Bahreyn'de 1999 yılında düzenlenen *Turfe bin el-'Abd Konferansı* gibi Arap dünyası içinde ve dışında pek çok konferans, şiir festivali ve organizasyona katılmıştır.²⁵

3.4. İbrahim Nasrallah'ın Etkilendiği Yazarlar

İbrâhim Nasrallah'ın yokluğu en derinden yaşadığı el-Vahdât mülteci kampındaki bir çadır okulda, toprağın üstünde, dört-beş çocuğa bir kitabın düştüğü çocukluk yıllarından itibaren en büyük hayali kendisine ait bir kitabının olmasıydı. Belki de bu sebepten okumaya çok düşküncüydü. Bu çocukluk yıllarından öğretmen okuluna devam ettiği ve halk kütüphanesinden ilk defa faydalandığı günlere kadar düşünce dünyasını şekillendiren pek çok yazar olmuştur.²⁶ Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1. Victor Hugo (1802-1885) :

Büyük Fransız düşünür ve yazardır. Babası, Napolyon'un (1804-1814) ordularında subaydı. Latin edebiyatıyla ilgili sağlam bir eğitim gördü. Hukuk Fakültesi'ne girdi. 1816'dan sonra edebiyata yöneldi. XI. Louis (1461-1483) dönemini anlatan romanı *Notre Dame'ın Kamburu* ile edebiyat dünyasındaki yerini sağlamlaştırdı. 1851'deki hükümet darbesinden sonra III. Napolyon iktidara gelince Brüksel'e kaçtı. Sürgün yaşamı 1870'teki cumhuriyete kadar sürdü. 1852-1855 sürgün yıllarında İngiltere'de kaldı. Eserlerinin çoğunu sürgün döneminde yazdı. Ünlü romanı *Sefiller*'i 1862'de yayımladı. Şiir, tiyatro ve roman türlerinde eserler verdi. Romantizm akımının

²⁵ Yusuf Bekkâr, *Mubdi'ûn ve Mubdi'ât*, Amman, Dâru Ezmine li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2015, s. 10.

²⁶ Feyrûz Mecdî Nemr Şahrûr, "el-Müsekkaf el-Beynî fi'l-Haleti'l-Filistîniyye: İbrâhim Nasrallâh Numûzecen", *Birzeit Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Filistin, 2016, s. 47.

ilkelerini belirledi. Tabiat, aşk, vatan sevgisi ve özgürlük temalı şiirler yazdı. Fransızca'da yeni bir nazım sanatının temellerini attı.²⁷

2. Jean Paul Sartre (1905-1908) :

Ünlü Fransız yazar ve düşünürdür. Babasını küçük yaşta kaybedince Sarbonne Üniversitesi'nde Almanca profesörü olan dedesi tarafından yetiştirildi. Kişinin özgürlüğünü savunan Varoluşçu felsefenin temel ilkelerini ortaya koydu. Roman ve oyunlarının yanı sıra felsefe eserleriyle de tanındı. *Bulantı* adlı romanı ve *Duvar* adlı hikâyesiyle büyük bir ün kazandı.²⁸

3. Emile François Zola (1840-1902) :

Dünya edebiyatının en ünlü yazarlarından birisidir. Eserlerinde Fransız toplumunun sorunlarını ayrıntılı bir şekilde dile getirdi ve 1880'de edebiyata yeni giren natüralizm akımına öncülük etti. Zola, baskılardan dolayı Fransa'yı terkedip bir süre Londra'da yaşamak zorunda kaldı. Doğal ve gerçekçi bir tarzla, hayatın zorluklarından bahsettiği *Nana*, *Germinal* ve *Meyhane* en tanınmış romanlarıdır.²⁹

4. Fiodor Mihailoviç Dostoyevski (1821-1881) :

Ünlü Rus yazar ve düşünürdür. Çocukluğundan itibaren edebiyatla ilgilendi. Karamzin, Puşkin, Balzac ve Goethe gibi yazarları okudu. Çar'a karşı mücadele veren genç devrimcilerle işbirliği yaptığı için 1849'ta ölüm cezasına çarptırıldı. Son anda cezası Sibirya'da dört yıl kürek mahkûmiyetine çevrildi. *Suç ve Ceza*, *Kumarbaz* ve *Budala* gibi romanlarıyla ün kazandı. *Karamazof Kardeşler*'i ölümüne üç ay kala tamamladı.³⁰

²⁷ Ali İhsan Kolcu, **Batı Edebiyatı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003, s. 140-141.

²⁸ **A.e.**, s. 223.

²⁹ **A.e.**, s. 174.

³⁰ **A.e.**, s. 368-369.

5. Necîb Mahfûz (1911-2006) :

Nobel edebiyat ödülü sahibi Mısırlı yazardır. 1934'te Kahire Üniversitesi'nin Felsefe Bölümü'nü bitirdikten sonra aynı alanda yüksek lisans yapmaya başladı. 1954'te Kültür Bakanlığı'nda Sinema Eserlerini İnceleme Dairesi başkanı, ardından sinemadan sorumlu danışman oldu ve 1971'de emekliliğine kadar bu görevi sürdürdü. Daha sonra el-Ehrâm gazetesinde köşe yazarlığı yapmaya, kısa hikâye ve roman yazmaya devam etti. Tarihi roman yazımından gerçekçi roman tarzına yöneldi ve *Midak Sokağı*'ni yazdı. *Cebelâvi Sokağı'nın Çocukları* adlı eseri Arap ve İslam dünyasında büyük tepkilere sebep oldu. Ortadoğu'nun Balzac'ı olarak tanındı. Eserleri Türkçe'ye en çok çevrilen Arap yazardır.³¹

6. Ğassan Kenefâni (1936-1972) :

Filistin'in Akka şehrinde dünyaya gelen yazar, 1948'deki Deyr Yasin katliamından sonra ailesiyle Lübnan'a göç etti. Şam'da öğrenimini tamamlayınca Kuveyt'te öğretmenlik yaptı. Daha sonra Beyrut'a giden yazar çeşitli gazetelerde çalıştı. Halk cephesinin resmi sözcüsü olan yazar Beyrut'ta şehit edildi. *12 Nolu Yatağın Ölümü* ve *Güneşteki Adamlar* en önemli romanlarıdır.³²

7. Muhammed Abdülhalîm Abdullâh (1913-1970) :

Mısır'da bir çiftçinin oğlu olarak dünyaya geldi. Daru'l-Ulum fakültesinde öğrenim gördü. Kahire Dil Kurumu'nda çalıştı. *Yitik* ve *Sonbahar Güneşi* romanları ile *Başkanın Oğlu* ve *Güneş Battıktan Sonra* hikâyeleri ödül aldı. Eserleri İngilizce, Fransızca, Almanca ve Farsça'ya tercüme edildi. İlk romanı *İbrîşim* veya *Hayret Edilecek Aşk* ancak öldükten sonra yayımlandı.³³

³¹ Ahmet Kazım Ürün, **Modern Arap Edebiyatı**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2015, s. 81-85.

³² A.e., s. 123.

³³ A.e., s. 91-92.

8. İhsân Abdülkuddûs (1919-1990) :

Mısır'ın en üretken ve meşhur yazarlarından birisidir. Anne ve babası tiyatro sanatçısıdır. Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni tamamladı. Annesinin çıkarttığı dergide yazı işleri müdürü, annesinin ölümünden sonra da bu derginin sahibi oldu. Önemli gazetelerde yönetim kurulu başkanlığı yaptı. Çok sayıda hikâye ve roman yazdı. *Ben Özgür Bir Bayanım, Kapalı Yol ve Kalbim Cebimde Değil* eserlerinden birkaçıdır.³⁴

9. Abdurrahmân eş-Şerkâvî (1920-1987) :

Mısır'da kültürlü bir ailede dünyaya geldi. Hukuk öğrenimi gördü. Bakanlıkta müfettiş ve bazı dergilerde yöneticilik görevlerinde bulundu. Hayatının sonuna kadar el-Ehrâm gazetesinde yazarlık yaptı. 1984 yılında edebiyat dalında devlet takdir ödülüne layık görüldü. 1985 yılında birinci derece bilim ve sanat nişanı aldı. Roman, şiir ve tiyatro türlerinde pek çok eser kaleme aldı. *Boş Kalpler, Çiftçi, Kavga Yeri ve Küçük Düşler* eserlerinden bazılarıdır.³⁵

10. Semîra Azzâm (1927-1967) :

Filistinli yazar, yayıncı ve tercümandır. Akka şehrinde dünyaya geldi. Öğretmen olarak çalıştı. 1948 Arap-İsrail savaşından sonra eşi ve ailesiyle Lübnan'a göç etti. Kıbrıs ve Irak'ta radyoculuk yaptı. Bu sırada hikâyelerini yazmaya devam etti. *Küçük Şeyler, Büyük Gölge, Saat ve İnsan* yazarın kaleme aldığı eserlerdir.³⁶

3.5. İbrahim Nasrallah'ın Aldığı Ödüller³⁷

³⁴ A.e., s. 95.

³⁵ A.e., s. 96.

³⁶ Kâmil es-Sevâfirî, *el-Edebu'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir fî Filistîn (1860-1960)*, Kahire, Dârü'l-Me'ârif, s. 377-379.

³⁷ Abdullah Berîmî, "İbrâhim Nasrallâh el-Edeb Tenkiye li'z-Zâkira ve Ensine li't-Târîh", *Mevsûatu Ebhâs ve Dirâsât fi'l-Edebi'l-Filistîniyyi'l-Hadîs*, No:4, 2014, s. 6-7.

İbrahim Nasrallah'ın roman ve şiirleri pek çok ödüle layık görüldü. Bunlardan en önemlileri;

1. 'Arâr Şiir Ödülü, 1991.
2. Teysîr Sebûl Roman Ödülü, 1994.
3. Sultân el-'Uveys Arap Şiiri Ödülü, 1997.³⁸
4. Arabic Booker, Uluslararası Arap Romanı Ödülü, 2009.
5. Arabic Booker, Uluslararası Arap Romanı Ödülü, 2012.
6. Kudüs Kültür ve Yaratıcılık Ödülü, 2012.
7. Katara Arap Romanı Ödülü, 2016.
8. Arabic Booker, Uluslararası Arap Romanı Ödülü, 2018.³⁹

³⁸ Bekkâr, **a.g.e., a.y.**

³⁹(Çevrimiçi)

<http://www.kataranovels.com/novelist/%D8%A5%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%D9%8A%D9%85-%D9%86%D8%B5%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87/>, 15 Nisan 2019.

3.6. İbrahim Nasrallah'ın Modern Arap Edebiyatındaki Yeri

İbrahim Nasrallah, Filistin'in 1948 yılında İsrail tarafından işgaliyle köyleri tamamen yıkılıp silah fabrikasına çevrilen bir ailenin en büyük çocuğu olarak el-Vahdât mülteci kampında dünyaya gelir.⁴⁰ Çocukluğundan beri en büyük hayali kendine ait bir kitabın olmasıdır. Mülteci kampının çadırlardan son derece basit evlere dönüştüğü zamanlarda bile okullarında bir kütüphane hiç olmamıştır. Nasrallah'a göre sanki birileri Filistinlileri vatanlarından kopardıkları gibi geçmişlerinden ve hatta geleceklerinden de koparmak istemektedir.⁴¹

İbrahim Nasrallah'ın kültürel kimliğinin oluşumunda sürgünü bizzat görmemiş olsa da sonuçlarını ve acılarını yaşadığı bu kamp hayatının önemli bir yeri vardır. Bu dönemde *İbrâhim Tûkân*'ın şiirlerinden çok etkilenir. İlk şiirini henüz ortaokuldayken, çok sert bulduğu Arapça öğretmenini eleştirmek için yazar. Ancak öğretmenin *Kara Eylül*⁴² iç savaşında evine düşen bir füzeyle şehit olmasına çok üzülür ve ona bir mersiye kaleme alır.⁴³ Bu şekilde edebiyat dünyasına şiirle adım atan Nasrallah'ın ileride çok önemli bir yazar olacağına inanan okul arkadaşları ilk koleksiyonu olan *el-Huyûl alâ Meşârifî 'l-Medîne*'yi (1980) kendi paralarıyla bastırmışlardır.⁴⁴

İlk olarak mülteci kampında ardından ikinci sürgünü olarak gördüğü Suudi Arabistan'da yaşadığı yokluk, yalnızlık ve acıların yazar olmaya karar vermesinde payı büyüktür. Şiir ve romana dair gerçek tecrübesi öğretmen olarak çalışmaya gittiği Suudi Arabistan'da başlar. Pek çok şeyi kaybettiğini sandığı bu yolculuktan birçok kazanımla dönen Nasrallah, otobiyografik tarzda bir eser olan ilk romanı *Berârî 'l-Hummâ*'yı 1981'de kaleme alır. Ancak 1985'te yayımlanacak olan bu romanda, Suudi Arabistan'ın

⁴⁰ İbrâhim Nasrallâh, *Ekal min 'Aduv Ekser min Sadîk: es-Sîra et-Tâira*, Beyrut, ed-Dâr el-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, 2012, s. 148.

⁴¹ Şahrûr, *a.g.e.*, s. 47.

⁴² 1970 Eylül ayı Arap tarihinde Kara Eylül olarak adlandırılır. Filistinlilerin Ürdün'e sürülmesi ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Ürdün'de etkinliğini arttırması Ürdün Kralı Hüseyin'i rahatsız etti. Yaşanan olaylar sonrasında binlerce kişi öldü. Silahlı çatışmalar FKÖ'nün ve Filistinlilerin 1971'de Lübnan'a sürülmesine kadar devam etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989, s. 294-296.

⁴³ A.e., s. 48.

⁴⁴ Nasrallâh, *a.g.e.*, s. 91.

güneyinde dünyadan tamamıyla soyutlanmış bir bölge olan *Kunfuze* köyünde yaşadığı iki yıllık öğretmenlik tecrübesini anlatmaktadır.⁴⁵ Yayımlandığında çok büyük yankı uyandıran bu eserle roman yazarlığına güçlü bir giriş yapar. Yine bu süreçte en uzun şiirlerinden olan *Ahlâmu Karyetin Hayye* şiirini yazar.⁴⁶

İbrahim Nasrallah'ın, işgal altındaki Filistin'e 1987 yazında yaptığı ilk ziyaretten sonra yazdığı *el-Emvâc el-Berriyye* (1989) adlı romanı çoğu edebiyat eleştirmenine göre birinci intifadanın habercisidir.⁴⁷ Entellektüel bireyin otoriter rejimle ilişkisini konu alması bakımından Arap romanında bir ilk kabul edilen 'Av romanı (1990) ile Nasrallah roman türünde artık kendi yeteneklerine, bakış açısına ve sanatsal donanımlarına güvenen birisidir.

David Ben Gurion'un⁴⁸ (1886-1973) Filistinli büyüklerin ölümüyle yeni neslin her şeyi unutacağını iddia etmesi İbrahim Nasrallah'ı dehşete düşürür. “*Yazmadıklarımız düşmanlarımızın olur.*” diyerek *el-Melhât el-Filistîniyye* projesine bir sorumluluk bilinciyle başlar. Nasrallah'a göre söz, bir siyonistin kurşunundan daha tesirlidir. Filistine dair yazmak sadece bir coğrafi mekânı ve tarihi anlatmak değil Filistin insanının varlığını ispatlamaktır.⁴⁹

250 yıllık Filistin tarihinin yeni nesillerce bilinmesi ve yıllar geçse de hafızalarda canlı kalması için 1996'da başlanılan ve 23 yıl süren bu proje, Arap dünyasında yayımlanmış en büyük dizi roman projesidir.⁵⁰ İbrahim Nasrallah bu kapsamda, son olarak yayımlanan *Sülâsiyyetu'l-Ecrâs* (2019) üçlemesi ile toplamda 12 roman yazar. Filistin halkının yaşantısını ve acılarını ele alan bu romanların her biri karakterleri, kurgusu ve geçtiği zaman dilimi ile birbirinden bağımsızdır. Bu projenin ilk romanı olup el-Vahdât mülteci kampındaki Filistinlilerin dramını anlattığı *Tuyûru'l-Hazer*'in (1996) basımı bir dönem yasaklanmış ancak Arap yazarların ve Ürdün halkının gösterdiği

⁴⁵ Nasrallâh, **Berâril-Hummâ**, Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li'l-‘Ulûm Nâşirûn, 2015, s. 11.

⁴⁶ Nasrallâh, **es-Sîra et-Tâira**, s. 70-77.

⁴⁷ Süleymân el-Ezra‘î, **er-Rivâye el-Cedîde fi'l-Ürdün**, s. 189-200.

⁴⁸ İsrail'in ilk başbakanı ve ikinci savunma bakanıdır.

⁴⁹ Şahrûr, **a.g.e.**, s. 49; Sumeyye 'İsâm İbrâhîm Vâdî, *Cedeliyyetu'l-Hayâ ve'l-Mevt fi Rivâyâti Ğassân Kenefânî ve İbrâhîm Nasrallâh*, **İslam Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazze, 2017, s. 16.

⁵⁰ Bin Huriye Fevziye, “ez-Zâkira ve't-Târih fi Rivâyeti “Tıflu'l-Mimhat””, s. 64.

büyük tepki sonrasında basımı serbest bırakılmıştır.⁵¹ Türkçe'ye *Karanlığın İçinde Filistin'in Siyah Güneşi* adıyla İngilizce'den tercüme edilen *Mucered 2 Fekat* romanında, İbrahim Nasrallah tüm Filistin trajedisini 260 sahnede panoramik bir sunumla anlatmaktadır. Bu romanda katliamlarla dolu Filistin tarihini adı anılmayan bir katliamda kara mizah atmosferinde kaleme alır. Önce Osmanlı sonra İngiliz mandası ve en son Siyonist işgali altındaki Filistin'in yetmiş yıllık tarihini anlattığı *Zemenu'l-Huyûli'l-Beydâ* (2007) adlı romanı ile Zâhir Ömer ez-Zeydânî'nin Filistin bölgesinde kurduğu ilk bağımsız Arap devletini konu alan *Kanâdîlu Meliki'l-Celîl* (2011) adlı romanı Nasrallah'a *Uluslararası Arap Romanı Ödülü*'nü kazandırır (2009).⁵²

İbrahim Nasrallah bilhassa *A'râsu Âmine* (2004) ve *Tahte Şemsi'd-Duhâ* (2004) adlı romanlarında Filistin insanını, sosyal yaşantısını ve çevresini sanki görür gibi en ince ayrıntılarıyla ve başarıyla aktarır.⁵³ Dolayısıyla Filistinli yazarların kendisi hakkında “*Sanki aramızda yaşıyor gibi yazıyor.*” sözleri, Nasrallah için övgülerin en büyüğüdür. Ona göre Filistin, onu görmüş olsun olmasın her Filistinlinin içindedir.⁵⁴

Buna paralel olarak devam eden bir diğer roman projesiyse *eş-Şurufât*'tır. Nasrallah bu çalışmasında sosyal problemleri ve toplumun her tabakasında meydana gelen yozlaşmayı farklı balkonlardan bakarak kritik eder. 2018'de *Uluslararası Arap Romanı Ödülü*'nü kazanan *Harbu'l-Kelb es-Sâniye* (2016) bu projenin altıncı ve son romanıdır. Bilim kurgu ve fantastik roman kategorisine giren bu eserde insanlığın öteki olana değil artık kendine benzeyene dahi tahammül edemediği bir gelecekte, son derece komik ve saçma nedenlerden ortaya çıkan ve dünyayı felakete götüren savaşları alaylı bir dille eleştirir.

⁵¹ Nasrallâh, **a.g.e.**, s. 189.

⁵² İhâb Muhammed, “Muğteribu'r-Rûh ve Âbiru'l-Ecnâs İbrâhîm Nasrallâh”, (Çevrimiçi) <https://www.tahrirnews.com/posts/885475/%D8%A5%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%D9%8A%D9%85+%D9%86%D8%B5%D8%B1%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87+%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%8A%D8%A9+%D8%AD%D8%B1%D8%A8+%D8%A7%D9%84%D9%83%D9%84%D8%A8+%D8%A7%D9%84%D8%AB%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%A9+%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%88%D9%83%D8%B1>

12 Mayıs 2019.

⁵³ Nasrallâh, **a.g.e.**, s. 147-150.

⁵⁴ İhâb Muhammed, **a.g.e.**, **a.y.**

İbrahim Nasrallah, seksenli yılların ikinci yarısından itibaren şiir tecrübesinde epik şiire yönelir. Bu tarzda kaleme aldığı en önemli koleksiyonları *el-Hivâr el-Ehîr Kable Makteli'l- 'Usfûr bi Dekâik* (1984), *el-Fetâ en-Nehr ve'l-Cenerâl* (1987), ölümü farklı pencelerden ele aldığı *Kitâbu'l-Mevt ve'l-Mevtâ* (1998)⁵⁵, *Fadîhatu's-Sa'leb* (1993) ve bunların dışında yazdığı toplamda 21 koleksiyonla Arap edebiyat dünyasında büyük etki bırakır.⁵⁶ *Bismi'l-Üm ve'l-İbn* (1999) yazarın annesini anlattığı biyografik bir çalışmadır. *el-Hub Şerîr* (2017) ise Nasrallah'ın en son yayımlanan şiir koleksiyonudur. Şiirleri birçok dile çevrilen İbrahim Nasrallah *Ürdünlü Yazarlar Birliği*, *'Arâr* (1991), *Sultân el- 'Uveys* (1997) ve *Kudüs Kültür ve Yaratıcılık* (2012) şiir ödüllerine layık görülmüştür.

Başta *Belednâ* grubu olmak üzere Ürdün ve Filistinli pek çok gruba kırktan fazla şarkı sözü kaleme alır. Festivallerde okuduğu bazı şiirleri onun gazetede işini kaybetmesine ve yurt dışına çıkma yasağı almasına neden olmuşsa da gelen ciddi tepkiler neticesinde bu yasaklar kalkar.⁵⁷

İbrahim Nasrallah'ın romancılığı post modern roman kategorisinde değerlendirilmektedir. *Berâri'l-Hummâ* (1985) ve *Şurfetu'l-Hezeyân* (2005) romanlarında modernizmden post modernizme kaydığı görülmektedir.⁵⁸ O her yapıtına farklı bir özellik ve yenilik kazandırarak eserlerinde dinamik bir yapı oluşturmaktadır. Bu sebepten klasik edebiyata alışmış bir okurun Nasrallah'ın romanlarını ilk okuyuşta çözümlemesi kolay değildir. Yazar, doğrusal değil dairesel bir zaman ve mekân kurgusu içinde olayları aktarır. Çok katmanlı bir anlatım biçimi kullanarak sonu açık ve belirsiz romanlar yazar.⁵⁹

Büyük davaları olanların, kendilerini ifade edebilmeleri için yüksek teknik ve sanatlar kullanmaları gerektiğine inanan Nasrallah, vatanını müdafaa yolunda yazar olmanın yanında fotoğraf sanatçısı, ressam ve eleştirmen olarak farklı donanımlar

⁵⁵ Sümeyye 'İsâm İbrâhîm Vâdî, **a.g.e., a.y.**

⁵⁶ İhâb Muhammed, **a.g.e., a.y.**

⁵⁷ Nasrallâh, **a.g.e.**, s. 186.

⁵⁸ Emel Abdullâh Ali Milkâvî, "et-Tekniyyât es-Sînemâiyye fî Rivâyeti İbrâhîm Nasrallâh", **Yermük Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ürdün, 2010, s. 32.

⁵⁹ Sümeyye 'İsâm İbrâhîm Vâdî, **a.g.e., a.y.**

kuşanır.⁶⁰ Görsel sanatların edebiyatla yarıştığı bu çağda montaj, kamera, fotoğraflama ve geriye dönüş gibi sinema ve tiyatro tekniklerini eserlerinde ustaca kullanır. Sinematografik anlatı üslubuyla kaleme aldığı romanları sanki beyaz perdeye aktarılmak için yazılan edebî birer senaryodur. *el-Emvâc el-Berîyye* romanı buna örnek olarak verilebilir.⁶¹ Nasıl ki sinema edebiyat teknikleri kullanıyorsa, edebiyatın da sinema tekniklerinden faydalanması gerektiği kanaatindedir.⁶²

Eserlerini fasih bir Arapçayla yazan İbrahim Nasrallah, diyaloglarda Ürdün ve Filistin lehçelerini kullanarak okurda romanın gerçekliği hissini arttırmaktadır. Romanlarını şiirler ve halk türküleriyle zenginleştirir.

Kendisine eserleri hakkında bazı okur ve eleştirmenlerin “*Bu başlıkta ya da şu sahnede ne kastetmiştiniz?*” tarzında bir soru yöneltilmesini doğru bulmamaktadır. Ona göre roman ve her türden sanatsal çalışma demokratik olmalıdır. Herkes benim anladığım gibi anlasın demek Nasrallah’a göre diktatörce bir algıdır. Nasıl ki okurlar çeşit çeşittir anlam ve çağrışımlar da öyle olmalıdır.⁶³

Bir resim ve dört kişisel sergisi bulunan İbrahim Nasrallah, çok yönlü bir şahsiyettir. Her romanında farklı bir üslup, kurgu ve dil geliştiren Nasrallah, aldığı ödüller ve pek çok farklı dile çevrilen roman ve şiirleriyle, dünyanın dikkatini Arap dünyasındaki edebi çalışmalara çekmeyi başarmış bir yazardır.

⁶⁰ Feyrûz Mecdî Nemr Şahrûr, **a.g.e., a.y.**; Sümeyye ‘Îsâm İbrâhîm Vâdî, **a.g.e., a.y.**

⁶¹ Emel Abdullâh Ali Milkâvî, **a.g.e.**, s. 17.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Abdülkâdir, **Fedâû’t-Tecâvuz**, Amman, Dârü’ş-Şurûk li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, 2012.

⁶³ İhâb Muhammed, **a.g.e., a.y.**

SONUÇ

1948 Arap-İsrail savaşında sonra Batı Şeria ve Doğu Kudüs resmen Ürdün sınırları içinde kalır. Bu birleşme ve İsrail işgalinden kaçan mültecilerle birlikte Ürdün’de ciddi bir Filistinli varlığı görülmeye başlar. Bu durum sosyal ve ekonomik hayatın yanında kültürel hayatı da derinden etkiler.

Ürdün’de İngiliz manda yönetiminin etkili olduğu 1921 yılından 1950’li yıllara kadar, hikâye ve roman gibi modern edebi türlerin çok yavaş geliştiği görülür. *en-Nekbe* (Felaket) diye adlandırılan 1948 savaşından sonra ise Ürdün edebiyatında modernleşme hareketleri hızlanır. Bu dönemin Filistinli yazarları, işgal altında veya sürgündeki Filistinlilerin yaşadıkları acıları, parçalanmışlıkları, yabancılaşmayı, kaygı ve umutları eserlerine yansıtırlar. Arap aydınlar, uğradıkları yenilginin sebeplerini sorgulamaya ve çözümler bulmaya çalışırlar. Bu durum Filistin’e ve Filistinlilere komşu olan Ürdünlü yazarlar için de geçerlidir.

Modern Ürdün edebiyatının en meşhur isimlerinden olan İbrahim Nasrallah, İsrail işgalinden kaçan Filistinli bir ailenin çocuğu olarak Ürdün’de el-Vahdât mülteci kampında dünyaya gelir. Çeşitli gazete, medya ve kültür sektörlerinde çalıştıktan sonra 2006 yılından itibaren kendisini sadece yazmaya adar.

Çocukluğunda okuduğu *Sefiller* ve *Tom Amca’nın Kulübesi* gibi romanlar, çadır kamplarda yaşadıkları zorluk, hüznün ve acıları bir nebze olsun hafifleten kasvet dolu kitaplardır. Sinemayla tanışmasından sonra ise dünyanın bu romanların tasvir ettiğinin ötesinde güzel ve mutluluk dolu olduğunu görecektir, bir nebze olsun kendi ve halkı adına ümit besleyecektir.

Ortaokul yıllarında *İbrâhim Tûkân* ve *Fedvâ Tûkân*’ın şiirlerinden çok etkilenen Nasrallah, bu yıllarda Arapça öğretmenine ilk hicviyesini yazar. Ama 70’lerdeki iç savaşta bu öğretmenin şehit olmasına çok üzülen Nasrallah, daha o yaşlarda ilk hayat dersini alır; “*Şiir ve edebiyat insanların faydası için yazılır tenkidi için değil*”.

1980 yılında yayımladığı ilk şiir koleksiyonu *el-Huyûl ‘ala Meşârifî’l-Medine* ile büyük takdir toplayan İbrahim Nasrallah, peşpeşe pekçok başarılı koleksiyona imza atar.

Her yazarın daima kendisini yenilemesi ve zenginleştirmesi gerektiğine inanan Nasrallah, şiirde tiyatral, dramatik, biyografik ve destânî şiir gibi farklı türleri denemekten kaçınmamıştır. Yaklaşık bin beyitten oluşan *Kable Makteli'l-'Usfûr Bidakâik* ile 11 destânî şiirden oluşan *el-Fetâ en-Nehr ve'l-Cenerâl* koleksiyonundan sonra Arap toplumunda pek de yaygın olmayan iki-üç beyitten oluşan kısa şiir tarzında yazmaya başlar. Hep toplumsal meselelerle meşgul olurken kendi içindeki bazı ayrıntıları kaçırdığını farkedene Nasrallah, özelde kendine genelde ise Arap insanına dair yazdığı '*Avâsifü'l-Kalb*, *Şurufâtü'l-Harîf*, *el-Mevt ve'l-Mevtâ* ve *Hucretu'n-Nây* adlı koleksiyonları kısa şiir tarzındadır.

Annesinin hayatı üzerinden tüm Filistinli kadınların hayatını anlattığı biyografik şiir koleksiyonlarından *Bismi'l-Ümm ve'l-İbn* dışında yazdığı *Merâye'l-Melâike*, son derece özel ve bir o kadar farklı bir biyografik şiir çalışmasıdır. Bu koleksiyonda, henüz dört aylıkken İsrail işgal güçleri tarafından şehid edilen **İman Haccû**'nun kurgu hayat hikâyesi anlatılır. İbrahim Nasrallah bu eserle küçük İmân'a bir daha asla öldürülemeyeceği yeni bir hayat sunar.

Bu koleksiyondan sonra Filistin halkının yaşadığı dramın verdiği derin hüznle beş yıl boyunca şiir yazamayan Nasrallah, insan hayatının bir nevi sonbaharı sayılan elli yaşına gelmiş olmanın verdiği buruklukla *Hucretu'n-Nây*'ı kaleme alır.

Nasrallah'a göre sürekli bir sorgulama ve araştırma gerektiren romana karşın şiir, okurla daha sıcak bir alakanın çabucak kurulabildiği bir platformdur. Bilhassa Arap dünyası dışında katıldığı şiir geceleri ve festivallerde dinleyicilerden gördüğü ilgi çok büyüktür.

Nasrallah, roman yazarken tam bir romancı, şiir yazarken de tam bir şair olunması gerektiği kanaatindedir. Bununla beraber romanın şiire, şiirin de romana hizmet ettiğini düşünür. Roman türünden etkilenecek yazdığı şiirlere, Askalan operasyonunda şehid olan üç Filistinli gence ithaf ettiği *Kable Makteli'l-'Usfûr Bidakâik*, *Bismi'l-Ümm ve'l-İbn* ve *Merâye'l-Melâike* örnek olarak verilebilir.

Her gittiği seferden bir eserle dönen Nasrallah, Amerika'dan *Fadîhatü's-Saleb*, Suudi Arabistan'dan *Berâri'l-Hummâ*, Filistin'den *el-Emvâc el-Berriyye* ve Tanzanya'dan *Ervah Kilimanjaro* ile dönecektir.

İbrahim Nasrallah, hayatındaki eksileri artıya çevirmesini bilmiş bir yazardır. İki yıllık öğretmenlik tecrübesini anlattığı ilk romanı *Berâri'l-Hummâ*'yı yazdığında bu romanın, oğulları gibi gördüğü şiir koleksiyonları yanında tek kız çocuğu olarak kalacağını sanır. Oysaki *el-Huyûl 'ala Meşarifi'l- Medîne* ile başlayan *el-Matar fi'd-Dâhil* ve *Nu'mân Yesteriddu Levnehû* ile devam eden onlarca şiir koleksiyonu yanında *el-Melhât el-Filistîniyye* ve *eş-Şurufât* gibi iki büyük dizi roman projesini hayata geçirmeyi başaracaktır.

Nasrallah, İsrail'in ilk başbakanı **David Ben Gurion**'un diasporada doğup büyüyen yeni Filistinli neslin herşeyi unutacağına dair tehdidine karşılık Filistin tarihine, insanına, geleneklerine dair ne varsa yazmayı bir sorumluluk olarak görür. Ona göre yazmak demek var olduğunu ispat etmek demektir. Bir roman kahramanının dilinden “*Yazmadıklarımız, düşmanlarımızın olur* ” diyerek, 250 yıllık Filistin tarihinin yeni nesillerce bilinmesi ve yıllar geçse de hafızalarda canlı kalması için 1996'da başlanılan ve 23 yıl süren, Arap dünyasında yayımlanmış en büyük dizi roman projesi *el-Melhât el-Filistîniyye*'yi kaleme alır. Bu kapsamda son olarak yayımlanan *Sülâsiyyetu'l-Ecrâs* üçlemesi ile toplamda 12 roman yazar.

İbrahim Nasrallah, kahramanlarının ölümüyle son bulan *el-Me'sat* (trajedi) kelimesi yerine, popüler olan “komedi” anlamının ötesinde kökenindeki derin anlamları ve farklı versiyonlarıyla Filistin davasını en güzel ifade eden *el-Melhât* kelimesini bu proje için ad olarak seçer. Siyonist projeye *en büyük armağan* olan Filistin'e, Filistin halkı *bağlanmış* ve *davasına sadık kalmıştır*. Nasrallah, Filistin direniş edebiyatında, kendi seçtiği kavramları kullanmasıyla bile başlı başına özgün ve farklı bir yazar olduğunu bir kez daha göstermiştir.

İbrahim Nasrallah'ın kültürel kimliğinin oluşumunda, sürgünü bizzat görmemiş olsa da bunun sonuçlarını ve acılarını yaşadığı kamp hayatının önemli bir yeri vardır. el-Vahdat mülteci kampındaki çocukluk anılarını yazdığı *Tıflu'l-Mimhât* adlı romanı, bir

dönem yasaklanmış ama Arap yazarların ve halkın ciddi tepkisi karşısında hükümet geri adım atarak bu yasağı kaldırmıştır.

Nasrallah'ın Zâhir el-Ömer ez-Zeydâni gibi gerçek tarihî şahsiyetlerin yer aldığı *Kanâdîlu Meliki'l-Celîl* adlı romanı, yazara göre tek tarihî romanıdır. Bu romanda, 18. yüzyılda Filistin'de Osmanlı devletine isyan edip ilk bağımsız Arap devletini kuran Zâhir el-Ömer, bir kahraman olarak anlatılmakta, kurduğu devlet hoşgörü, adalet ve yönetimde model gösterilmektedir.

İbrahim Nasrallah diğer yazarlardan farklı olarak bir eseri tamamlamak için en az beş yıl ön hazırlık yapmaktadır. Mesela *Zemenü'l-Huyuli'l-Beydâ* romanı uzun bir araştırma ve yoğun bir çalışmayla tam 22 yılda ortaya çıkmıştır. 2009 yılında Uluslararası Arap Romanı Ödülü'nü kazanan bu romanın, drama dizisine dönüştürülme çabası ise sonuçsuz kalmıştır. Yazara göre Filistin davası sinema filmi veya televizyon dizisi olması bir kenara haberlerde bile gündeme getirilmek istenmemektedir.

Sinemayla çok yakından ilgili olan Nasrallah'ın en büyük hayali bir film çekmektir. Röportajımızda da belirttiği gibi gizemli ve garip atmosferiyle fantastik öğeleri fazlasıyla içinde barındıran *Şurfetu Raculi's-Selc* adlı romanının beyaz perdeye aktarımını arzu etmektedir.

“Benim için neye inandığın değil bu imanla ne yaptığın önemlidir.” diyen İbrahim Nasrallah kürsüde nutuk atan bir şair, kâğıt üstünde ahkâm kesen bir yazar olmadığının sınavını Tanzanya'da verir. 2015 yılında kaleme aldığı *Ervâhu Kilimanjaro* adlı eseri Tanzanya'daki bağımsızlığın sembolü Kilimanjaro dağına tırmanış tecrübesinin hikâyesidir. İsrail saldırıları sonucu bacaklarını kaybeden Yasmîn ve Mu'tasım adlı iki Filistinli genç ve üç farklı kıtadan gelen bir grup gönüllüyle son derece zor hava koşullarında, dünyanın en yüksek dördüncü zirvesi olan Kilimanjaro'ya tırmanma kararı alır. Çok farklı sembolik anlamlar taşıyan bu yolculuk, İsrail saldırılarında sakatlanan tüm Filistinli çocuklar adına büyük bir meydan okumadır. Ayrıca yazara göre her insanın ruhunda tırmanması gereken zirveler vardır. Hangi zirveye tırmanırsa tırmansın kendi içinde yükselmedikçe daima dipte kalır. Tez

konumuzu belirlerken Ürdünlü bir yazar hakkında çalışmaya karar verdiğimizde, İbrahim Nasrallah'ı tercih etmemizde bu yolculuğun payı büyüktür.

İbrahim Nasrallah'ın *el-Melhât el-Filistîniyye* dizi roman projesine paralel olarak kaleme aldığı bir diğer roman projesi ise *eş-Şurufât*'tır. Nasrallah bu romanlarında toplumun her tabakasında meydana gelen bozulmayı ve bunlara çözüm yollarını işler. 2018'de *Uluslararası Arap Romanı Ödülü*'nü kazanan *Harbu'l-Kelb es-Sâniye* bu projenin altıncı ve son romanıdır.

İnsanın özgürlüğü sorununu irdelediği *Şurfetu'l-Firdevs*, kadına taciz meselesini ele aldığı *Zeytûnu's-Şevâri*'i, namus cinayetlerini eleştirdiği *Şurfetu'l-Âr*, otoriter rejimin halkla ilişkisini sorguladığı *Harisu'l-Medîne ed-Dâi'a*, *Şurfetu'l-Hâviye* ve *Şurfetu Raculi's-Selc* ile yine baskıcı yönetimlerin yazarla ilişkisini ele aldığı 'Av romanları, İbrahim Nasrallah'ın yazar olarak sadece tarihî değil toplumsal ve insanî duyarlılığını da yansıtan kıymetli çalışmalardır.

İbrahim Nasrallah'a göre her yazar bir göle benzer. Bu gölü besleyen ırmakların sayısı arttıkça bu gölün derinliği de o kadar artar. Büyük davaları olanların, kendilerini ifade edebilmeleri için yüksek teknik ve sanatlar kullanmaları gerektiğine inanan Nasrallah, vatanını müdafaa yolunda yazar olmanın yanında fotoğraf sanatçısı, ressam ve eleştirmen olarak farklı donanımlar kuşanır. Görsel kültürün edebiyatla yarıştığı bu çağda montaj, kamera, fotoğraflama ve geriye dönüş gibi sinema ve tiyatro tekniklerini eserlerinde ustaca kullanır. Sinematografik anlatı üslubuyla kaleme aldığı romanları sanki beyaz perdeye aktarılmak için yazılan edebî birer senaryodur. Nasrallah'ın bazı romanları tiyatroya da uyarlanmışır. Bunlardan *Mücerrad 2 Fakat* İtalya'da sahnelemiştir.

18 yıllık gazetecilik mesleğinden dolayı fotoğraf sanatıyla hep alakalı olan yazar, *Ölü Deniz'de Hayat* adıyla Güney Kore'de bir fotoğraf sergisi açmıştır. Bunun yanında resme de meraklı olan Nasrallah'ın bir resim sergisi bulunmaktadır.

Geçici olanı kalıcı kılmak ve entelektüel bünyenin bir parçası haline dönüştürmek amacıyla kaleme aldığı *Hezâimu'l-Muntasirîn* ve *Suveru'l-Vücûd* kendisi

adına kültürel bir biyografi özelliği taşımaktadır. Bu iki eserde sinemaya ve izlediği önemli filmlere dair değerlendirmeleri bulunmaktadır.

Tüm Filistin halkının sıfır noktasında olduğu 50'li yıllarda, bir çocuk olan İbrahim Nasrallah'ın en büyük hayali kendisine ait bir kitabın olmasıdır. Bugün ise Nasrallah, 21 şiir koleksiyonu, 22 roman, edebiyat ve sinema üzerine yazdığı diğer eserlerle toplamda 50 kitabın sahibidir. Bunun da ötesinde Arap dünyasında en çok okunan ve tesir uyandıran yazarlardan birisi olmuştur.

İbrahim Nasrallah'ın hayatı, eserleri ve modern Ürdün edebiyatındaki yerine dair yaptığımız bu çalışma, Türkiye üniversitelerinde bir ilk olması bakımından bizim için büyük bir mesuliyet aynı zamanda övünçtür.

Nasrallah'ın *Mücerrad 2 Fakat* adlı romanı, İngilizce'den Türkçe'ye, *Karanlığın İçinde Filistin'in Siyah Güneşi* adıyla tercüme edilmiştir. Bugüne kadar 8 romanı ve 4 şiir kitabı başta İngilizce pek çok dile çevrilen İbrahim Nasrallah'ın, Türkçeye tercüme edilmiş bir tek kitabının olması Türk okuru adına büyük bir kayıptır. Ropörtajımızda da dile getirdiği üzere Türk halkı ve Türk edebiyatıyla yakından alakalı olan İbrahim Nasrallah'ın dileriz tüm eserleri Türkçe'ye kazandırılır.

KAYNAKÇA

- Abdülkâdir, Muhammed: **Fedâu't-Tecâvuz**, Amman, Dârü's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2012.
- Adalar, Derya: "Apollo Grubu: Bir Modern Arap Şiiri Ekolü", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.II, No:47, 2007, s. 61-81.
- Ağırakça, Ahmet: "Gassaniler", **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.XIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Akbaş, Zafer: "Ürdün 2012", (Çevrimiçi) http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/10_jordan_2012.pdf, 5 Kasım 2018.
- Akçay, Cihaner: "Hannâ Mîne'nin Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1998.
- Ali, Muhammed Kürd: **Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları**, Çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006.
- Ali, Tarık: **Fundamentalizmler Çatışması: Haçlı Seferleri, Cihatlar ve Modernite**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Everest Yayınları, 2002.
- Alyân, Hasen: **el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Ürdün ve Mevki'uhâ mine'l-Kıssati'l-'Arabiyye**, Amman, Dâru Ezmine, 1994.
- Araz, Mehmet Ali Kılây: "Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Eleştirmenler", **Eski Yeni**, No:26, 2013, s. 184.
- Arı, Tayyar: **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul, Alfa, 2005.
- Armağan, Mücahit: "Ortadoğu Barış Sürecinde Ürdün'ün Rolü", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2006.
- Armaoğlu, Fahir: **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989.

- Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Ankara, Alkım Yayınevi, 2010.
- Atvî, Ali Necîb: **Tatavvuru Fenni'l-Kıssati'l-Lübnaniyyeti'l-'Arabiyye**, Beyrut, Dârü'l-Âfâk el-Cedîde, 1982.
- Aytaç, Bedrettin: "Mahmud Teymur", **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 386-387.
- Ayyıldız, Erol: "Makāme", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 417.
- Ayyıldız, Erol: **Mısır Romanının Doğuşu ve Muhammed Hüseyin Heykel'in Zeynep Adlı Romanının Tetkiki ve Tahlili**, Bursa, Fatih Yayınevi, 1992.
- Bedevî, Mustafa: **Muhtârât mine's-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-Hadîs**, Beyrut, Dârü'n-Nehâr li'n-Neşr, 1969.
- Bedr, Abdülmuhsin Tâhâ: **Tatavvuru Rivayeti'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse fi Mısır 1870-1938**, Kahire, Dârü'l-Me'ârif, 2017.
- Bekkâr, Yûsuf: **Mubdi'ûn ve Mubdi'ât**, Amman, Dâru Ezmine li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2015.
- Berîmî, Abdullah: "İbrâhim Nasrallâh el-Edeb Tenkiye li'z-Zâkira ve Ensine li't-Târîh", **Mevsûatu Ebhâs ve Dirâsât fi'l-Edebi'l-Filistîniyyi'l-Hadîs**, No:4, 2014, s. 6-7.
- Bostancı, Ahmet: **Çağdaş Arap Edebiyatçısı Zekerîyyâ Tâmir: Edebi Kişiliği ve Hikâyeciliği**, İstanbul, Nûn Yayıncılık, 2007.
- Bostancı, Ahmet: "İbrahim Nasrallah'ın Hayatı, Eserleri ve Ağrâs Âmine Adlı Romanının İncelenmesi", **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:34, 2012, s. 151-153.
- Bostancı, Ahmet: "Ürdün'de Roman Edebî Türünün Tarihi Gelişimi", **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:35, 2012, s. 9.
- Bozgöz, Faruk: "Suriyeli Öykücü Zekerîyya Tamir ve Edebi Dünyası", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No:1, Ankara, 2003, s. 90-110.

- Brugman, J.: **An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt**, Leiden, E.J. Brill, 1984.
- Bulloch, John, Darwish, Adel.: **Su Savaşları: Ortadoğuda Beklenen Çatışma**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.
- Burhile, Fâtih: “Takniyetu’s-Serd fi Rivâyeti “Zeytûni’ş-Şevari” li İbrâhim Nasrallâh”, Muhammed Budiyaf Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölmü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Cezayir, 2017.
- Cachia, Pierre: **An Overviev of Modern Arabic Literature**, Edinburgh, Edinburgh University, 1990.
- Carey, Roane: **Yeni İntifada: İsrail’in Apartheid Politikasına Karşı Direnmek**, İstanbul, Everest Yayınları, 2002.
- Ceylan, Zafer: “Modern Arap Edebiyatında İlk ‘Serbest Şiir’ Deneyimleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.I, No:55, 2015, s. 185-206.
- Ceyyûsî, Selmâ Hadrâ: “Modern Filistin Edebiyatı: Hikaye ve Roman”, **Hece Öykü Dergisi**, No:25, İstanbul, 2008, s. 59.
- Churchill, Randolph S.: Winston S. Churchill, **The Six Day War**, London, Heineman Book, 1967.
- Cuhâ, Mişel Halîl: **el-Kıssatu’l-Kasîra fi Lübnân; Sîra ve Nusûs**, Beyrut, el-Câmi‘a el-Lübnâniyye el-Emrîkiyye, 2008.
- Cundî, Edhem: **A’lâmu’l-Edeb ve’l-Fen**, Dimeşk, Matba‘atu Mecelleti Savti Sûriye, 1954.
- Çendek, Nurten: “Ürdün’ün Dış Politikası: 1920-2006”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2008.
- Davişa, Adid: **Arap Milliyetçiliği**, Çev. Lütü Yalçın, İstanbul, Literatür, 2004.
- Dâvûd, Hamîd Hıfnî: **Târîhu’l-Edebi’l-Hadîs**, Cezayir, Divânu’l-Matbûât el-Cezâiriyye, 1993.

- Dayf, Şevkî: **el-Edebu'l- 'Arabiyyi'l-Muâsır**, Kahire, Dârü'l-Meârif, 1992.
- Dedeoğlu, Beril: **Ortadoğu Üzerine Notlar**, İstanbul, Derin Yayınları, 2002.
- ed-Dekkâk, Ömer: **Fünûnu'l-Edebi'l-Mu'âsır fî Sûriye**, Beyrut, Dârü's-Şarki'l-'Arabî, 1971.
- ed-Dekkâk, Ömer: **Târîhu'l-Edebi'l-Hadîs fî Sûriyye**, Halep, Menşûrâtu Câmi'ati Halep, 1976.
- ed-Desûkî, Ömer: **Neşetu Nesri'l-Hadis ve Tatavvuruhû**, Kahire, Darü'l Fikr el-'Arabî, 2007.
- Durmuş, İsmail: “İbnü'l-Mukaffa”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 130-134.
- Durmuş, İsmail: “Şiir”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXIX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 153.
- Ebû Sûfe, Muhammed: **Min A'lâmu'l-Fikr ve'l-Edeb fî'l-Ürdün**, Amman, Mektebetü'l-Aksâ, 1983.
- Emecen, Feridun: “Zâhir el-Ömer”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XLIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 90-91.
- Emekli, İlknur: “Çağdaş Suriye Romancılığında Halîm Berakât ve Toplumcu Gerçekçi Romanlarının Çözümlemesi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Erzurum, 2013.
- Emekli, İlknur: **Çağdaş Ürdün Romancılığı**, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2018.
- Emekli, İlknur: “Modern Filistin Şiirinde Fedva Tukan ve Şiirlerinden Seçmeler”, **Şarkiyat Mecmuası**, No:21, 2012, s. 23-25.
- Er, Rahmi: **Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004.
- Er, Rahmi: “Modern Arap Edebiyatında Mısır'ın Yeri”, (Çevrimiçi) http://www.misirkultur.net/tr/article.php?id_article=17, 2 Kasım 2018.

- Er, Rahmi: **Modern Mısır Romanı**, Ankara, Hece Yayınları, 2015.
- Er, Rahmi: “Modern Mısır Tiyatrosu (I)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.XXVIII, 1990, s. 123.
- Er, Rahmi: “Modern Mısır Tiyatrosu (2)”, (Çevrimiçi)
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1253/14364.pdf>, 4 Kasım 2018.
- Er, Rahmi: “Roman (Arap Edebiyatı)”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 164-166.
- Er, Rahmi: “Taha Hüseyin ve Üç Romanı”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1988.
- Erendil, Muzaffer: **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1992.
- el-Esed, Nâsiruddîn: **el-Hayâtu’l-Edebiyyetu’l-Hadîse fî Filistîn ve’l-Ürdün Hatte’s-Sene 1950**, Amman, Muessesetü Abdülhamîd Şûmân, 2000.
- el-Esed, Nâsiruddîn: **el-İtticâhâtu’l-Edebiyyetu’l-Hadîse fî Filistîn ve’l-Ürdün**, Amman, Dârü’l-Feth li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, 2009.
- el-Esed, Nâsiruddîn: **Muhâdarât fî’l-İtticâhâti’l-Hadîse fî Filistîn ve’l-Ürdün**, Kahire, Dâru’l-Feth li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, 1977.
- el-Esed, Nâsiruddîn: **Muhâdarât ‘an Halîl Beydes: Râidu’l-Kıssa fî Filistîn**, Kahire, Câmi‘atü’l-Düvelî’l-‘Arabiyye, 1963.
- el-Ezra‘î, Süleymân: **er-Rivâye el-Cedîde fî’l-Ürdün**, Amman, Vizâratu’s-Sekâfe, 1998.
- el-Fâhûrî, Hannâ: **Târîhu’l-Edebî’l-‘Arabî**, Beyrut, el-Matba‘a el-Bûlusiyye, 1960.
- Fazlıoğlu, Şükran: “Mahmud Derviş”, **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ek-C.II, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, s. 177-178.

- Fazlıoğlu, Şükran: “Modern Mısır Romanında Türk İmajı (1798-1914)”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2001.
- Fettûh, İsâ **Min A'lâmi'l-Edebi'l- 'Arabiyyi'l-Hadîs fî Sûriye**, Dimeşk, Darü'l-Fâdıl, 1994.
- Fevziye, Bin Hûriye: “ez-Zâkira ve't-Târih fî Rivâyeti “Tıflu'l-Mimhat””, **Muhammed Haydar Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Cezayir, 2015.
- Fieldhouse, David K.: **Ortadoğu'da Batı Emperyalizmi 1914-1958**, Çev. Merve Şahin, İstanbul, Tarih ve Kuram Yayınları, 2018.
- Fromkin, David: **Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Ekonomik Yayınlar, 1994.
- Gresh, Alain, Vidal, Dominique: **Ortadoğu: Mezapotamyadan Körfez Savaşına**, Çev. Hamdi Türe, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991.
- Ğavânime, Yûsuf Hasen Dervîş: **Dirâsât fî Târihi'l-Ürdün ve Filistîn fî'l- 'Asri'l-İslâmî**, Amman, Dârü'l-Fikr, 1983.
- Ğavânime, Yûsuf Hasen Dervîş: **et-Târihu's-Siyasî li's-Şarki'l-Ürdün fî'l- 'Asri'l-Memlûkî el-Evvel**, Amman, Dârü'l-Fikr, 1982.
- Haddâd, Nebîl: **er-Rivâyetu fî'l-Ürdün: Fedâât ve Murtekezât**, Amman, Vizâratü's-Sekâfe, 2003.
- Hafez, Sabry: **The Modern Arabic Short Story**, Haz. M. M. Badawi, New York, Cambridge University Press, 1992.
- Hakkî, Yahyâ: **Fecru'l-Kıssati'l-Mısriyye**, Kahire, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l- 'Âmme li'l-Kitâb, 1987.
- Halîl, İbrâhim: **el-Kıssatu'l-Kasîra fî'l-Ürdün ve Buhûs Uhrâ fî'l-Edebi'l-Hadîs**, Amman, Râbitatü'l-Küttâbi'l-Ürdüniyyîn, 1994.
- Haywood, John A.: **Modern Arabic Literature 1800-1970: An introduction, with extracts in translation**, London, Lund Humphries, 1971.

- Hazer, Dursun: **Abdusselâm el-‘Uceylî’nin Edebî Kişiliği ve Hikayeciliği**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2004.
- Heykel, Ahmed: **el-Edebu’l-Kasasi ve’l-Mesrahi**, Mısır, Dâru Ğarib, 2010.
- Heykel, Ahmed: **Tatavvuru’l-Edebi’l-Hadîs fî Mısır**, Kahire, Dârü’l-Me’ârif, 1994.
- Hicâzî, Ali: **el-Kıssatu’l-Kasîra fî Lübnân 1950-1975 Tatavvuruhâ ve A’lâmuḥâ**, Beyrut, Dârü’l-Fârâbî, 2015.
- Hourani, Albert: **Arap Halkları Tarihi**, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
- Hurşîd, Fârûk: **Âlemu’l-Edebi’s-Şa‘bi’l-‘Acîb**, Kahire, Dâru’s-Şurûk, 1968.
- Işık, Yasemen: “Modern Ürdün Edebiyatında Kısa Hikâye Türünün Doğuşu ve Gelişimi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2017.
- İshakoğlu, Ömer: “19. Yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü Ve Zeynep Fevvaz”, **Şarkiyat Mecmuası**, No:21, 2012, s. 49.
- İshakoğlu, Ömer: **Suriye Tarihi: Osmanlı Dönemi Suriye’sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)**, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Jayyusi, Salma Khadra: **Trends and Movements in Modern Arabic Poetry**, C.II, Leiden, E.J. Brill, 1977.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal: “Şair”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 301.
- Karaaslan, Tufan: **Ortadoğu’nun Coğrafyası**, Konya, Atlas Kitabevi, 1998.
- Karaismailoğlu, Adnan: “Kelile ve Dimne”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 210-212.
- Kelpetin, Mahmut: “Halîl Beydes”, **TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ek-C.II, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, s. 519-521.

- Kenefânî, Ğassân: **el-Edebu'l-Filistîniyyu'l-Mukâvim Tahte'l-İhtilâl**, Beyrut, Müessesetü'd-Dirâsâtî'l-Filistîniyye, 1986.
- el-Kerakî, Hâlid: **er-Rivâyetu fi'l-Ürdün**, Amman, el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, 1982.
- Keskin, Aysel E.: **Şiirin Galib Aşkın Devrik Kralı Nizâr Kabbânî'de Aşk ve Kadın**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2006.
- el-Keyyâlî, Sâmî: **el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Mu'âsır fi Sûriye (1850-1950)**, Kahire, Dârü'l-Me'ârif, 1968.
- Khouri, Mounah A., Algar, Hamid: **An Antology of Modern Arabic Poetry**, London, University of California Press, 1974.
- Kırbıyık, Kasım: "Zirikli", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 460.
- Kızılcık, Abdullah: **The Prominent Writer of The Modern Jordanian Novel: Mu'nis al-Razzaz (1951-2002)**, Karachi, BTA Publishing House, 2013.
- Kolcu, Ali İ.: **Batı Edebiyatı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.
- Kramer, Gudrun: **The Integration of the Integrists**, Ed. Ghassan Salamé, London, I. B. Tauris, 1994.
- Kula, Mevlüt: "Modern Suriye Hikâyesine Genel Bir Bakış", **Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.I, No:7, İstanbul, 2011.
- Kutluoğlu, Muhammet H.: "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 62-65.
- Küçüksarı, Mücahit: "Tevfik Yûsuf el-Avvâd'ın "er-Rağîf" Adlı Romanında Türk İmaji", **Mütefekkir**, C.III, No:6, Aksaray, 2016, s. 307, (Çevrimiçi) <http://mufekkir.aksaray.edu.tr/mufekkir/article/view/133>, 20 Ocak 2019.
- Landau, Jacob M.: **Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. yüzyıl)**, Çev. Bedrettin Aytaç, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- el-Makdîsî, Enîs: **el-Fünûn el-Edebiyye ve A'lâmuhâ fi'n-Nahdati'l-'Arabiyye**, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1980.

- el-Mecâlî,
Muhammed
Ahmed: **Dirâsât fi'l-Edebi'l-Ürdüniyyi'l-Mu'asır**, Amman, Vizâratü's-Sekâfe, 2015.
- Mekkî, et-Tâhir
Ahmed: **el-Kıssatu'l-Kasîra: Dirâse ve Muhtârât**, Kahire, Dârü'l-Me'ârif, 1985.
- Memiş, Ekrem: **Kaynayan Kazan Ortadoğu: Geçmişten Günümüze Ortadoğu Sorunları ve Çözüm Yolları**, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2002.
- Merîden, Azize: **el-Kıssa ve'r-Rivâye**, Şam, Dârü'l Fıkr, 1980.
- Mısıroğlu, Kadir: **Makbul ve Maktul İbrahim Paşa**, İstanbul, Sebil Yayınları, 2010.
- Milkâvî, Emel
Abdullâh Ali: "et-Takniyyât es-Sînemâiyye fî Rivâyeti İbrâhîm Nasrallâh", **Yermük Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ürdün, 2010.
- Milson,
Menahem: "Modern Mısır Romanının Bazı Özellikleri", Çev. Rahmi Er, **İlim ve Sanat Dergisi**, No:26, İstanbul, 1989, s. 63.
- Muhammed,
Îhâb: "Muğteribu'r-Rûh ve Âbiru'l-Ecnâs İbrâhîm Nasrallâh", (Çevrimiçi)
<https://www.tahrirnews.com/posts/885475/%D8%A5%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%D9%8A%D9%85+%D9%86%D8%B5%D8%B1%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87+%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%8A%D8%A9+%D8%AD%D8%B1%D8%A8+%D8%A7%D9%84%D9%83%D9%84%D8%A8+%D8%A7%D9%84%D8%AB%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%A9+%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%88%D9%83%D8%B1>
12 Mayıs 2019.
- Mütercimler,
Erol, Öke, Mim
K.: **Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.
- Nasrallâh,
İbrâhim: **Ahvâlu'l-Cenerâl**, Beyrut, ed-Dâr el-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, 2011.
- Nasrallâh,
İbrâhim: **'Alâ Hayti Nûr...Hunâ Beyne Leyleyn**, Beyrut, ed-Dâr el-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, 2012.

Nasrallâh, İbrâhim:	el-A‘mâl eş-Şi‘riyye , Amman, el-Müessese el-‘Arabiyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, 1995.
Nasrallâh, İbrâhim:	A‘râsu Âmine , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2009.
Nasrallâh, İbrâhim:	‘Av... el-Cenerâl Lâ Yensâ Kilâbehû , Amman, el-Müessese el-‘Arabiyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, 1990.
Nasrallâh, İbrâhim:	‘Avâsifu’l-Kalb , Amman, Dâru’ş-Şurûk li’n-Neşr ve’t-Tevzi‘, 1989.
Nasrallâh, İbrâhim:	‘Avdetu’l-Yasmîn ilâ Ehlihî Sâlimen , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2011.
Nasrallâh, İbrâhim:	Berâril-Hummâ , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2015.
Nasrallâh, İbrâhim:	Bismi’l-Üm ve’l-İbn , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 1999.
Nasrallâh, İbrâhim:	Debbâbe Tahte Şecerati ‘Îdi’l-Mîlâd , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2019.
Nasrallâh, İbrâhim:	Dîvânî; Ahmed Hilmî ‘Abdûlbâkî , Amman, el-Müessese el-‘Arabiyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, 2002.
Nasrallâh, İbrâhim:	Ekal min ‘Aduv Ekser min Sadîk: es-Sîra et-Tâira , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2012.
Nasrallâh, İbrâhim:	el-Emvâc el-Berriyye , Amman, el-Müessese el-‘Arabiyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, 1988.
Nasrallâh, İbrâhim:	Ervâhu Kilimanjaro , Katar, Dâru Blumzberî, 2015.
Nasrallâh, İbrâhim:	Eşyâ Tayyibe Nüsemmiha el-Vatan , Amman, Dâru İbn Ruşd, 1884.
Nasrallâh, İbrâhim:	Fadîhatü’s-Sa‘leb , Amman, Dâru’ş-Şurûk li’n-Neşr ve’t-Tevzi‘, 1993.

Nasrallâh, İbrâhim:	el-Fetâ en-Nehr ve'l-Cenerâl , Amman, Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1987.
Nasrallâh, İbrâhim:	Hezâimu'l-Muntasirîn , Beyrut, ed-Dâr el-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, 2015.
Nasrallâh, İbrâhim:	Harbu'l-Kelb es-Sâniye , Beyrut, ed-Dâr el-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, 2016.
Nasrallâh, İbrâhim:	Hârisu'l-Medîne ed-Dâi'a , Amman, el-Müessese el-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1998.
Nasrallâh, İbrâhim:	Hatab Ahdar , Amman, Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1991.
Nasrallâh, İbrâhim:	el-Hivâr el-Ehîr Kable Makteli'l-Uşûr Bidekâik , Amman, Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1984.
Nasrallâh, İbrâhim:	el-Hub Şerîr , Beyrut, ed-Dâr el-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, 2017.
Nasrallâh, İbrâhim:	Hucretu'n-Nây , Amman, el-Müessese el-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2007.
Nasrallâh, İbrâhim:	el-Huyûl 'ala Meşârifî'l-Medîne , Amman, Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1980.
Nasrallâh, İbrâhim:	Kitâbât Cebrâ İbrâhim Cebrâ fi'l-Fen et-Teşkilî , Amman, Dâretu'l-Fünûn, 2000.
Nasrallâh, İbrâhim:	Kitâbu'l-Mevt ve'l-Mevtâ , Amman, el-Müessese el-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1998.
Nasrallâh, İbrâhim:	Lev Ennenî Kuntu Maystrû , Beyrut, ed-Dâr el-'Arabiyye li'l-'Ulûm Nâşirûn, 2009.
Nasrallâh, İbrâhim:	el-Matar fi'd-Dâhil , Amman, Dâru's-Şurûk li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1982.
Nasrallâh, İbrâhim:	Merâye'l-Melâike , Amman, el-Müessese el-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2001.

Nasrallâh, İbrâhim:	Mücerrad 2 Fakat , Amman, el-Müessese el-‘Arabiyye li’ d-Dirâsât ve’n-Neşr, 1999.
Nasrallâh, İbrâhim:	Nu‘mân Yesteriddu Levnehû , Amman, Dâru’ş-Şurûk li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, 1984.
Nasrallâh, İbrâhim:	Sabâhu’l-Hayr Ya Atfal , Amman, Dâru’ş-Şurûk li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, 1983.
Nasrallâh, İbrâhim:	Sîratu ‘Ayn , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2019.
Nasrallâh, İbrâhim:	Suveru’l-Vücûd es-Sînemâ Teteemmel , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2008.
Nasrallâh, İbrâhim:	Şurfetu’l-Âr , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2010.
Nasrallâh, İbrâhim:	Şurfetu’l-Firdevs , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2014.
Nasrallâh, İbrâhim:	Şurfetu’l-Hâviye , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2013.
Nasrallâh, İbrâhim:	Şurfetu’l-Hezeyân , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2005.
Nasrallâh, İbrâhim:	Şurfetu Raculi’s-Selc , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2009.
Nasrallâh, İbrâhim:	Şurufâtu’l-Harîf , Amman, el-Müessese el-‘Arabiyye li’ d-Dirâsât ve’n-Neşr, 1997.
Nasrallâh, İbrâhim:	Tahte Şemsi’d-Duhâ , Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li’l-‘Ulûm Nâşirûn, 2009.
Nasrallâh, İbrâhim:	Tıflu’l-Mimhât , Amman, el-Müessese el-‘Arabiyye li’ d-Dirâsât ve’n-Neşr, 2009.
Nasrallâh, İbrâhim:	Tuyûru’l-Hazer , Amman, el-Müessese el-‘Arabiyye li’ d-Dirâsât ve’n-Neşr, 1996.

- Nasrallâh, İbrâhim: **Zemenu'l-Huyûli'l-Beyda**, Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li'l-‘Ulûm Nâşirûn, 2007.
- Nasrallâh, İbrâhim: **Zeytûnü’s-Şevâri’**, Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li'l-‘Ulûm Nâşirûn, 2002.
- Nasrallâh, İbrâhim: **Zılâlu'l-Mefâtîh**, Beyrut, ed-Dâr el-‘Arabiyye li'l-‘Ulûm Nâşirûn, 2019.
- Necm, Muhammed Yûsuf: **el-Kıssa fî'l-Edebi'l-‘Arabiyyi'l-Hadîs 1870-1914**, Beyrut, Dârü’s-Sekâfe, 1961.
- Necm, Muhammed Yûsuf: **el-Mesrahiyye fî'l-Edebi'l-‘Arabiyyi'l-Hadîs: 1847-1914**, Beyrut, Dârü Beyrût, 1956.
- en-Nessâc, Seyyid Hamîd: **Tatavvuru Fenni Kıssati'l-Kasîra fî Mısır**, Kahire, Mektebetu Ğarib, 1990.
- Nevfel, Yûsuf Hasen: **el-Kıssa ve'r-Rivâye Beyne Cîli Tâhâ Huseyn ve Cîli Necîb Mahfûz**, Mısır, Dârü'n-Nahda el-‘Arabiyye, 1977.
- Omarova, Aida: “Ğassân Kenefânî, Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2011.
- Öner, Ali: **Çatışmalar ve Görüşmeler Sarmalında İsrail**, İstanbul, Mana Yayınları, 2012.
- Özaslan, Hamza: “Mârûn Abbûd Hayatı ve Eserleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2001.
- Özalp, Zehra N.: “Mahmûd Dervîş’in Şiirlerinde Yağmur Temi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 2014.
- Özdemir, Çağatay: **Suriye’de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?**, (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/301340>, 16 Aralık 2018.

- Özer, Adnan: “Ve Suriye’li Romancılar”, (Çevrimiçi) <https://www.aksam.com.tr/kitap/ve-suriyeli-romancilar/haber-244141>, 6 Kasım 2018.
- Özey, Ramazan: **Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası**, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2004.
- Özmen, Süleyman: **Ortadoğu’da Etnik Dini Çatışmalar ve İsrail**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.
- er-Râ’î, Ali: **el-Mesrah fi’l-Vatani’l-‘Arabî**, Kuveyt, el-Meclis el-Vatanî li’s-Sekâfe ve’l-Fünûn ve’l-Âdâb, 1979.
- Robins, Philip: **A History of Jordan**, Cambridge, Cambridge University, 2004.
- Sâ’adî, Ahmed Rızâ, Zâde, Aliye Ca’ferî: “Dirâsetu Melâmih Mâ Ba’de’l-Hadâse fî Rivâyeti Berârî’l-Hummâ li İbrâhim Nasrallâh”, **Mecelletu Buhûs fi’l-Luġati’l-‘Arabiyye ve Âdâbihâ**, İsfahan Üniversitesi, İran, 2013, s. 113-129.
- Sabutay, Tülay, Engin, Özlem: **Ürdün Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1997.
- Sağlam, Kadir: **Körfez Savaşı ile Değişen Güç Dengeleri**, İstanbul, Elit Kitaplar, 1999.
- Said, Edward: **Yersiz Yurtsuz**, Çev. Aylin Ülçer, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Sander, Oral: **Siyasi Tarih: 1918–1994**, Ankara, İmge Kitabevi, 1998.
- Savran, Ahmet: **19.yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991.
- es-Sevâfirî, Kâmil: **el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Mu’âsır fî Filistîn**, Kahire, Dârü’l-Me’ârif, 1979.
- Seydi, Süleyman: “Filistinli Mülteciler Sorunu”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No:10, 2004, s. 82.
- Souss, İbrahim, Elpeleg, Zvi: **İsrail-Filistin Diyalogu**, Çev. Nihal Önoğlu, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994.

- Sönmezoğlu, Faruk: **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.
- eş-Şârûnî, Yûsuf: **Dirâsât fi'l-Kıssati'l-Kasîra**, Dimeşk, Dâru Talâs, 1989.
- Şehirli, Tuba N.: “Ana Hatları İle Modern Filistin Şiiri ve Mahmûd Dervîş: Hayatı, Eserleri Ve Şiirlerindeki Temel Kavramlar”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 2010.
- Şahrûr, Feyrûz Mecdî Nemr: “el-Müsekkaf el-Beynî fi'l-Haleti'l-Filistîniyye: İbrâhim Nasrallah Numûzecen”, **Birzeit Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Filistin, 2016.
- Şensoy, Sedat: “Ömer el-Hammûd’un “Sukûtu Hirakle” Adlı Öyküsü”, **Marife**, No:2, Konya, 2013, s. 139-159.
- Şentürk, Doğan: **Ortadoğu’da Arap Birliği Rüyası: Saddam’ın Baas’ı**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2003.
- Tarrâzî, Filib Dî: **Târîhu’s-Sahâfeti’l-Arabiyye**, C.II, Beyrût, el-Matba‘atu’l-Edebiyye, 1913.
- Tasa, Muhammed: “Çağdaş Suriye Öykücülüğüne Genel Bir Bakış”, **Hece Öykü**, No:27, Ankara, 2008, s. 47, (Çevrimiçi) http://hece.com.tr/pdf/Dosya_Cagdas_Suriye_Oykusu.pdf, 25 Şubat 2019.
- Tasa, Muhammed: “Suriye Öykücülerinden Mâcid Reşîd el-Uveyyid’in “Sıcak Bir Yaz”ı”, **Marife**, No:2, Konya, 2006, s. 135.
- Tomar, Cengiz: “el-Melikü’n-Nâsır, Dâvûd”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXIX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 76-77.
- Tomar, Cengiz: “Suriye (Kültür ve Medeniyet / Osmanlı’lardan Günümüze)”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 559.
- Tomar, Cengiz: “Ürdün (Tarih)”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XLII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 356.
- Turan, Ömer: **Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu**, İstanbul, Akka Yayıncılık, 2002.

- Tülücü,
Süleyman: “Kabbânî, Nizâr”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, Ek-C.I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 699-700.
- Uçman,
Abdullah: “Rıza Tevfik Bölükbaşı”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 68-70.
- Umar, Ömer O.: **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.
- Ömer, Mustafa
A.: **el-Kıssa ve Tatavvuruhâ fi Edebi'l-Mısriyyi'l-Hadîs**, Kahire, Darü'l-Me'ârif, 1982.
- Ürün, Ahmet K.: **Arap Ülkeleri Sosyo-Kültürel Yapısı**, Konya, Çizgi Kitapevi Yayınları, 2016.
- Ürün, Ahmet K.: **Modern Arap Edebiyatı**, İstanbul, Çizgi Kitapevi, 2015.
- Ürün, Ahmet K.: **Necip Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları**, Konya, Çizgi Kitapevi, 2002.
- Ürün, Ahmed K.: “Uygarlıklar Beşiği Mısır Arap Cumhuriyeti”, Konya, **Konya Postası**, 1991, s. 7.
- Üyümez, F.
Betül: “Modern Arap Şiirinde Temmuz Akımı ve Cebra İbrahim Cebra'nın Şiirinde Temmuz Miti”, **Şarkiyat Mecmuası**, No:11, İstanbul, 2009 s. 100-102. (Çevrimiçi)
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/10397>, 2 Mart 2019.
- Vâdî, Sümeyye
İsâm İbrâhim: “Cedeliyyetu'l-Hayâ ve'l-Mevt fî Rivâyâtî Ğassân Kenefânî ve İbrâhim Nasrallâh”, **İslam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazze, 2017, s. 16.
- Yâğî,
Abdurrahmân: **el-Kıssatu'l-Kasîra fî'l-Ürdün**, Amman, Lecnetu Tarîhi'l-Ürdün, 1993.
- Yâğî, Hâşim: **el-Kıssatu'l-Kasîra fî Filistîn ve'l-Ürdün**, Kahire, Câmi'atü'l-'Arabiyye, 1966.
- Yakupoğlu,
Leyla: “Necip Mahfûz'un es-Sülâsiyye'si (Üçleme) İle Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Kiralık Konak Adlı Romanının

Karşılaştırılması”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2013.

Yalar, Mehmet: **Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş**, Bursa, Emin Yayınları, 2009.

Yaman, Gül Ş.: “İmîlî Nasrullah’ın Hikâyelerinde Kadın Teması”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.X, No:48, 2017, (Çevrimiçi) http://sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi48_pdf/1dil_edebiyat/senya_man_gul.pdf, 2 Mart 2019.

Yardım, Ali: “ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.I, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 327-328.

Yavaşoğlu, Nergiz: “Ğâlib Helesâ ve el-Hamâsîn Adli Romanın Tahlili”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2014, s. 8.

Yazıcı, Hüseyin: “Hikâye”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 481.

Yazıcı, Hüseyin: “Lübnan’da Kısa Öykü”, **Şarkiyat Mecmuası**, No:15, İstanbul, 2009, s. 136.

Yazıcı, Hüseyin: “Mehcer Edebiyatı”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXVIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 364-367.

Yazıcı, Hüseyin: **The Short Story in Modern Arabic Literature**, Cairo, General Egyptian Book Organization, 2004.

Yazıcı, Hüseyin: “Suriye’de Kısa Öykü”, **Şarkiyat Mecmuası**, No:19, İstanbul, 2011-2, s. 119-142.

Yıldız, Musa: “Arap Edebiyatında İlk Modern Kısa Öykü: Muhammed Teymûr’un fî’l-Kıtâr’ı”, **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl:II, No:4, 2002, s. 46.

Yıldız, Musa: “Ürdün ve Filistin’de Öykü Sanatının Tohumları”, **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:13, Ankara, 2004, s. 34, 42.

Yılmaz, Nurullah: **Filistinli Şair Mahmûd Dervîş**, Erzurum, Fenomen Yayıncılık, 2013.

- Yılmaz, Türel: **Uluslararası Politikada Ortadoğu: Birinci Dünya Savaşından 2000’e**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000.
- Zevalsiz, Halit: “AKKAD, Abbâs Mahmûd”, **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.II, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 267-269.
- ez-Ziyâdât, Teysîr
Muhammed, ed-
Debbûş, Harbî
Ahmed: “Mustafâ Vehbî et-Tel”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.V, No:10, 2014, s. 52-63.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

(Çevrimiçi) <https://www.antoloji.com/adonis/hayati/>, 28 Şubat 2019.

(Çevrimiçi) www.sis.gov.eg/Newv/egyptionrevoution/keam.html, 2 Kasım 2018.

(Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=hJ1Rp3L5vQg>, 16 Ağustos 2018.

(Çevrimiçi) <https://www.shoman.org/ar/pages/2/%D9%85%D8%A4%D8%B3%D8%B3%D8%A9-%D8%AB%D9%82%D8%A7%D9%81%D9%8A%D8%A9/>, 9 Mayıs 2019.

(Çevrimiçi) <https://www.abjjad.com/book/15445211/%D8%B7%D9%8A%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B0%D8%B1/24748558/reviews>, 9 Nisan 2019.

(Çevrimiçi) <http://www.diwanalarab.com/spip.php?article10185#.XKbIpZgzblW>, 5 Nisan 2019.

(Çevrimiçi) <https://ara.reuters.com/article/internetNews/idARAKCN1IR0EV>, 7 Nisan 2019.

(Çevrimiçi) <http://www.kataranovels.com/novelist/%D8%A5%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%D9%8A%D9%85-%D9%86%D8%B5%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87/>, 15 Nisan 2019.

EKLER

EK-1: İbrahim Nasrallah'la Röportaj

" المخرج في ثوب الكاتب

والثائر في ثوب الشاعر

والمصور الأمين يبذل أدواته لكن لم يُبذل وجهته ولم يستعر وجهاً آخر غير وجه طفل فلسطيني

وما تاب عن الأمل..."

الحوار مع الكاتب الأردني إبراهيم نصرالله

1. لكل رجل عظيم خلفه امرأة. هل من الممكن أن نتعرف على إبراهيم نصرالله كزوج و أب ؟

- أعتقد بجانب كل رجل امرأة، وهي ملهمته وصديقتة ورفيقة دربه، وقد قلت في رواية (قناديل ملك الجليل) على لسان بطلها التالي: في قلب كل إنسان طيفُ إنسان غائب، مفقود. يعرف أن هناك امرأة يمكن أن ينساها المرء بعد أن تُدير ظهرها! وأن هناك امرأة يمكن أن ينساها بعد أيام، أو شهور! وأن هناك امرأة ينساها بامرأة ثانية أو أكثر! وهناك امرأة ينساها، ليس بامرأة تأتي بعدها، بل بامرأة سبقتها! وهناك امرأة تأتي وتعيد ترتيب القلب من جديد، كما لو أنها المرأة الأولى! لكن هنالك دائماً امرأة واحدة تسكن القلب وتراقب ساخرة كل النساء اللواتي يعبرنه غريبات!

أما بالنسبة للأبناء فهما ولد وبنت، أصبحا الآن شباباً، وقد حققا نجاحاً رائعاً في مسيرتهما العلمية والحياتية.

2. إن إبراهيم نصرالله روائي، شاعر، رسام، مصور و ناقد. ما سرّ هذا التنوع ؟ هذا التعدّد ألا يشتّت موهبتكم؟

- ثمة تداخلات قائمة باستمرار بين الفنون وعملي الروائي، والشعري أيضاً، فحين اكتشفت الكاميرا، اكتشفت شيئاً آخر في الكتابة لم أراه قبل ذلك، وثمة شيء ما في الصورة يحاول التقاط ما لم أستطع التقاطه بالكلام. حين بدأت التصوير اكتشفت أن لديّ عيناً أخرى، وربما لهذا السبب سميت معرضي (مشاهد من سيرة عين) فثمة كائن له سيرته التي يمكن أن يقولها بطريقته الخاصة. وحين

رسمتُ اكتشفت الألوان من جديد لأنني لم أعد أكتفي بها منجزة، فقد بثُّ أبتكرها. وثمة فرق كبير بين أن تكون مُشاهدًا، وبين أن تكون جزءًا روحيًا وعضويًا من الشيء الذي تبتكره، حيث يغدو اللون الأحمر مثلاً هو لونك الخاص، بعد أن كان لونًا عامًا

وحين وجدتُ نفسي في خضم هذا الإبهار المبدع للسينما، أحببت أن أحاوره لا كمشاهد فقط، بل كمشارك في العملية السينمائية، ولم أجد وسيلة أفضل من الكتابة عن الأفلام المهمة التي أشاهدها، لأن كل كتابة في اعتقادي هي محاولة لتعميق الفهم، محاولة لتحويل العابر إلى شيء مقيم وأصيل، وهي توسّع الرؤية الخاصة للمبدع قبل أن تمارس تأثيرها خارجه. والحقيقة أنني لا أستطيع أن أتصور كتابةً روائية تُقصي إنجازات السينما، على المستوى الفني، حيث تسود اليوم ثقافة العين، التي لا نستطيع إدارة الظهر لها وكأنها غير موجودة. وثمة شيء آخر وهو أن فاعلية الرواية لا تكتمل إلا إذا غدت (فنًا) روائيًا له اقتراحاته وإضافاته، بما هي مشروع فني إنساني. ولكي تغدو كذلك، لا بدّ من تجنيد كل ما ينتجه العصر من حساسيات فنية. وقد رأيتُ دائمًا أن القضايا الإنسانية الكبيرة يلزمها مستويات فنية عالية للتعبير عنها، وإلا، فإننا نخذل هذه القضايا التي ندافع عنها بأنفسنا.

3. كُتبت سلسلة روايات سميتموها "الملهاة الفلسطينية"، لماذا "الملهاة" بدلا من المأساة؟

- أكثر من مرّة وجّه إلي هذا السؤال: لماذا الملهاة وليس المأساة. أظن أن الأمر مرتبط بالمعنى العميق للكلمتين، فكلمة (المأساة) مغلقة بالهزيمة الحتمية لأبطالها، بمعنى أنها تُقفل أي احتمال. إنها كلمة قامة. وإذا ما عدنا لتعريفها القاموسي: فالمأساة رواية تمثيلية تمثل حادثة خطيرة وقعت بين أناس من العظماء، من شأنها أن تثير الرعب والشفقة.

ولنا أن نلاحظ هنا كلمة (العظماء) أيضا، والرواية أصلا لم توجد، كجنس أدبي، إلا لتكون نقيض العظماء هؤلاء، لأنها أعادت البطولة للإنسان البسيط، ولتاريخه الفعلي.

أما كلمة الملهاة، وهي غير موجودة في المعاجم العربية القديمة، لأنها محدثة، فهي تحمل في جذورها ظلالا غاية في التعدّد والدلالات المتصارعة، التي يمكن أن يتمّ تأملها بصورة مقنعة في الحال الفلسطيني، من علاقة الشهيد بوطنه، إلى علاقة الشعب بمجمله بوطنه، إلى علاقة النظام السياسي العربي بهذه القضية وصولا إلى علاقة بريطانيا بها، ومن هذه المعاني :

لها بالشيء، لهوا: أولع به. لها، لِهْيَانَا عنه: إذا سلوت عنه وتركت ذكره وإذا غفلت عنه. وقال تعالى (لا هية قلوبهم) أي متشاغلة عما يُدْعَوْنَ إليه. وتلاهوا: أي لها بعضهم ببعض. ولهوت به: أحببته. والإنسان اللاهي إلى الشيء: الذي لا يفارقه. واللّهْوَةُ واللّهْيَةُ: هي العطية. وقيل: أفضل العطايا وأجزلها.

وإذا ما أخذنا بأن وجود إسرائيل من سخریات القدر، وزلات التاريخ التي لا بدّ أن يعتذر عنها في النهاية، فإن تعبير الملهاة أكثر عمقا، رغم أنه قد يبدو صادما للبعض في البداية.

4. ما هو الدافع الرئيسي لعملك الموسوعي "الملهاة الفلسطينية" ؟

- طبعا ما عشته ورأيت وسمعت وعاينت منه بعيدا عن وطني، ثم اكتشافي حقيقة جاءت في رواية أعراس أمنة تقول: " أتعرف ما مصير الحكايات التي لا نكتبها؟ إنها تصبح ملكا لأعدائنا."

5. لماذا لم تتخذوا في ملهاتكم سبيلا كرونولوجيا واخترتم أن تبدأ من مراحل متأخرة ثم عدتم إلى المراحل الأولى؟

- بدأت من التجربة التي عشتها في المخيم كلاجئ، ثم التجارب التي عاشها أهلي وشعبي، وبعد ذلك أصبحت أكثر جرأة للذهاب إلى الماضي والكتابة عنه.

6. شاركتكم مع شابين فلسطينيين فقدوا ساقيهما لسبب عدوان الإحتلال الإسرائيلي في صعود جبل "كليمنجارو" الذي هو رابع أكبر قمة في العالم. ما الذي دفعك إلى خوض هذه التجربة؟

- حين سمعت بالرحلة، وتأثرت كثيرا حتى قبل أن ألتقي الأولاد المصابين، الأولاد الذين فقدوا بعض أطرافهم ويسيعدون الجبل. أحسست أن من صميم إنسانيتي وصميم كتابتي ألا أتركهم يصعدون الجبل وحدهم. في تجربة كهذه لا يمكن أن تنتظرهم في السفوح، أو عند قاعدة الجبل، مسؤوليتك ككاتب أكبر من هذا، بل إنني رأيت في الأمر امتحانا لكل ما كتبت، ولذلك، بسرعة اتخذت قرار الصعود معهم ودعمهم، رغم أنني لم أكن مؤهلا لصعود الجبال، ولم يكن الوقت كافيا للتدريب، إذ سمعت بالرحلة قبل أقل من شهرين على انطلاقها، وهذه مدة غير كافية للتدريب على صعود قمة يصل ارتفاعها إلى عشرين ألف قدم، في ظروف مناخية غاية في الصعوبة، كما أن احتمالات النجاح المسجلة هي 65 %.

اليوم، بعد مرور أكثر من ثلاثة أعوام على تلك التجربة الإنسانية الرائعة، أشعر براحة أنني فعلتها، ولعل لقائي الأخير بياسمين النجار التي فقدت ساقها، اللقاء الذي تمّ في جولتي لتوقيع (أرواح كليمنجارو) في رام الله ونابلس وطولكرم مؤخرا، أكد لي كم هي رائعة ومهمة تلك الرحلة الجبلية الصعبة، وكم كانت ضرورة كبرى لأرواح من صعدوا .

7. لو قدر لكم فعلا أن تخرج رواية من رواياتكم وأن تحولها إلى فيلم سينمائي، أي رواية تختارون ولماذا ؟

- ربما أختار رواية (شرفة رجل الثلج)، لأن فيها أجواء غنية أحبها، كما أنها لا تحتاج إنتاجا ضخما كبقية الروايات.

8. دفعتم ضريبة الإبداع، فصلتم من العمل، منعتم من السفر لسنوات، صودرت أعمالكم، قدمتم لمحاكمات... الرواية كيف تحمي كاتبها من خطر الأنظمة المستبدة؟

- ليست الرواية أو الشعر هما من يحميانه فعلا، ولكن حين يصبح لإنتاجك حضور كبير بين الناس، فإن الناس هم الذين يحمون الكاتب ويدافعون عنك، لأن أدبه جزء من أرواحهم.

9. البشرية تخشى من وجود شبه لها و بات الإنسان لا يحتمل المخالف عنه. هل روايتكم "حرب الكلب الثانية" تحمل نظرة تشايمية للمستقبل؟

- المسألة ليست لها علاقة بالتشاؤم والتفاؤل، المسألة لها علاقة بما تحمله الرواية من تحذير للإنسان، لأنه إذا واصل طريق الدمار سيصل إلى مستقبل لا حياة فيه لأبنائه وأحفاده.

10. هل تتابعون الأدب التركي؟

- هناك ترجمات كثيرة في عالمنا العربي لكتابات وكتاب أترك حديثين، كما أن علاقتنا بأدب الكتاب الأتراك السابقين علاقة قوية، فبعض الكتاب ترجمت كل أعمالهم للعربية.

11. الكتابة إثبات الوجود بالنسبة لكم. على رغم اهتمام الشعب التركي تجاه قضية فلسطين لا يعرف شعبنا الكثير عن الأدب الفلسطيني. شاركتكم العديد من المهرجانات في كثير من بلدان العالم. كيف تجد تفاعل و اقبال الأتراك تجاه أعمالكم الأدبية مقارنة بجماهير غير العربية ؟

- حتى الآن لم تصدر لي سوى رواية واحدة بالتركية، وهناك مجموعة كبيرة من القصائد ترجمها الصديق العزيز الدكتور جنكيز تومار، كما أن هناك أكثر من حوار مع مجلات تركية، وسعدت أنني خلال العامين الماضيين التقيت بالجمهور التركي مرتين، وكان هذا أمرا رائعا بالنسبة لي.

12. هل عندكم رسالة للشعب التركي عموما و المهتمين بالأدب خصوصا؟

- لست وحدي من يوجه هذه الرسالة، الشعب الفلسطيني كله يوجه رسالة احترام وتقدير للشعب التركي على وقوفه المستمر إلى جانب الشعب الفلسطيني وقضيته. هذا الموقف يجعلنا أقوى بالتأكيد.

نشكر لابراهيم نصرالله جزيل الشكر لأجوبته القيمة

EK-2 İBRAHİM NASRALLAH’LA YAPILAN RÖPORTAJIN TERCÜMESİ

Yazar kisvesinde bir yönetmen, şair kisvesinde bir aksiyoner...Araçlarını değiştirdiği halde yönünü hiç değiştirmeyen, Filistinli bir çocuğun yüzünden başka hiçbir yüz takınmayan ve ümidini hiç yitirmeyen Ürdünlü Yazar İbrahim Nasrallah’la Röportaj.

1. Her başarılı erkeğin arkasında bir kadın vardır. İbrahim Nasrallah’ı bir eş ve bir baba olarak tanıyabilir miyiz?

İbrahim Nasrallah: Sanırım her erkeğin yanında bir kadın vardır; ilham kaynağı, dostu ve yol arkadaşı olarak. *Kanâdîlu Meliki’l-Celîl* adlı romanımdaki bir kahramanın dilinden şöyle demiştim; “ Her insanın kalbinde, kayıp bir insanın hayali vardır. Bilirsin ki orda bir kadın vardır, arkanı döndüğünde onu unutursun! Yine bir kadın vardır günler ya da aylar sonra unutulabilir! Bir kadın vardır başka bir kadın veya kadınlar unutturabilir ancak! Yine bir kadın vardır gelen bir kadınla değil geçmişteki bir kadın unutturur! Bir kadın vardır gelir ve ilk kadın gibi kalbini yeniden düzenler. Fakat her zaman kalbinde yaşayan ve gelip geçen tüm kadınlara, alaycı gözlerle bakan bir kadın vardır!”

Çocuklarıma gelince bir oğlum ve bir kızım var. Şimdi ikisi de birer yetişkin. Akademik hayatlarında ve yaşamlarında üstün başarılar elde ettiler.

2. İbrahim Nasrallah bir roman yazarı ve şair aynı zamanda bir ressam, fotoğraf sanatçısı ve sanat eleştirmenidir. Sizce bu çeşitliliğin sırrı nedir?

İbrahim Nasrallah: Roman ve şiir çalışmalarım, diğer sanatlar arasında sürekli bir içiçelik bulunmaktadır. Kamerayı keşfettiğimde, yazıda daha evvelden

görmediğim bir şeyi farkettim. Görüntüdeki bir şey, sözle yakalayamadığımı yakalamaya çalışıyordu. Fotoğraf sanatına başladığımda artık üçüncü bir gözüm olduğunu keşfettim. Belki de bu sebepten fotoğraf sergime “Bir Gözün Hayatından Sahneler” adını verdim. Sanki orada, kendine has bir üslupla anlatacağı bir hayatı olan birşey vardı.

Resme başladığımda ise renkleri yeniden keşfettim. Artık onlar bana yetmiyor, yeni renkler buluyordum. İzleyici olmakla, ürettiğiniz şeyin manevi ve organik bir parçası olmak arasında çok büyük bir fark var. Öyle ki kırmızı, sıradan bir renk olmaktan çıkıp sizin favori renginiz haline dönüşebiliyor.

Sinemanın göz kamaştıran büyüleyici dünyasına girdiğimde, burada kendimi sadece bir seyirci değil bir katılımcı olarak görmek istedim. Bunun için, seyrettiğim önemli filmler hakkında yazmaktan daha iyi bir yol bulamadım. Zira bana göre yazmak, anlamda derinleşmek, geçici olanı kalıcı ve asli bir hale dönüştürmek demektir. Bu, sanatkarın, etkisini dışarda gözlemlemeden önce kendi iç bakışını genişletmesidir. Görmezden gelemeyeceğimiz bir görsel kültürün hâkim olduğu günümüzde, sinemanın teknik düzeydeki başarılarını anlatan bir roman yazmayı hayal dahi edemiyorum.

Bir başka şey de roman yazarlığı etkinliğinin, sanatsal insanî bir proje olarak kendine ait önerileri ve katkıları olan bir sanata dönüşmedikçe tamam olamayacağıdır. Bunu yapabilmesi için de çağın ürettiği tüm sanatsal duyarlılıkların harekete geçirilmesi gerekmektedir. Büyük insani meseleleri anlatmak için yüksek düzeyde bir profesyonellik gerektiğine her zaman inanmışımdır. Aksi takdirde savunduğumuz bu meseleleri, kendimiz başarısızlığa uğratırız.

3. *el-Melhât el-Filistûniyye* adlı bir dizi roman yazdınız. Niçin *el-Me'sât* (trajedi) yerine *el-Melhât* (komedi) adını seçtiniz?

İbrahim Nasrallah: Bu soru pek çok kez bana yöneltildi. Sanırım bu durum iki kelimenin derin anlamıyla ilişkili. *el-Me'sât* kelimesi, kahramanlarının kaçınılmaz yenilgisinden başka her türlü ihtimale kapalıdır. Sözlük anlamına bakacak olursak *el-*

Me'sat, önemli şahsiyetler arasında vuku bulup korku ve acıma duyguları uyandıran tehlikeli bir durumu anlatan temsîlî romana denir. Burada *el- 'Uzamâ* (önemli şahsiyetler) kelimesine dikkat etmemiz gerekir. Roman sanatı edebî bir tür olarak değil bu “önemli şahsiyetler”e muhalif olarak ortaya çıktı. Zira o kahramanlık sıfatını, basit bir insana ve onun gerçek tarihine iade etti.

el-Melhât kelimesine gelince modern bir sözcük olduğu için eski sözlüklerde bu kelimeye rastlamayız. *el-Melhât* kelimesi bir şeyle oynadı, eğlendi, avundu veya bir şeyi çok sevdi veya terketti, ondan gâfil oldu gibi anlamların yanında en kıymetli hediye anlamına gelebilmekte. Bu kelimenin kökeninde çok çeşitli ve birbirinden farklı anlamlar barındırması dolayısıyla, Filistin davasını her yönüyle en tatmin edici şekilde ifade ettiğini düşünmekteyim.

4. el-Melhât el-Filistîniyye projenizi yazmaya sizi sevkeden ne oldu?

İbrahim Nasrallah: Tabi ki vatanımdan uzakta gördüğüm, duyduğum ve yaşadığım acılar ile *A'râs Âmine* romanında dile getirdiğim “Yazmadığımız hikâyeler düşmanlarımızın olur” hakikatini keşfim, asıl nedendir.

5. Niçin bu dizi roman projenizde kronolojik bir sıra takip etmek yerine Filistin tarihine dair olayları sondan başa doğru anlattınız?

İbrahim Nasrallah: Öncelikle bir göçmen olarak mülteci kampında yaşadığım kendi tecrübemi yazdım, sonra da ailemin ve halkımın tecrübelerini. Bunlardan sonra geçmişe, en başa dönüp yazma cesaretini buldum kendimde.

6. İsrail işgal güçlerinin saldırıları sonucu bacaklarını kaybeden Filistinli iki gençle, dünyanın dördüncü büyük zirvesi Kilimanjaro dağına tırmandınız. Bu tecrübeyi yaşamaya sizi sevkeden ne oldu?

İbrahim Nasrallah: Bu yolculuktan haberim olduğunda henüz bu dağa tırmanacak olan gençlerle tanışmadığım halde çok duygulandım. İnsanlık ve yazarlığıma sadakat için onları bu yolculukta yalnız bırakmamam gerektiğini hissettim. Onları aşağıda, dağın eteğinde bekleyemezdim. Yazar olarak sorumluluğum bundan daha büyüktü. Hatta bu davetin, bugüne kadar yazdığım her şeyin bir imtihanı olduğunu düşündüm. Hemen dağa tırmanma ve çocukları destekleme kararı aldım. Oysaki bu yolculuk için hazır değildim. Başarı ihtimalinin% 65 olduğu, 20 bin fit yükseklikte ve son derece zorlu hava koşullarına sahip bu zirveye tırmanış için antrenman yapmaya dahi yeterli vaktim yoktu.

Bu harika insani tecrübenin üzerinden üç yıl geçmesine rağmen, bunu yaptığım için çok büyük bir rahatlık hissediyorum. *Ervah Kilimanjaro* kitabımın imza etkinliği dolayısıyla Ramallah, Nablus ve son olarak Tulkerim'e yaptığımız ziyaretlerde bulduğum, bacağını kaybeden gençlerden biri olan *Yasmîn en-Neccâr* da bana bu yolculuğun ne kadar harika ve o dağa tırmanan ruhlar için ne derece önemli olduğunu tekit etmiştir.

7. Romanlarınızdan birinin sinema filmine dönüştürülmesini isteseydiniz hangisini tercih ederdiniz?

İbrahim Nasrallah: Sanırım *Şurfetu Raculi's-Selc* romanı olurdu. Zira bu romanda çok sevdiğim zengin bir atmosfer var. Ayrıca diğer romanlarda gerektiği gibi çok büyük bir prodüksiyona da ihtiyaç yok bu romanda.

8. Yazarlığınızın bedelini fazlasıyla ödediniz. Mahkemeye verildiniz, kitaplarınız yasaklandı ve toplatıldı. İşinizi kaybettiniz ve yurt dışına çıkma yasağı dolayısıyla yıllarca seyahat özgürlüğünüz kısıtlandı. Sizce roman, yazarını baskıcı yönetimlerin tehlikesinden nasıl korur?

İbrahim Nasrallah: Aslında roman ya da şiir değildir yazarını koruyan. Yapıtınız çok büyük kitleler tarafından beğenilir ve kabul görürse işte o insanlar, yazarı korur ve onun için mücadele ederler. Zira eseriniz, onların ruhundan bir parça olmuştur artık.

9. İnsanlık farklı olana tahammül edemezken artık benzerinden korkar oldu. *Harbu'l-Kelb es-Sâniye* romanınız geleceğe kötümser mi bakmakta?

İbrahim Nasrallah: Mesele iyimserlik ya da kötümserlik meselesi değildir. Asıl sorun romanın insanlığa yaptığı uyarıdır. Eğer insanoğlu yıkım yolunda gitmeyi sürdürürse çocuklarımıza ve torunlarımıza bırakabileceğimiz bir gelecek olmayacak.

10. Türk edebiyatını takip ediyor musunuz?

İbrahim Nasrallah: Pek çok modern Türk yazarının eserleri Arapça'ya tercüme edildi. Bazı yazarların ise tüm eserleri Arapça'ya çevrildi. Önceki yazarların çalışmalarıyla da çok yakından alakadarım.

11. Sizin için yazarlık demek Filistin varlığını ispat demektir. Türk halkı Filistin davasına çok alaka gösterse de Filistin edebiyatını pek tanımamakta. Dünyanın pek çok ülkesinde birçok şiir festivali ve konferansa katıldınız. Diğerlerine kıyasla Türk halkının eserlerinize gösterdiği ilgiyi nasıl buluyorsunuz?

İbrahim Nasrallah: Şu ana kadar Türkçe bir tek romanım yayımlandı. Kıymetli dostum Cengiz Tomar ise pek çok şiirimi Türkçe'ye çevirdi. Türkçe dergilerle birçok söyleşim oldu. Son iki yılda iki kez Türk okurla bir araya geldim. Bu benim için harika bir tecrübeydi.

12. Genel olarak Türk halkına özelde ise edebiyatseverlere bir mesajınız var mı?

İbrahim Nasrallah: Yalnız ben değil tüm Filistin halkı, siz Türk halkına Filistin halkının ve davasının yanında sürekli bulunduğunuz için saygı ve takdirlerini sunar. Bu duruşunuz elbetteki bizi daha güçlü yapmakta.

İbrahim Nasrallah'a çok değerli vakitlerini ayırarak sorularıma verdiği kıymetli cevaplardan dolayı sonsuz şükranlarımı sunarım.

Zehra Gülay Şahan

İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

29 Mayıs 2018

EK-2: İbrahim Nasrallah ve Bazı Eserlerinin Kapak Resmi

